

Lelkipásztor

Evangelikus Lelkeszi Szakfolyóirat

77. évfolyam 2002/6.

Tartalom

MÉCSSES A TE IGÉD

HAFENSCHER KÁROLY / Megújítás vagy megújulás?	201
---	-----

TANULMÁNYOK

CSERHÁTI SÁNDOR / Egy vitatott levélrészlet kibontása a 2Kor levélből II.	202
PERCZE SÁNDOR / Igehirdetésünk a lutheri teológia mérlegén	205
KORÁNYI ANDRÁS / A Konstanzba vezető út: Jan Hus halála és Zsigmond király magatartása	210
BÖRÖCZ ENIKŐ / Szeberényi Lajos Zsigmond élete és műve (1859–1941)	213

FIGYELŐ

NAGY GYULA / A bűn rontása Isten teremtet világában (hamartiológia)	218
MICHAEL NÜCHTERN / Bioetikai konfliktusok I.	225
DOMOKOS JENŐ / Honterus – Emlékkönyv	229

FÓRUM

HAFENSCHER KÁROLY / Reformáció vagy inkvizíció	231
--	-----

AZ IGEHIRDETŐ MŰHELYE

MOLNÁR ERZSÉBET / Szentháromság ünnepe után 3. vasárnap	234
NAGY ZOLTÁN / Szentháromság ünnepe után 4. vasárnap	235
GYÖRFI MIHÁLY / Szentháromság ünnepe után 5. vasárnap	237
SZTANKÓ GYÖNGYI / Szentháromság ünnepe után 6. vasárnap	239

HAFENSCHER KÁROLY

Megújítás vagy megújulás? (Ef 4,16–32)

Olyan szép a páli gondolatsor, hogy alig hiszem, lenne valaki, aki ne fogadná el. Ez az igazi egyház, így kell működnie, s milyen nagyszerű, hogy ilyen lehetséges. Bármelyik egyházi vezető szívesen elmondaná beköszöntő programjának, vagy jövőt tervező projektjének.

Igen ám, de jön a kijózanító valóság. Kiderül, hogy az egyház nem is olyan... Az egyes részei saját adottságainak megfelelően nem működnek, sokkal alacsonyabb fokú a hatékonyság, döcögősebb a működőképesség. Tagjainak egy része (jelentős része) továbbra is hiábavaló gondolkodás szerint él. Nem érezzük a friss levegőt hozó, mindent átjáró stílus- és mentalitásváltozást. És különösen a másik, nem én, hanem a másik (!) ilyen!

Beszélünk megújulásról, de mintha mégis tolonganának körülöttünk az óemberek (jaj, de bűnösök, szörnyű, meg kellene bánniuk a bűnöket), és az újak, a tényleg megújultak még mutatóba is alig találhatók (kevesen vagyunk...). A hazugság levetéséről, az igaz mondásáról már ne is beszéljünk. Átértékelődött a világ. Igazam úgyis csak nekem van. Ezen kár vitázni.

A harag pedig minőségi, szent. Nem baj, ha lemegy vele a nap, hisz' szent ügyért harcolok, érted haragszom, nem elled, érted váglak fejbe, mondalak el mindennek, keltem rossz híradet, mert igazam van, és talán majd – a sok nyomán – megjavulsz. Bomlasztó beszédéről pedig szó sincs. Be tudjuk azt úgy csomagolni, hogy legalább mi elhisszük, hogy épít. Késérőség, indulat, harag, kiabálás – hol él az apostol? Kultúremberek, Európában, kezelni tudják az ilyesmit. Kedvesek, udvariasak, kezet ráznak, testvérnek nevezik egymást, a kés a hátban, a véletlenül gáncsra kintmaradt láb, az ítélő megjegyzés, a rossz hír terjesztés, a cinikus megjegyzés – ja kérem, emberek vagyunk, gyarló emberek...

Talán még nem megy le a nap, és elmúlik a haragom, szűnik a késérőségem, és megtalálom AZ építő szót. Igen, mert nem vagyok egyedül. Óemberem mellé odaáll egy testvér, Pál apostol, aki nem olyan szkeptikus, mint mi vagyunk sokszor. Szava kétezer éve építi a kereszténységet, épít téged is és engem is. Tükört tart elénk, mert tudja, ha nem nézünk tükörbe, becsapjuk magunkat és igazság nincs bennünk. Fáradhatatlanul járta Palesztina, Kisázsia, Európa útjait, s a Lélek által megelevenedő szavával, írsaival ma is útítársunk, kísérőnk és drukko-

lónk. Drukkol a mennyei stadion lelátójáról. Nem külsős bekiabálóként, hanem a Nagy Játékvezető oldalán, aki győztes meccsre hívott minket. Minket, akik még a pályán futunk.

De még ennél is többről van szó. Nem „csak” erre a bölcs, öreg testvérré, Pálra számíthatunk az úton. Az emmausi tanítványok, a Cselekedetek könyvében jelzett „ötszáz”, a későbbi tanítványok, a maiak is átélnek, hogy egyszers csak mellénk szegődik a Feltámadott, és azt mondja: „...békesség néktek. Ne féljete, én vagyok!” Erre a találkozásra van szükség. Ha mi akarunk és futunk, hogy újuljunk, hogy igazabb legyen a szavunk, hogy legyűrjük a haragunk, hogy építő legyen a beszédünk, akkor rájövünk arra, hogy nem azé, aki akarja és nem is azé aki fut, hanem a könyörülő Istené. Övé!

Igen, a könyörülő Isten lép mellénk a Feltámadott Krisztusban. Ő megteheti, hogy a Pál által elénk tartott tükör látványa ne múljon el nyomtalanul. Hogy a hibát ne másban ismerjük fel, inkább a magunk szemében a gerendát...

Nincs más reménység, még az egyházban sem, csak az, hogy találkozhatunk az úton vele. Addig pedig érdemes csendben maradni. Hogy ne a mi igazságunk, igazságocskáink „rendezzék” az ügyeket, hanem az ő igazsága formáljon, rendezzen. Hogy ne a mi áldott-jó gondolataink domináljanak, hanem az, ahogyan ő megáldotta a kenyeret, megáldotta az embert és áldotta az Átyát!

Így, csakis Krisztusban lehetünk a nagyvonalú Isten nagyvonalú gyermekei. A nem könnyen, hanem Fia élete árán megbocsátó Isten nem könnyen, hanem a másik hibáit-bűnét együtt cipelő, együtt szenvedő, de oldó, megoldó, valóban megbocsátani tudó gyermekei. Akik nem felelgetnek, hanem Uruk miatt újat kezdenek.

Tegyük fel magunk számára a kérdést: tudjuk mi egyáltalán, hogy mi a bűnbocsánat? Fel nem foghatjuk – a legnagyobb, a felérhetetlen kegyelem ez –, de élvezhetjük mint elfogadók és mint továbbadók. Mert az Úr mellénk állt, mellénk szegődött. A földi útjain, a kereszten, húsvét hajnalán, a mennybemene telével, és mindenek fölött való szeretet-hatalmával. Ő legyen ma is a központ. Ha már mellénk szegődött, engedjük őt középre. Ha – mint feltámadása után – megállt a szoba közepén, engedjük, hogy ma is ő álljon közepén. Rá figyeljünk – és valóban újulás vár ránk.

CSERHÁTI SÁNDOR

Egy vitatott levélrészlet kibontása a 2Kor levélből II.

14–16a. A második Korinthusi levélnek ezen a helyén található betoldás hangneme tagadhatatlanul türelmetlennek tűnhet, mintha az a szándék fűtené, hogy a keresztyéneket a környezetük, a kívülállók ellen hangolja. Az apostol valóban megalkuvás nélküli elhatárolódást vár el azoktól, akik Krisztushoz tartoznak. A kérdés csak az, hogy miben kell ennek az elhatárolódásnak megmutatkoznia. Erre választ kaphatunk, ha a betoldásban az 1Kor 5,9k versekben említett legelső levelet látjuk (v. ö.: a IV. szakasz elején található és a szerkesztést megvilágító sorokkal), amint ezt bizvást feltételezhetjük. Pál az általunk első Korinthusi levélként számon tartott írásában tisztázni törekszik valamit, amit a korábban írt levelében a korinthusiak könnyen félreérthettek. Abban arra intette őket ugyanis, hogy „ne elegyedjenek (μη συναναμικνυσθαι) a paráznák közé”. Az apostol szerint azonban téved az, aki ebből „a jelen világ minden paráznájával, vagy telhetetlen és harácsoló emberével, vagy bálványimádójával” való minden kapcsolat megszakítását sürgető felszólítást olvas ki. Ha ez volna az értelme – folytatja Pál –, „akkor ki kellene mennetek a világból”, vagyis valamiféle gettóba kellene vonulnotok.

1Kor 5,9kk versekben a korábban írt levelében megfogalmazott intelmét Pál abban az irányban teszi egyértelművé, hogy „keresztyén testvérnek nevezettel ne elegyedjenek össze, ha az parázna, vagy telhetetlen, vagy bálványimádó, vagy gyalázkodó, vagy részeges, vagy harácsoló, az ilyennel még csak együtt se egyetek”, nyilvánvalóan a gyülekezet közös étkezésén, az agapén, illetve úrvacsoravétel alkalmával. Úgy tűnik, hogy a korábban írt levél intelmének ez az utólagos értelmezése nem vág egybe azzal, amit a 2Kor 6,14–17,1 versekben találunk, hiszen itt az óvás a hitetlennel, és nem a keresztyén testvérrel való közösködéstől hangzik el: *Ne keveredjete hitetlennel felemás igába!*

Egy körültekintő elemzés azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy valami ilyesfélét kellett írnia abban a bizonyos legkorábbi levélben, mert különben nem érthették volna félre a korinthusiak, arra gondolva, hogy az intelem a hitetlen környezettel történő szakítást kívánja meg tőlük.

Pál szavai akkor félreérthetők, ha valaki nem a kapcsolat minőségére vonatkozó utalást lát bennük. Mert más valakivel érintkezni az élet dolgainak intézése közben, és megint más valakivel „felemás igában” élni. Az iga ugyanis olyan vonórúdra erősített kétosztatú fakeret, amelyet egy igásállat-pár nyakára illesztenek, hogy így húzzák az ekét vagy a szekeret. Az egyazon igába fogott állatok teljesítménye pedig az összhangon múlik, tehát *függő viszonyban vannak egymással*. Különösen is nehézé válik az együttműködés, ha „felemás az iga”, ha különböző fajta állatok vannak ugyanabba az igába nyűgözve. De ugyanez a helyzet a különböző hiten levő emberekkel, de még keresztyénnek tartott testvérrel is, ha valamilyen bűn tartja rabságában. Kérdéssé válik az együttműködés két ellentétes befolyás alatt élő ember között, életük szekere csak nagy nehézségek árán haladhat előre. „Senki nem képes két úrnak szolgálni”, figyelmeztette már Jézus az ő követőit. (Mt 6,24; Lk 16,3) Ez a minősített kapcsolat lebeg az apostol szemei előtt, amikor intelmeit megfogalmazza. Őv a paráznákhoz csatlakozástól, mert akkor „egy testté” válik velük az a keresztyén, aki Krisztushoz tartozik (1Kor 6,16), és a bálványáldozati kultuszban való részvételtől, mert „senki nem ihat az Úr poharából és az ördögök poharából, és senki nem részesülhet az Úr asztaláról és az ördögök asztaláról”. (1Kor 10,21)

De mégsem jelentheti ez az elszánt szakítás minden hitetlennel fennálló szoros kapcsolat feladását. Van olyan helyzet, amely adott, van olyan „iga”, amelynek viselése nem szabad választáson múlik. Ilyen eset az, és ez bizony gyakran előfordult, amikor valaki keresztyén létére a kiszolgáltatott rabszolga állapotában élt. Ha módja volt felszabadulni a rabszolgaságból, akkor nem habozhatott élni ezzel a lehetőséggel, de ha erre nem volt módja, Krisztushoz igazodva akkor is találhatott naponkénti megoldást nehéz, függő helyzetében (lásd: 1Kor 7,20kk). De még ennél is tanulságosabb ebben az összefüggésben az, amit Pál a „vegyesházasságban” élőknek, tehát elsőrendűen „igatársként” pogány házassággal együttélő keresztyénnek tanácsol. Ha a hitetlen házasság a kapcsolatot tűrhetetlennek találja és válni akar, a keresztyén fél ne tartsa vissza,

de ha maradni akar, ne küldje el. A keresztyén félnek nem kell szakítania, szabad reménységgel tekintenie az ilyen „felemás” kapcsolatra (lásd: 1Kor 7,12). Az özvegyeknek viszont azt mondja, hogy szabadságukban áll újra házasságra lépniük, „de csak az Úrban” (1 Kor 7,39). Értsd: az új házastárs legyen, tudatos választás alapján, vele egy hiten élő, vagyis „ne keveredjen” senki Istent kísértő, hitet próbáló „felemás igába”!

Ha tehát valakinek esélye van élete alakítására, ne válkozzék szoros kötődésre olyanokkal, akik számára idegenek hitének szempontjai. Mert számtalan különbséget, amely ember és ember között adódhat, el lehet viselni, de egymással szöges ellentétben álló és az *egész életet meghatározó befolyást* nem. Tűz és víz nem fér meg egymással. Ezt az egymást kizáró ellentétet tudatosítja az apostol záporozó kérdéseivel (1Kor 6,15), kezdve azon, ami a magatartást illeti, folytatva a gyökerekig hatolókkal: *Mert mi köze van egymáshoz az igazságnak és a törvényszégségnek?* Isten törvénye, amely a szeretet parancsában foglалható össze, megkívánja, hogy igaz emberként, kétszínűség és rosszindulat nélkül éljünk. Ez kizár minden öntörvényű, embertelen magatartást. *Vagy milyen közössége lehet a világosságnak a sötétséggel?* A magatartást ritkán szüli az alkalom, az elsősorban *a beállítottságtól* függ. Attól, hogy valaki Isten jelenlétének a világosságában van otthon, vagy pedig irtózik tőle, és az Istentől való távolság sötétségbe menekül. Ezt a hajlandóságot fejezi ki a sémi gondolkodás azzal, hogy a kérdéses személyt valaki, illetve valami „fiának” mondja. A „világosság fia” vonzódik az átláthatóhoz, a jóhoz, a „sötétség fia” pedig értelemszerűen a zűrzavarozhoz, az ártalmashoz (v. ö.: Jn 3,19kk; Jn 12,36; Lk 16,8; 1Thessz 5,5; Róm 13,11kk). A beállítottság viszont attól függ, hogy kinek az *uralma* alatt él az ember. Ha pedig így van, akkor *milyen összhang lehetséges* a két úr, *Krisztus és Béliár között?* Más uralom pedig más *ígéreteket* rejt magában. Ha viszont így van, milyen jövőből *részesezhet hívó együtt a hitelennel?* De nem tűrheti el a kétkulacsosságot annak a közösségnek a rendeltetése sem, amelybe a címzettek is elhívást nyertek. Pál nem először szól a gyülekezethez a gyülekezetről, sőt az egyes Krisztusban hívőről is mint Isten templomáról (1Kor 3,16; 1Kor 6,19), ahol Isten az ő Lelke által van jelen, és ahol az ő Lelke ébreszt tiszteletet Isten iránt az őt keresőkben, hogy ebben a találkozásban nyerjen értelmet minden templom léte. Nyilvánvalóan Isten tiszteletének helyébe, az emberi létnek erre a meghatározó pontjára nem kerülhet semmi más. *Hogyan férhetne össze Isten temploma bálványokkal?* Minden kérdés tehát azt sugallja, hogy ha mindaz, ami tűz és víz, veszélyes közelségbe kerül egymáshoz, határozottan el kell különíteni, és el kell távolítani egymástól azokat, máskülönben feltétlenül kioltja egyik a másikat.

A pogány múlttal, beidegződésekkel való határozott szakításra, a megszentelt életre felszólító hasonló intelmekre a betérőkkel a prozelitákkal foglalkozó zsidó hagyo-

mányban is találunk példát. (T. Holtz: *Der erste Brief an die Thess.* 150. old.) *Pál apostolnál sem egyedülálló jelenlét* (v. ö.: 1Thessz 4,1kk; Ef 5,3kk). Mégsem valószínű, hogy kikristályosodott műfajról lenne szó, vagy akár arról, hogy olyan, már a keresztyén missziói gyakorlatban megszilárdult hagyományról, „amelyet Pál úgy vett át mástól”. (T. Holtz, i. m. 151. old.; Lásd még: M. Dibelius: *An die Thessaloniker I–II.* 17k. old.) Az ilyen természetű levélrészletekben ugyanis a sok hasonló vonás mellett bőven találunk eltérő hangsúlyokra is. A közös jelleg viszont nagy valószínűséggel a címzettek azonos helyzetéből adódik. *Frissen Krisztus-hitre tért pogányokról lehet szó*, akiknek az esetében elengedhetetlen az életvitel határozott és gyökeres megváltoztatása. A múltból visszamaradt szokások, a környezet felől érkező nyomás, de az emberi természet gyarlósága sem szűnik meg egy csapásra. A „szív körülmetélése” (5Móz 30,6; Jer 4,4; Róm 2,29) ennél nehezebb és fájdalmasabb műtét. Minden bizonnyal ez az a „Sitz im Leben”, az a szükséghelyzet, amely az ilyen határozott szakítást sürgető sorokat indokoltta teszi. Ezért kapnak helyet abban a levélben, amely röviddel a gyülekezet alapítása után megy Thesszalonikában, és emiatt válik szükségessé egy ilyen tartalmú Korinthusba címzett levél is, amelyről 1Kor 5,9 versben történik említés, és amelyet voltaképpen az első Korinthusi levélnek kell tekintenünk.

16b–18. Amikor Pál az előzőekben Isten templomának szentségére és sérthetetlenségére hivatkozott, Isten házát nem pusztá képnek tekintette. Istennek a Jézus Krisztusban hívő és hozzá tartozó népe *valóban az ő temploma*, mert templom ott van, ahol Isten jelen van. Ahogyan pedig ezt már az eddigiekben is láttuk, Isten az ő Lelke által van jelen az egyház közösségében (1Kor 3,16). Hangsúly esik arra is, hogy aki így van jelen az „élő kövekből épült” (1Pt 2,5) templomában, *élő Isten* és nem holt bálvány. Ha elengedhetetlen a teljes szakítás a pogány múlttal, akkor ez azért van, mert az élő és valóságos Isten arra méltatta, hogy jelenlétének templomává tegye őket. Tehát jellegzetesen páli intelmmel van dolgunk: *A rendkívüli elkötelezés a kapott ajándék rendkívüliiségéből következik.*

Mindebben Isten ígéreteinek megvalósulását csodálhatjuk, mert úgy történt minden, *amiképpen megmondta Isten*. Állítását Pál különböző ószövetségi igehelyekből összeállított „florilégiummal”, válogatással támasztja alá. Először Istennek arra az ígéretére emlékeztet, amely 3Móz 26,11k-ben hangzik el: *Közöttük fogok lakni, és közöttük fogok járni*. Ugyanis – amint már említettük –, templom ott van, mégha csak emberek közösségéről van is szó, ahol Isten jelen van. Sőt ez a jelenlét nem átmeneti, hanem tartós ott lakozás (v. ö.: Jn 1,14). Egyúttal tevékeny jelenlét is ez, mert a „járás” a bibliai nyelvben többnyire az életfolytatásnak képies kifejezése. De mindezeken túlmenően a fogalmazás mintha az Édenkertre is emlékeztetne, ahol 1Móz 3,8 szerint „az Úristen járt-kelt szellős alkonyatkor”. Istennek ez a jelenléte, amint erről Jeremiás (31,33b) és Ezékiel (37,27) próféták szólnak, *szoros szövetség* fog válni Isten

és az ő népe között: *Istenük lesznek, és ők az én népem lesznek*. Ennélfogva aki abban az időben Istenhez tartozik, számíthat rá, de másfelől Isten is számon tartja azt.

A felidézett ígéret szoros és *kizárólagos* kapcsolatot tételez fel Isten és az ő népe között. Hogy ez létrejöhessen, Isten népének minden más meghatározó kapcsolatot fel kell számolnia. Erre szólít fel Pál egy olyan prófétai ígével, amely eredetileg a babiloni fogságba hurcolt és végül szabaddá lett, de a hazatérés kérdésében bizonytalankodókat bátorította: *Jöjjetek ki közülük! Ha ugyanis ottmaradnak, előbb-utóbb a pogány környezet asszimilálja, magába olvasztja őket. Mindenekelőtt azonban bensőleg kell felszabadulniuk: Különlőjete el tőlük, így szól az Úr, tisztátalan se érintsetek!* (Ézs 52,11) Fel kell tehát számolniuk a fogság évtizedei alatt elkerülhetetlenül kiépült kapcsolataikat az őshonosokkal, és kerülniük kell mindent, ami a pogány vallásossághoz tartozik. „A tartózkodás minden tisztátalantól a *végző és teljes szakítást* jelenti az idegen istenek uralma alatt élő tisztátalan országtól.” (C. Westermann: *Das Buch Jesaja Kap. 40–46.*, 204. old.) Amikor Pál ezt a felszólítást kiragadja eredeti történelmi összefüggéséből, és a gyülekezeteiben élő keresztyénekre alkalmazza, minden bizonnyal nem gondol fizikai elkülönülésre, de az élő Isten szolgálata kedvéért (16) megteremtett belső függetlenségre mindenképp.

Az intelm után ismét ígérek füzére következik, mintegy keretet adva a khiasztikus (ölelkező, v. ö.: 7,13b magyarázatával) szerkesztés retorikai szabálya szerint a mondanivaló fő irányának. Ha Isten hívását meghallják, és elszakadnak a számukra idegenné vált környezettől, lesz majd *hely* számukra: *Én meg majd befogadlak titeket* (Ez 20,34), hangzik el az ígéret Isten részéről. Hogy ez milyen helyre vonatkozik, a gyülekezet élő kövekből épült földi „házára”-e (1Kor 3,9), vagy pedig a mennyei „városra” (πολιτευμα, Fil 3,20; v. ö.: Cserhádi: *A Filippibeliekhez írott levél*. 183. old.), arról most, talán szándékosan, nem nyilatkozik az apostol. De a menedékhelynél is fontosabb a *megtartó kapcsolat* az Istennel. Már az első ószövetségi idézet is ezt ígérte. De míg ott a hangsúly az uralomra esett, most a kapcsolat familiáris jellege, a szeretetben fogant kötelék kerül előtérbe: *És Atyátokká lesznek, ti pedig fiaimmá és leányaimmá lesztek*. (2Sám 7,14) Végül Pál összeállítása nyomatékául az utóbbi idézet bevezető mondatával megerősíti: *Így szól az Úr, a Mindenható*. Ezzel pedig nem mond kevesebbet, mint hogy ebben az ószövetségi igékből összeállított szemelvényben Isten megfellebbezhetetlen szava szól az ő újszövetségi népéhez.

Az Isten igéjével való bánásmód szempontjából elgon-

dokdató és tanulságos, aminek most tanúi lehettünk. Az apostol az Ószövetség különböző helyeiről válogatja össze az idézeteket, és miután az eredeti összefüggésből kiszakította, új mondanivaló szolgálatába állította azokat. Ez a módszer ismerős a teológia történetéből. Különösen a reformációt követő protestáns ortodoxia élt vele, amikor „dicta probantia”-val, különböző, egymástól távol eső bibliai helyekre történő hivatkozással akart valamilyen teológiai tételt alátámasztani (v. ö.: Heussi: *Kirchengeschichte*. 366. old.). Nem nehéz belátni, hogy egy ilyenféle módszer tág teret nyújt az emberi önkénynek, az eredetitől eltérő és vitatható szándéknak. Pál mindezt tetézi még szavak megváltoztatásával, betoldásával. Jellemző példa erre a 2Sám 7,14-ből vett idézet átformálása. Ami eredetileg egyes számban hangzott el, és Dávid utódjára vonatkozott, azt Pál többes számban fogalmazza, hogy így a levél címzettjei, a keresztyén gyülekezet tagjai magukra érhessék. Még feltűnőbb a „fiakon” kívül a „leányok” említése. Így az ígéretet már félreérthetetlenül a Krisztusban hívőkre alkalmazza, mert közöttük érvényes, hogy Krisztus felől nézve nincs „sem férfi, sem nő” (Gal 3,28), hanem mindnyájan Isten gyermekei. Vitathatatlan, Pál nem szolgál módon idézi az Írást. Nem ragaszkodik „a betűhöz”, amely „megöl”, hanem Isten „Lelkére” figyel, amely „megelevenít” (v. ö.: 2Kor 3,6). Távolról sem tartja visszaélésnek az ilyen írásértelmezést, hanem *tanúságtételnek a megvalósulás* felől mindarról, amiről az Ószövetség mint összefüggő egész tanúskodik.

7,1. A nyomatékul felidézett ószövetségi íráshelyek világossá teszik, hogy nem azért kell szembefordulni a pogány múltból eredő beidegződésekkel, mert az ilyen szakítás ígéretesnek tűnő erőfeszítés. Ellenkezőleg: *Mivel ilyen ígéreteink vannak, testvéreim*, Isten hozzánk hajló, irgalmas jelenléte felől, amelyek Jézus Krisztusban meg is valósultak, érlelődik meg az emberben az elzántság, hogy *minden testi és lelki szennnytől megtisztítsa magát*. Az egész embert kell tehát testestől-lelkestől megtisztítani az élő Istennek hátatfordító élet szégyenfoltjaitól, kitartó fáradozással *teljessé téve a megszentelődést*. Ugyanis senkinek az élete nem lesz Istennek tetsző máról holnapra, senki nem tud egyetlen nekirugaszkodással *méltóvá lenni ahhoz a szentséghez*, amelyre Isten méltatta őt. De éppen azért inti egykor pogány keresztyén testvéreit az apostol, hogy elszántan törekedjenek „azzá lenni, amivé lettek” (M. Thrall: *Kommentár*. 479. old.). *Isten félelmében!* Vagyis azzal a megilletődött tisztelettel Isten iránt, amely annál is inkább kijár neki, hiszen érdemtelenül fogadott vissza szeretetébe minket, „távolra kerületeket” (Ef 2,13) Jézus Krisztus által.

Igehirdetésünk a lutheri teológia mérlegén*

A TÉMÁHOZ

Nem könnyű feladat Luther teológiájának magvához hozzáférközni, de – mint majd látni fogjuk – még ennél is nehezebb ezt a teológiát elsajátítani. Legalább ennyire bonyolult bármilyen képet is adni a mai magyar evangélikus igehirdetésről. Az utóbbi néhány évben mindkét irányban történtek változások és kezdeti lépések.

Ami Luthert és teológiai gondolkodását illeti, örövendes, hogy a Magyarországi Luther Szövetség belekezdett a reformátor kisebb műveinek, illetve különböző témájú Lutherrel és a reformációval kapcsolatos tanulmányok kiadásába. Szükség lenne azonban Masznyik Endre fordításainak revíziójára és kézbeadására, lehetőség szerint bővítésére. Ugyanilyen fontos – a teológusok és gyülekezeti tagok számára egyaránt építő – a Zábrák Dénes¹ fordításában elkészült Luther-igehirdetőséggyűjtemény nyelvi megújítása és megjelentetése.

Igehirdetésünk bemutatására a *Keresztmetszet*² és a *Tükörkép*³ című prédikáció-gyűjtemény, igehirdetésünk kritikájára pedig id. Magassy Sándor *Ógyházi perikópák*⁴ című könyve az első próbálkozás. Ez utóbbi könyv megjelenése idején elég nagy port kavart. Pozitívuma, hogy megpróbálja – ha csak kivonatos formában is – összegzését adni annak, amit és ahogyan az utóbbi ötven évben prédikáció gyanánt a szószékre vittünk. Az igehirdetés-vázlatokat a szerző görcső alá is veszi és kritikával illeti. Egy ilyen szembesülésre feltétlenül szükség volt, bár a nyers és néhol cinikus hangú kritika nem tesz jót magának az ügynek. „Az Ógyházi Perikóparend alapján kijelölt igék feldolgozásainak kritikai elemzése és prédikációs vázlatok Luther teológiájának tükrében” alcímet viselő mű igényes és átgondolt prédikációs vázlatokat tartalmaz a szerző részéről. Ami problémát okoz, hogy a kritikáknál és a szerző saját vázlatainál Luther teológiája nem a címben megadott módon csendül meg és érvényesül.

Magának Luthernek és teológiai felismeréseinek jelenleg nincs reneszánsza. Sőt, inkább egy bizonyos Luther-felejtésről beszélhetünk. Ennek oka ugyanúgy kereshető a teológiai oktatásban, mint a nemrég még hivatalos diakóniai teológia máig is ható örökségében. A letűnt politikai rendszer egyházunkban okozott hatásait vizsgáltuk erkölcsileg, szociológiailag, egyházpolitikailag, strukturálisan,

de az átfogó, minden részletre kiterjedő alapos teológiai elemzés és szembesülés még várat magára.

Jelen kis írás elsősorban Luthert mint igehirdetőt próbálja bemutatni. Mivel a mai magyar evangélikus igehirdetésről nehéz összegző képet adni, a mérleg másik serpenyőjébe helyezze el, és mérje le ki-ki a maga prédikációs szolgálatát.

EGY KÉP A PRÉDIKÁCIÓRÓL

A wittenbergi templom Lukás Cranach által festett reformációi oltárképének jobb oldalán egy a falból kiugró szószéken áll a prédikátor Luther Márton, fekete ruhában. Bal keze a nyitott Szentírásra pihen. Jobbja két ujjával a templom kövezetéből felnövekvő keresztre és a rajta függő Megfeszítettre mutat mint prédikációjának tartalmára. Szemben a gyülekezet helyezkedik el. Aggastyánok, férfiak, gyermekek és asszonyok, a legkülönbözőbb életkorral és társadalmi helyzettel. Némelyek közülük állnak, mások ülnek, valamennyi arcon látszik: külön egyéniség. Szinte mindenki érdeklődve figyel és feszülten füleli a prédikátort. Így látta a művész a prédikáló Luthert és az őt figyelmesen hallgató népes gyülekezetet.⁵

Egy kép a prédikációról. Beszédese, szemléletes. Segítse ez vizsgálódásunkat, amikor igehirdetésünket Luther és a Szentírás mérlegére tesszük. Vizsgáljuk meg először a szószéken álló prédikátort, majd fordítsuk tekintetünket a középen magasodó kereszt irányába, végül pedig a gyülekezetre.

HOGY KERÜL LUTHER A SZÓSZÉKRE?

A választ így summázhatnánk: *a próbatétel, a szenvedés és a kísértés* által. A fiatal Luther életének iránya a jól ismert megtérési élmény következtében vett éles fordulatot: „Egyszer Erfurt közelében, Stotternheim falu mellett hatalmas vihar lepottorgott. Közvetlen mellettem csapott le a villám, s engem félelem fogott el, hogy hirtelen, megtérés nélkül kell meghalnom. A haláltól körülvéve, Szent Annát, a bányászok védőszentjét hívtam segítségül és megfogadtam, hogy kolostorba lépek: »Szent Anna segíts, én szerzetes leszek!«”⁶ Két, Luther teológiájában később még

* A Vasi Evangélikus Egyházmegye lelkesítő munkaközösségi ülésén elhangzott előadás átdolgozott változata.

¹ Zábrák Dénes (soproni evangélikus lelkész, ford.), *Házi kincstár – Dr. Luther Márton vasárnapi és ünnepi egyházi beszédei*. Stottmeister L. és Társa. Braunschweig és Pozsony.

² *Keresztmetszet*. Teológiai Irodalmi Egyesület. Budapest, 1997.

³ *Tükörkép*. Teológiai Irodalmi Egyesület. Budapest, 1998.

⁴ Magassy Sándor: *Ógyházi perikópák I–II. Az Ógyházi Perikóparend alapján kijelölt igék feldolgozásainak kritikai elemzése és prédikációs vázlatok Luther teológiájának tükrében*. Szerzői kiadás, 1997–98.

⁵ Hans Preuss: *Martin Luther*. C. Bertelsmann Verlag. Gütersloh, 1947. 100. old.

⁶ Virág Jenő: *Dr. Luther Márton önmagáról*. Ordass Lajos Baráti Kör. Budapest, 1988.

nagyon fontos szerepet játszó momentum érhető itt tetten. Először: a baj, az életveszély taszítja oda Luthert Isten (a vallás) közelébe. Egzisztenciális fenyegetettségében kezdi keresni a felülről jövő oltalmat. Másodszor: ez a keresés szavakban is megnyilvánul, imádságot szül. Rövid, egymondatos imádság ez, de imádság.

A szenvedés és a próbatétel azonban nem ért véget az események szerencsés kimenetele után. A szerzetesrendbe való belépéssel Lutherre minden igyekezete ellenére még több gyötrellem várt: „Szent és jámbor szerzetes akartam lenni s nagy áhítattal készültem mind a miséhez, mind az imádkozáshoz. Bár a legnagyobb áhítatban voltam, mégis kételkedéssel mentem az oltárhoz és kételkedésekkel jöttem el onnan... súlyosabb szenvedéseket állottam ki a szerzetességben virrasztásaimmal, böjtjeimmel stb., mint bárki azok közül, akik ma követnek engem... Az éjszakákat átvirrasztottam, böjtöltem, imádkoztam, korbácsoltam és kínoztam testemet, hogy az engedelmesség parancsát betöltssem és tisztaságban éljek... A legszigorúbb télben is csupán egy ócska csuha volt rajtam, úgyhogy majd megfagytam.”⁷ Az önmaga választotta testi szenvedésektől, gyötrelmekről világosan elkülöníthető az a szenvedés, ami lelkében – lelkiismeretében – játszódnak le, és ami nem hagyta nyugodni. Erről árulkodnak az ilyen kifejezések: a kétségbeesés szakadékaig jutottam, megrettentem, zaklatott voltam, felháborodtam, Isten igazsága megbüntet stb.

E lelki síkon megélt próbatételeket még az is tetőzte, hogy kiváló szellemi képességeit látva rendi előljárói teológiai stúdiumokra, majd pedig – heves tiltakozása ellenére – a wittenbergi *Lectura in Bibliam* tanszék átvételére kötelezték. „Engem, Doktor Martinust arra rendelték és kényszerítettek, hogy akaratom ellenére, egyedül engedelmességből, doktorrá legyek, nekem pedig el kellett fogadnom a doktori hivatalt, szeretett Szentírásomra felesküdvé és megfogadva, hogy mindenkor hű leszek hozzá, egyedül őt tanítom és hirdetem.”⁸ Mikor Staupitz, a rendfőnök arra kötelezte, hogy a doktorátussal együtt a prédikátori hivatalt is átvegye a kolostorban, tiltakozásként tizenöt érvet hozott fel Luther ez ellen, majd így zárta mondandóját: „Meg akartok ölni.”⁹ A katedra és a szószék így saját akarata ellenére adattak számára, ő pedig ezek súlyától és felelősségétől szenvedve nem vette fel könnyen ezeket a hivatalokat. De *Istentől kapott hivatalának* tekintette őket haláláig: „...doktorátusommal nem akartam világi javakat szerezni; mert valóban, végül is el kellene csüggednem, és kételkednem kellene abban a nagy és nehéz dologban, amely rám bízott, ha hivatás és parancs nélkül, alattomosan fogtam volna hozzá. De tanúm Isten és az egész világ, hogy doktori és prédikátori hivatalomban kezdtem neki és végeztem ez idáig, Isten kegyelméből

és segítségével.”¹⁰ A doktori és prédikátori hivatal lett tehát az egész reformáció ügyének gyűjtőpontja.

Összegzésként a következőket állapíthatjuk meg: Luther életében, Istennel való kapcsolatában döntő szerepe van a szenvedésnek, próbatételnek, egzisztenciális fenyegetettségnek. A próbatételek vezetnek el a katedráig és a szószékig, de idővel Isten munkáját, cselekvését látja minden szenvedésben, kísértésben. Isten látszólag félelmetes, az ő akaratával ellentétes dolgokkal vezette őt idáig, csak azért, hogy az evangélium ügyét rábízza.

AMI A SZENTÍRÁSBÓL HANGZIK

A wittenbergi oltárkép a prédikáló Luthert úgy ábrázolja, mint akinek egyik keze a Szentíráson nyugszik. Szó szerint is vehetjük ezt a képet: Luther személye és Isten szava találkozik, összeér. A Szentírást tanulmányozva figyelte Isten cselekvését és értette meg, hogy Isten a maga kiválasztott embereit kísértések, próbatételek és szenvedés által vezeti. Sőt, maga Isten elrejtőzik a csapások mögött. Így cselekszik Józseffel, akivel rettenetes dolgok történnek, de akit ezen szörnyű bajok által Isten végül is az egész nép megmentőjévé tesz. „Az isteni működés kezdte az, hogy elfordítja az arcát, és nem látszik Istennek, hanem ördögnek. Így ebben a történetben a szajha és a zsarnok felé fordult az arca, csak ezeknek kedvez, Józseffel nem törődve... mivel így szokta Isten vezetni és kormányozni az övéit.”¹¹

Luther tehát a saját életének, kísértéseinek, kétélyeinek legbensőbb értelmét fedezi fel az Írás lapjain. Személyesen érintett a próbatétel, a kísértés kérdésében, a bibliai válaszokat pedig teljességgel magáénak érzi.

A Szentírásból megcsendül az *elrejtőzködő Isten* (*Deus absconditus*) hangja. A kifejezést Ézs 45,15-ből veszi: „Vere absconditus tu es Deus.”¹² „A próféta tehát rejtőzködő Istennek hívja: az átok alatt ugyanis áldás rejtőzik, a bűn érzete alatt igazságosság, a halál alatt élet, a csüggedés alatt vigasz... Ezért a világban úgy tűnik, hogy semmi sem csalókébb Isten és a hit igéjénél... Végül semmi sem tűnik inkább semminek, mint Isten maga. Ez tehát a szentek tudománya: a bölcsek elől elrejtett, de a kicsinyek előtt kinyilatkoztatott titok.”¹³ A felismerést még szemléletesebbé teszi Mózes története, aki látni kívánta Istent. „Hátulról meglátsz engem – szólott az Úr Mózesnek, amikor az kérte, hogy mutassa meg neki az arcát; ami annyi mint: a cselekedetem után fogod látni a gondolataimat.”¹⁴ Isten tehát a hátát (a cselekedeteit) mutatja nekünk először, és így rejt el magát előlünk. De „az imádságban és a hitben

⁷ Uo.: 66–67. old.

⁸ Gerhard Ebeling: *Luther – Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Magyarországi Luther Szövetség. Budapest, 1997. 9. old.

⁹ Preuss, 101. old.

¹⁰ Ebeling, 10. old.

¹¹ Walther von Loewenich: *Theologia crucis*. Evangélikus Sajtóosztály – Magyarországi Luther Szövetség. Budapest, 2000. 23. old.

¹² Walther von Loewenich, 35. old.

¹³ Uo.: 35. old.

¹⁴ Uo.: 36. old.

való kitartás révén lesz számunkra Isten a rejtőzködőből látható...¹⁵ Az imádság és a hit próbatétele – mint látjuk – szoros kapcsolatban állnak egymással. A próbatétel imádságra ösztönöz, az imádság pedig legyőzi a kísértést. Senki nem értheti meg Isten útjait és szándékát, míg át nem ment a próbatétel és a hit sötét folyosóján.

Azzal a szörnyűséggel kell számolnunk, hogy Isten először a hátát mutatja nekünk is, ránk támad megannyi kísértéssel és próbatétellel, hogy utána megmutassa szabadságát. „Isten ugyanis levisz a pokolba és visszahoz. Már látod őt hátulról, és elfordulni látszik tőled. De valamivel később előlről, az arcát is látni fogod. Ez kétségkívül annak a jele, hogy szereti azokat, akiket büntet. Ezt a szeretetet pedig tapasztalat révén kell megismerni, és nem szabad a büntetés elől menekülni, vagy azt elutasítani.”¹⁶ Azok, akik elmenekülnek a szenvedések, a próbatételek elől, sohasem fogják megérteni Istent és megtapasztalni az ő szeretetét. Az ilyenek Istennek és az életnek csak a jó és szép oldalát keresik, Isten és a maguk dicsőségét, jólétét kutatják, ezért a *dicsőség teológusai*. Az igazi tanítvány azonban Istent ott látta meg, ahol senki nem számított rá.

A KERESZTRE FESZÍTETT KRISZTUSBAN

A wittenbergi oltárképen Luther középre, a templom követéből felnövekvő keresztre és a rajta függő Megfeszített-re mutat. Ez ígéhirdetésének szíve-közepe, tanításának magva. Isten itt rejtette el leginkább önmagát, és mégis itt, a kereszten nyilatkoztatta ki legteljesebben végtelen kegyelmét. „Mikor Fülöp a dicsőség teológiája természetének megfelelően ezt mondotta: »mutasd meg nekünk az Atyát!«, Krisztus nyomban helyre igazította, és önmagára irányította elkalandozó, Istent valahol másutt keresni akaró gondolatát e szavakkal: »Fülöp, aki lát engem, az látja az én Atyámat is« (Jn 14,9). Tehát csak a megfeszített Krisztusban van az igazi teológia és istenismeret.”¹⁷ Az Ószövetségben rejtőzködőként megismert Isten leginkább az Újszövetség Krisztusában rejti el önmagát, fenségét, hatalmát és dicsőségét. De éppen ezért a kinyilatkoztatás és az istenmegismerés is itt a legbizonyosabb.

Itt a kereszten nem látszik más, „mint gyalázat, tehetetlenség, halál és minden, ami az értünk szenvedő Krisztusban megmutatkozik.”¹⁸ Csupa olyan dolog, amiben a természetes emberi ész szerint semmi isteni nincs. Mindenhol keresné az ember Isten kinyilatkoztatását és magát Istent, csak itt nem. A keresztt a feje tetejére állít minden emberi szabályt és logikát. Abban mutatkozik meg ez, hogy a Jézust keresztre feszítő zsidó vezetők azt gondolják, Jézus elpusztításával szereznek dicsőséget Istennek és tesznek va-

lami jót. A kereszten zátonyra fut minden elképzelésünk és magunk csinálta kegyességünk. Az egész emberiség kudarc, hogy a kereszten nem fel-, hanem félreismerte Istent. Éppen ezért a keresztt botránnyá, megütközés kövévé lesz az értelem számára. Ellenkezés minden eddigi gondolatunkkal. Ha az egyház nem ezt a botrányt hirdeti, megszűnik az evangélium szolgája lenni. A kereszttől való eltávolodás lesz a forrása minden rajongásnak, tévtanításnak.

Egyedül a hit képes felfogni, mi is történik itt valójában. Luther vezérgondolata Zsid 11,1 maradt egész élete végéig: *A hit pedig a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés*. Mivel Isten szüntelenül rejtőzik, láthatatlan az ember számára; igazi cselekedetei pedig egészen ellentétes dolgok alá vannak rejtve, azaz nem láthatóak. Ezekbe a láthatatlan dolgokba kapaszkodik a hit.

A Heidelbergi disputációban ezek alapján megfogalmazásra kerül, ki az igazi teológus, és miről szól az igazi teológia: „...az nevezhető méltán teológusnak, aki Istennek látható műveit, azaz a »hátát« a szenvedésekben és a kereszten szemlélve fogja fel.”¹⁹ Az igazi teológus a *kereszt teológusa*, az igazi prédikátor pedig a Megfeszített hirdetője, aki a keresztt titkait és kinyilatkoztatását feltárja hallgatósága előtt.

Isten a megfeszített Krisztusban tárja fel önmagát, mentő szeretetét, értünk tett műveit. Ha erre a megfeszített Krisztusra figyelünk, (tehát Isten elrejtett erejére, dicsőségére) hit támad bennünk, amivel megértjük és felfogjuk a dolgok legmélyebb értelmét és Isten irántunk való szeretetét. Krisztuson kívül mást nem lehet hirdetni. „Nihil nisi Christus predicandus.”²⁰

EXKURZUS: LUTHER, A MEGHALLOTT IGE KÖVETE

Utaltunk már a próbatétel és az imádság közötti összefüggésre. Röviden arról is szót kell ejteni, hogyan simul bele az imádság, a meditáció az ige szolgálatába. Luther Péter borbélymesteréhez címzett, az imádságról szóló kis írásában azt az imádságos-meditációs gyakorlatot veti papírra és adja a hívek kezébe, amelyet maga is napról napra gyakorolt: „Kedves Péter mester, úgy adom eléd, amint gyakorlom és amint én magam is imádkozni szoktam...”²¹ A részletes tárgyalás lehetőségének hiányában itt most csak a gyakorlat rekonstruálható menetét rögzítsük:

Dekalógus (Tízparancsolat) elmondása. Négyféleképp fontkoszorú: tanítás, hálaadás, gyónás, imádság.

Credo.

Rövid ima. Méltatlanság megvallása, Isten parancsa.

Miatyánk, igék. Valamelyik kérés továbbfűzése.

¹⁵ Uo.: 37. old.

¹⁶ Uo.: 37. old.

¹⁷ Luther Márton: *Heidelbergi disputáció*. Magyarországi Luther Szövetség. Budapest, 1999. 28. old.

¹⁸ Loewenich, 24. old.

¹⁹ Luther 13. o.

²⁰ WA 16, 113, 7

²¹ Luther Márton: *Így imádkozzál*. Magyarországi Luther Szövetség, 1997. 25. old.

Luther a záró szakaszban a következő megjegyzést teszi: „Gyakran előfordul..., hogy olyan gazdag gondolatokba mélyedek el, hogy a többi kérést egészen mellőzöm. Ha ilyen bőséges, jó gondolatok támadnak benned, akkor a többi imádságot hagyni kell, hadd áradjanak az ilyen gondolatok; csendben figyelj rájuk és semmiképpen ne akadályozd őket. Ilyenkor ugyanis maga a Szentlélek prédikál és az Ő prédikációjának egyetlen szava többet ér, mint ezer magunkfajta imádság. Sokszor többet tanultam így imádkozás közben, mint amennyit sok olvasásból és töprengésből nyerhettem volna!”²²

Az imádság tehát egyfelől a kísértések feldolgozására és visszaverésére szolgál, másfelől Isten szavának meghallására, megértésére. Luther a *Szentlélek szószeke alatt (az imádság csendjében) hallgatta Isten szavát*. Az így meghallott és meghallgatott ige üzenetével indult és állt a szószekekre. Innen ered magabiztossága is: „Haec dixit Dominus.”²³ A prédikátornak tehát nincs miért bocsánatot kérnie, mintha nem jól tanított volna, hiszen nem a saját, hanem Isten szavát szólja. „Aki nem így dicsekszik a maga prédikációjával, az hagyja a prédikációt, mert bizonyosan hazudik és Istent káromolja.”²⁴ Isten szava és a prédikátor szava eggyé lesz, de ez semmilyen hatalmat nem ad az igehirdetőnek. Igihirdetés és igehallgatás ugyanúgy Krisztus műve: „Ha prédikálok, ő maga prédikál bennem; ha te hallgatod, ő maga hallgatja benned.”²⁵

A KERESZT IGÉJÉT HALLGATÓ GYÜLEKEZET

A wittenbergi oltárkép bal oldalán kicsik és nagyok, öregek és fiatalok figyelnek feszülten a prédikáló Lutherre. A kereszt igéje tehát mindenkire szól és mindenki számára érthető. A prédikáció célja nem is más, mint hogy „...a hit növekedjék és az Isten kegyelméről szóló ígéretek hirdettessenek és a szívbe plántáltassanak, a türelem és a hit minden gyümölcse pedig növekedjék.”²⁶ A szószeke szolgálata ugyan mindenkinek szól, de a kicsik, az egyszerű emberek nyelvén folyik az igehirdetés. „Ha a szószeke megyek, mindig a szolgáltnak és a cselédeknek akarok prédikálni. D. Jónás vagy Fülöp vagy az egész egyetem miatt egyszer sem akarnék oda fellépni, mert ők amúgy is el tudnak mindent olvasni az Írásban.”²⁷

Luther óriási munkát és energiát fektetett abba, hogy az egyszerű emberek nyelvén szóljon. A bibliafordítás fáradtságos munkájába a következő szavak adnak betekintést: „Ha azt kérdezzük, hogy kell németül beszélni, akkor nem a latin nyelv betűit kell kérdezni, hanem az anyákat a há-

zakban, a gyerekeket a téren, a hétköznapi embereket a piacon; az ő szájukra kell nézni, hogy hogyan beszélnek és utána fordítani, mert csak így értik meg és veszik észre, hogy németül beszélünk velük.”²⁸

Ez a munka meghozta a maga gyümölcsét és felismeréseit: „Ha a megigazulás cikkeit prédikáljuk, a nép csak alszik és hortyog, de ha történetekbe és példázatokba kezdünk, rögtön kinyitja a füleit, csendes és szorgalmasan figyel.”²⁹ Érdemes ebből a szempontból is tanulmányozni Luther több ezer oldalt kitevő fennmaradt igehirdetéseit vagy igemagyarázatait. Telis-tele vannak szemléletes hasonlatokkal, példákkal. Az olvasónak (és az egykori hallgatóknak) gyakran az az érzése támad, hogy Isten dolgai itt rajzolódnak ki és játszódnak le a szemeink előtt, nagyon közel hozzánk.

A nyelvről és annak fontosságáról így írt: „Mert a nyelvek a hüvely, amely a lélek kardját rejt. Ők a frigszekrény, amely ezt a drága ékszert őrzi. Ők az edény, amely az italt felfogja. Ők a kamra, amelybe ezt az ételt teszik.”³⁰ A nyelv és a helyes beszéd elhanyagolása egyben az evangélium elhanyagolását is jelenti.

A beszédnek, szónak azért van ilyen óriási szerepe, mert a *reformáció ügye a szó ügye* volt. Luther rendületlenül hitt abban, hogy Isten a maga munkáját az emberi szívekben nem a parancsok és rendelkezések alapján végzi el, hanem egyes egyedül szava, igéje által. Hitt az ige (és az igehirdetés) erejében. Ez is megfelel a theologia crucis gondolatának: Isten ereje egy fegyverekkel, hatalmakkal teli világban a leggyengébb dologban rejtőzik el, ott, ahol senki nem várná: a szóban. A wittenbergi lázongás idején a rajongók úgy gondolták, a szavakat tetteknek kell követniük. Luther úgy látta, hogy a szavakat csak a *szó* követheti. „Mivel az ige teremtette az eget, a földet és a dolgokat mind, ezért neki és nem nekünk, nyomorult bűnösöknek kell cselekednünk. Summa summarum: Én prédikálok, beszélek, írok, erőszakkal azonban senkit nem kényszerítek. Mert a hit azt kívánja, hogy szabad akaratunkból, önként legyünk az övéi. Vegyetek példát rólam: Ellene voltam a búcsúnak és a pápistáknak, de nem követtem el erőszakot. Egyedül Isten igéjét mondogattam, prédikáltam és írtam, ezen túl semmi egyebet nem tettem. S miközben aludtam vagy Philippus és Amsdorfer barátommal wittenbergi sört ittam, a pápaságot úgy meggyengítettem, ahogyan még egyetlen fejedelemnek vagy császárnak sem sikerült. Magam semmit sem cselekedtem, az ige cselekedett és végzett el mindent. Ha nagy viharral jöttem volna, Németországból rettenetes vérfürdőt csinállok, Wormsban pedig egy olyan színjátékot játszhattam volna, amellyel még a császárt is megrendítem. De mire jó mindez? Bolondság lett volna az egész. Nem tettem tehát semmit,

²² Uo.: 31. old.

²³ WA 51, 517,9

²⁴ WA 51, 517,32–34

²⁵ WA 20, 350,6

²⁶ Georg Buchwald: *D. Martin Luthers Leben und Lehre*. C Bertelsmann. Gütersloh, 1947. 174. old.

²⁷ Buchwald, 177. old.

²⁸ Deutsche Bibelgesellschaft: *Luther Testament*. Stuttgart, 1984. 65. old.

²⁹ Preuss, 107. old.

³⁰ Ebeling, 20. old.

hanem engedtem cselekedni az ígét... Mert ez mindenható, és miután foglyul ejtette a szíveket, már magától is elvégzi, amit akar.”³¹

Egyoldalú és idillikus lenne a kép, ha elhallgatnánk azokat a problémákat, melyek a prédikátor és a gyülekezet között fennálltak. Bármennyire fáradhatatlanul végezte is prédikatori szolgálatát Luther, szüntelen kísértések, próbatételek gyötörték ebben a tisztében is. Már 1524-ben „kedvtelenségről” panaszkodik prédikációinak elmaradt hatása miatt.³² A következő évben abba is hagyta volna az igehirdetés szolgálatát, „ha nem tudná, hogy Krisztus ugyanígy járt a maga prédikációival.”³³ A parasztháború, a rajongók tanításai és az ezekből fakadó depresszív hangulat olyannyira elkedvetlenítették, hogy 1530 januárjában nem volt hajlandó felmenni a szószékre(!). E hónap 18-án a választófejedelem levélben kérte, hogy legalább vasárnaponként prédikáljon. Hivatalába 23-án vissza is lépett, de a panasz hangjai nem múltak el: „A tiszta kegyelmet prédikáljuk és csúfolódást aratunk... világ, prédikáljon neked az ördög.”³⁴ A wittenbergi oltárkép ezen a téren is jó illusztráció. Luther a gyülekezettel szemben helyezkedik el, egyedül. Közte és a gyülekezet között a kereszten szenvedő Krisztus az összekötő kapocs. A szenvedés az, ami közössé teszi ember és ember sorsát, és ami összeköt valamennyiünket az értünk szenvedő Krisztussal. Luther igehirdetésének metódusául is a szenvedés-gondolat szolgált alapul. A hallgatók kérdéseinek és problémáinak komolyan vétele „juttatja a kísértést szóhoz.”³⁵ A prédikátor, amennyiben maga is úgy szólal meg, mint a szenvedést, a próbatételt, az ember-lét nehézségeit végigjárta, jól ismerő ember, a szenvedő Krisztusra mutatva immár egy nyelvet beszél azokkal, akik megpróbáltatások alatt szenvednek. A terhek hordozója pedig innentől kezdve Krisztus lesz.

HOVÁ BILLEN A MÉRLEG NYELVE?

Tévedés lenne mindezek után arra a következtetésre jutni, hogy a kereszti teológiája valami komor és csak a szenvedést látó rendszer lenne. A kereszti teológusa nagyon is jól

ismeri az örömet, amely a Krisztusra való hagyatkozásból fakad. Luther, mikor pecsétjének formájáról, tartalmáról rendelkezett, a következőket írta: „...Ez a szív fehér rózsza közepén legyen annak kifejezéséül, hogy a hit örömmel, vigasztalással és békességgel ajándékozik meg és egyenesen egy fehér, üde rózsába helyez. Mivel nem olyan békesség és öröm ez, amilyent a világ ad, azért legyen a rózsza fehér... a fehér szín ugyanis a lelkek és az angyalok színe. Ez a rózsza égszínkének mezőben legyen, mert az ilyen lelki és hitbeli öröm az eljövendő mennyei örömnek kezdete. Ez azonban a lélekben és hitben már most megvan, a reménység által előre ízleljük...”³⁶ Felsorolni sem lehetne azokat a karácsonyi prédikációkat, amelyek a jászolban megtalált Üdvözítő feletti örömet hirdetik; a leveleket, melyek tele vannak humorral, kedvességgel. A kereszti teológiája nem életidegen, hanem az élettel – annak minden mélységével, problémájával – nagyon is komolyan számoló, két lábbal a földön álló, tapasztalati teológia. Ez a tapasztalat csapódott le a Szentírás évezredes történeteiben.

A kereszti szenvedéssel és próbatétellel szíven üt és (a természetes értelem ellenére ahelyett, hogy eltaszítana!) Krisztushoz köt embereket. A kereszti szülő az igehirdetőket. Hitelesen – ezen teológia szerint – csak az állhat a gyülekezet elé és képviselheti az arcát elrejtő és nekünk hátát mutató Istent, aki ismeri a próbatételek célját, megjárta azok mélységeit és a hit sötétjében tapogatózva újra és újra Krisztus keresztiében lelt világosságra. *Személyes érintettség nélkül nem lehet Isten ügyéhez közelférközni.* Az élet valóságának szemlélése az igében az egyik, az imádságban való rendszeres elmélyülés pedig a másik pólusa a kereszti teológiájának.

A theologia crucis Isten szavához kötött teológia, a kereszti teológusa ezért szenvedélyes kutatója a nyelvnek, mert azaz a számár, mely a hátán közel hozza hozzánk Krisztust.

A kereszti-teológia mélységesen komolyan veszi a felebarát szenvedését. Ezért nem kioktat a próbatétel idején, hanem az evangélium szavával vigasztal. Nem kizárólagos, zárt rendszer, de minden vita színteréül és próbakövéül Krisztus keresztiét jelöli meg.

³¹ Uo.: 48–49. old.

³² Eberhard Winkler: *Luther als Seelsorger und Prediger*. In.: Junghans (Hg.): *Martin Luther von 1526–1546*. Bd 1. V&R. Göttingen, 1983. 235. old.

³³ Uo.: 235. old.

³⁴ Uo.: 235. old.

³⁵ Uo.: 237. old.

³⁶ Virág Jenő: *A Luther-rózsza*. Budapest, 1937. 9–10. old.

A Konstanzba vezető út: Jan Hus halála és Zsigmond király magatartása¹

Poggio Bracciolini olasz humanista szemtanúként írt beszámolót a konstanzi zsinat 1415. július 6-án, Jan Hus ügyében tartott utolsó bírósági tárgyalásáról. Így tudósít az elmarasztaló ítélet meghozatala utáni szóváltásról a jelen levő Jan Hus és Zsigmond király között: „Ekkor Husz férfiasan megkérdezte: »Felséges császár, hogyan egyezhet bele koronájának és német becsületszavának ilyen lealázásába? Önmaga semmisíti-e meg a menlevelét, amelyet saját pecsétjével és aláírásával erősített meg, s a fejére veszi-e ezt a bűnt és hitszegést? Nem az én életemről van szó, hanem az ön becsületes nevééről és valódi nagyságáról, melyet egész életére eltemetnek azzal, hogy félt beszélni istentelen elítélőimmal!« »Valóban biztosítottam számodra, eretnek, az utazást, de csak ide, s ezt megkapta. A visszafelé vezető utat nem biztosítottam, sőt, ezt nem is kérték tőlem. Kérésed alaptalan. A zsinat szavazat többséggel elítélte téged.« Így felelt Zsigmond.” (Sz. Jónás, 1999. 533. old.)

A Jan Hus elítéléséhez és kivégzéséhez vezető út Zsigmond király számára mind politikai, mind személyes vonatkozásában legkritikusabb pontján elhangzott rövid párbeszéd jól érzékelteti azt a feszültséget, amely a reálpolitikai és erkölcsi tényezők mérlegelése és összeütközése következtében szorult helyzetbe vezette a német-római és egyben magyar uralkodót. A Hus konstanzi elítéléséhez és megégetéséhez vezető út történelmi, politikai, társadalmi és teológiai gyökerei oly messzire vezetnek vissza, hogy ezáltal messze túl is mutatnak Zsigmondnak a cseh teológus-prédikátortól – az általa kiállított uralkodói menlevelé ellenére – való végzetes elhatárolódásán.

JAN HUS ÚTJA A KONSTANZI EGYETEMES ZSINATIG

Jan Hus (született 1370 körül) életútjának meghatározó irányt adott, hogy az I. (IV.) Károly cseh király és német-római császár (1346–78) által birodalma szellemi és politikai központjává emelt Prágában, a Károly alapította (1348) egyetemen tanult, ahol a teológiai végzettség (bakkalaureus) mellett a művészeti fakultáson magisteri címet szerzett 1396-ban. Az egyetem teológiai karán tanított, 1402-ben így lett rektor, s ugyanebben az évben a prágai Betlehem kápolna prédikátora.

¹ Elhangzott a budapesti Cseh Centrum Husz Jánosnak a prágai Betlehem kápolnában 1402-ben megkezdett prédikátori tevékenységének 600. évfordulója alkalmából rendezett konferenciáján 2002. március 13-án.

Károly király uralkodása idején Prága és Csehország általános európai felemelkedése erősen érezte hatását mind a társadalmi, mind a cseh nemzeti öntudat átalakulásában, de egyházi-teológiai szempontból is tényezővé tette az országot a nemzetközi vérkeringésben.

Ez utóbbira hozhatjuk példának az angol Wyclif tanítása körül kialakult vitát, s annak csehországi hatását. John Wyclif (ca. 1330–84) oxfordi teológus és prédikátor erősen nemzeti színezetű kritikája kezdetben az egyházi és rendi birtokok ellen, később a szerzetesrendek, az intézményesült egyház, s különösen a pápaság ellen², valamint a Szentírás által közvetített apostoli életideál és az igazi (és láthatatlan) egyházat valójában alkotó kiválasztottakról szóló spekuláció hangsúlyozása mellett erőteljes filozófiai-teológiai realizmussal egészült ki (jellegzetes megnyilvánulása az ol-tári szentséggel összefüggésben a transsubstantiatio, s vele együtt a reálprezencia tagadása). Wyclif tanítását több esetben ítélték el egyházi fórumok: először – még életében – a pápa 1379-ben, majd Angliában 1382-ben, végül éppen a konstanzi egyetemes zsinaton 1414–15-ben. Szellemi hatása igen korán elérte a prágai egyetemet, s ezáltal Csehországot, egyrészt az angol uralkodóházzal létrejött dinasztikus kapcsolatok folytán³, másrészt az Oxfordban tanuló cseh egyetemi hallgatók közvetítésével. Ott felébresztett, illetve radikalizált olyan hasonló nézeteket, melyeket már a 14. század második felében is számosan képviseltek Prágában.⁴ Ez a vonal kétségtelenül hatott Husra is, bár erős különbséget láthatunk abban, hogy Hus Wyclifnél sokkal kevésbé volt fogékony a dogmatikai spekulációra, inkább az életvitellel és életszentséggel kapcsolatos kérdések foglalkoztatták: mint az egyházi személyek életvitelének tisztasága, a pápaság üzérkedése a bűnbocsánattal a bűcsúárúsításában, a keresztény életvitel megvalósítása a Szentírás alapján. Ezeknek a kétségtelenül jogos reform-elvárásoknak és kritikáknak gyakori és alapvető egyházi elutasítása következtében olyan gyakorlati konzekvenciái lettek a pápaság, a klérus és általában az intézményes egyház tekintélyét illetően, amelyek óhatatlanul érintették az egyház tanítását is, elsősorban az ekkleziológia területén (átvette az oxfordi professzor nézetét, hogy az egyházat valójában az Isten által előre kiválaszt-

² Wyclif *De ecclesia* (1378) és *De potestate papae* (1379) című írásaiban.

³ II. Richárd angol király és Anna cseh királylány házasságkötése 1381-ben.

⁴ Matthias von Waldhausen (†1369) bűnbánati prédikátor, az apokalipsztikus, spirituális beállítottságú Jan Milič (†1374) és Matěj z Janova (†1393) biblikus reformprédikátor.

tott hívők alkotják⁵). Habár Hus tanításában nem volt olyan radikális, mint Wyclif (élete végén ugyan kritizálta az egyház tanítását az oltári szentségről, de nem a transsubstantiatio elvetésével, hanem mindenekelőtt a két szín alatti áldozás bevezetéséért), ismételten a wyclifizmus vádjá alá került: amikor 1412-ben először kiátkozta a pápa, majd később a konstanzi zsinaton lefolyt perében is. Említést érdemel, hogy Hus veszélyességét nem is a pusztán tanítása jelentette, sokkal inkább annak nyilvános jellege a prágai egyetemen, illetve a Betlehem kápolna prédikátoraként. Más nézetei és reformjavaslatai, mint a nyilvános, népi nyelven tartott igehirdetés, a laikus elem hangsúlyozása, az elvilágiasodott egyházi életvitel kritikája stb., több évszázados reformhagyományban gyökerezett az egyházban, hiszen ez már a 12–13. században megindult szegénységi mozgalmakra is jellemző volt.

Az sem véletlen, hogy a cseh politikai és kulturális felrendülés komoly társadalmi feszültségeket okozott, amelyek gyakran kerültek felszínre éppen a Hus körüli viták keretében. Jó példa erre a prágai egyetemen tanuló „nemzetek” szavazati jogának átalakítása annak érdekében, hogy a csehországi egyetem a német befolyástól megszabadulva alapvetően cseh jelleget nyerjen. Ugyancsak sok előítéletnek volt forrása az erőteljes német befolyás a városi tanácsban és az egyházi vezetők körében. Az 1419-ig uralkodó Luxemburgi Vencel cseh király politikai alkalmatlansága folytán nem tudott úrrá lenni a cseh belső, valamint a csehekkel szemben kialakult külső problémákon. Nagy súllyal estek a latba Hus-szal szemben azok a félelmek is, melyek tanításának világi következményeitől tartottak, legfőképp az igaz kereszténység és az apostoli szegénység egyre radikálisabb összekapcsolásától, ami – túllépve az egyházkritika határán – a világi személyeket is érintette, rendi hovatartozástól függetlenül.

Mindez világossá teszi, hogy a „Hus-ügy” nem egyszerűen cseh egyházi probléma volt, melyet a cseh koronára aspiráló Zsigmond magyar és német-római király politikai érdekből elrendezni igyekezett, hanem egyre élesebb, nemzetközivé terebélyesedő veszély, amely éppúgy fenyegette az egyházi tekintélyt, s ezáltal a világi hatalmi struktúrát is, mint magának a világi rendnek a stabilitását.

Amikor Hus Zsigmond királynak a Konstanzba utazáshoz 1414 októberében kiállított menlevelét közvetlenül az egyetemes zsinat színhelyére érkezés előtt, az ügyében folytatott nyilvános meghallgatásra készülve kézhez vette, olyan gyorsan változó politikai játszmák helyszínére érkezett, mely játszmák utóbb döntően hatottak sorsa alakulására.

ZSIGMOND KIRÁLY EURÓPAI POLITIKÁJÁNAK ALAPVONÁSAI ÉS A KONSTANZI ZSINAT

Zsigmond, a 14–15. században Európa számos államában uralkodó Luxemburg-ház sarja 1368-ban született Prágában, ahol apja, I. (IV.) Károly cseh király és német-római császár udvartartásának és birodalmának központját kiépítette. Nem véletlen, hogy neveltetése folytán mindkét, a cseh és a német ügyek iránti érdeklődése is ismételten előtűnt politikájában: bátyja, Vencel uralkodásra való alkalmatlansága következtében Zsigmond – brandenburgi választófejedelemként – előbb (német-) római királyi címet szerzett 1411-ben, majd – Vencel halála és hosszas politikai manőverezés után – cseh királlyá is koronázták 1420-ban.

A konstanzi egyetemes zsinat (1414–18) összehívását mint a kontinens első számú uralkodója (német-római uralkodó) tartotta politikai feladatának. Mint az egyházi gyűlés világi protektora meghatározó szerepe volt a zsinat lefolyásában és döntő felelőssége a kitűzött feladatok elvégzéséért. Melyek voltak ezek a feladatok?

A zsinat hármass célkitűzése az 1378 óta fennálló nyugati egyházszakadás felszámolása, az egyház alapvető megreformálása, valamint az újabban feltűnt mozgalmak és tanítások (elsősorban Wyclif és Hus tanai) megvizsgálása volt. Mindegyik kérdéskör összefüggésben állt a többivel, így egyikben sem volt esély a megnyugtató rendezésre a másik kettő nélkül. Mindenek előtt a botrányos egyházszakadást kellett feloldani, hiszen Zsigmond – és a kortárs egyházi és világi vezetők többsége – jól ismerte fel, hogy enélkül nem állítható meg az egyházi tekintély egyre súlyosabb elvesztése⁶. Azt is világosan látták, hogy az Európaszerte megjelent (reform) mozgalmak és tanítások nem utolsó sorban éppen ennek a botrányos egyházi helyzetnek, illetve a nyomában kialakult hatalmi vákuumnak és visszaéléseknek a következményei. Intő példaként állt Zsigmond és a résztvevők előtt az 1409-es pisai zsinat kudarca, ahol a szakadás felszámolása, azaz a római és avignoni két pápa helyett egy új, egyetemes pápa választása oda vezetett, hogy utána már három pápa osztotta meg az egyház egységét. A kudarc megismétlődését, ami beláthatatlan következményekkel járt volna a válság felszámolására nézve, csak erős kézzel és politikai bátorsággal lehetett megelőzni, s erre Zsigmond el is szánta magát. Számára az is világos volt, hogy az egységes egyház egy pápa vezetésével elengedhetetlen feltétele számos egyéb európai probléma kezelésének: például a törökök egyre veszélyesebb betörésének a Balkánon és Magyarországon, az egyre radikalizálódó nemzeti mozgalmak megjelenésének, s nem utolsó sorban német-római császárrá koronázása ügyében, amelyet csak Rómában lehetett elvégezni, s mely-

⁵ Hus a predestináció kérdésében mindvégig Szent Ágostonra hivatkozott, bár abban eltért tőle, hogy nézete szerint az eleve elrendelés végeredményben csak az utolsó ítéletkor lesz nyilvánvalóvá.

⁶ Paradox módon ennek a jele volt a zsinati eszme térhódítása is a szétforgácsolódott pápai tekintéllyel szemben, ami magában a konstanzi zsinatban is megtestesült, hiszen a zsinati atyák mint az egyetemes egyház képviselői felhatalmazva érezték magukat az egyházszakadás következtében kialakult lehetetlen helyzet rendezésére.

nek csak egy egységes egyház elismert pápája adhatta meg a kívánt nemzetközi politikai tekintélyt.

Nem véletlen, hogy amikor 1414 karácsonyán Zsigmond megérkezett Konstanzba, a már november 5-én megnyílt zsinat színhelyére, s Hus-t – menlevele ellenére – fogságban találta, súlyos helyzetbe került. Először is a zsinat a másik két zsinati tárgykört félretéve rögtön a megvizsgálandó tanítások ügyébe fogott, holott ezeknek nem kis részben az éppen fennálló egyházi helyzet, illetve a reformok általánosan elismert szükségessége volt az egyik legfontosabb kiváltó oka. Másrészt a jelenlevő XXIII. János „pisi” pápa teljes politikai súlyvesztése után a zsinati eszme vezérképviselőinek a kezébe csúszott át az irányítás (pl. a francia d'Ailly bíboros, Hus perének vezetője), akiknek a Hus által felvetett reformgondolatok, s különösen azok megvalósítási módja elfogadhatatlanok voltak⁷. Így Zsigmond hiába tette szóvá élesen, hogy Hus az általa kibocsátott királyi menlevél ellenére érték sérelmek Konstanzban, s hiába fenyegetőzött Hus erőszakos kiszabadításával, szavai hatástalanok maradtak. Ezzel szemben ultimátumot intéztek hozzá a zsinat vezető személyiségei, hogy az egész zsinatot felszámolják, amennyiben Zsigmond ilyen lépésre szánná el magát.

JAN HUS ÉS ZSIGMOND KIRÁLY NYILVÁNOS SZAKÍTÁSA

Az 1415 júniusában Hus ellen lefolytatott bírósági eljárás legfontosabb ülésein az így szorult helyzetbe került Zsigmond király is részt vett. Hus a tárgyalásokon mindvégig készen mutatkozott arra, hogy ha vádlói tanításában ki tudják mutatni – elsősorban a Szentírás alapján – a tévelygést, vezeklés terhe mellett visszavonja az ilyen pontokat. Erre azonban egyik oldalon sem került sor, aminek elsődleges okát abban láthatjuk, hogy a Hus nézeteivel kapcsolatos problémákról két egészen különböző megközelítésben beszéltek a jelenlevők. Az egyik oldalon álltak azok – s ez jól követhető az ítélethozatalnál elmondott indoklásokból is –, akik Hus tanítását önmagában vetették össze az egyház helyzetével és tanításával, míg a vádló oldal az abból eredő ekkleziológiai és egyházpolitikai következményekkel érveltek. Ebből csupán az következhetett, hogy mind a vádlók, mind Hus álláspontja egyre merevebbé és radikálisabbá vált, ami egyre nyilvánvalóbbá és elkerülhetetlenebbé tette az ügy kimenetelét: Hus elítélését.

⁷ A zsinati eszme képviselői nem kérdőjelezték meg az egyházi tekintélyt, csak azt hangsúlyozták, hogy az egyetemes zsinatot nagyobb jogok illetik meg az egyházi ügyek eldöntésében, mint a pápát – aminek az egyházszakadás idején különleges reálpolitikai jelentősége volt. Felfogásuktól azonban legalább olyan távol állt Hus egyházfogalma, mint a pápa tekintélyét hangsúlyozókétól.

Személyesen Zsigmond számára is egyre élesebb lett a kérdés: ragaszkodjon a Hus-nak adott úti menlevél szelleméhez, veszélyeztetve ezzel a zsinat további működését, illetve saját befolyásának gyengülését a zsinaton (hiszen ezzel fenyegették), vagy pedig hagyja sorsára Hus-t, abban reménykedve, hogy a bírák a szavazáskor nem ítélik halálra, illetve hogy Hus esetleg mégis hajlandó lesz tanítását visszavonni. Hus azonban hajthatatlannak bizonyult.

A bírák ítélethozataláról a következő beszámolót találjuk Bracciolininél: „30 szavazatot olyan értelemben adtak le, hogy semmiféle büntetést nem érdemel; 10 szavazat kívánt egyházi vezeklést, és 45 atya adta szavazatát Hus halálra ítélese mellett, ha nem tagadja meg mindazt, amit sok éven át (gyakori beszédeiben) mondott és nyíltan tanította azt egyháza tételei ellenére.” (Sz. Jónás, 1999. 529. old.) Figyelemre méltó, hogy a bírák személyes meggyőződése Hus ügyében még a magas egyházi hivatalokban állóknál is milyen változatos képet mutatott – számosan szavaztak elítélése és felmentése mellett is. Az azonban ismét Zsigmond nehéz helyzetét mutatta, hogy a német választófejedelmek közül az egyházi tisztséget viselők (Mainz, Köln) mind Hus ellen szavaztak, míg a többiek Hus büntetlensége mellett (Pfalz, Szászország, Csehország).

A viták végére Zsigmondnak kellett kitennie a pontot azzal, hogy aláírja a Hus kivégzéséről hozott határozatot. A döntés pillanatában politikai és morális érvek csaptak össze – nem elsősorban a Hus-nak adott menlevél jogi és formai, hanem szellemi és elvi érvényességéről. A Hus-t halálra adó ítélet utólagos indoklása, miszerint a királyt – uralkodói esküje szellemében – nem kötelezi eretneknek tett ígéret, már inkább a politika területére tartozik, s a Hus halála utáni vitákra mutat. A döntés pillanatának valóságos s egyben feloldhatatlan feszültségét azonban ismét Bracciolini beszámolója közvetíti nekünk: „Middőn [Zsigmond] meghallotta a végső eredményt, elsápadt és összerázkódott, mintha ő maga felett kellett volna ítéletet mondani: »...Továbbra is azt állítom, hogy Hus eretnek, és jog szerint teljesen megérdemli, hogy megégetés által haljon meg, ha nem vonja vissza tételeit. Királyi eskümhöz híven nem szabadíthatom meg őt a büntetéstől...« Ezt mondván felemelkedett és el akart távozni. Homlokán hatalmas verejtékcseppek ültek.” (Sz. Jónás, 1999. 532. old.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dachsel, Joachim: *Jan Hus*. Berlin, 1964.
Engel Pál: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Budapest, 1990.
Friedenthal, Richard: *Ketzer und Rebell, Jan Hus und das Jahrhundert der Revolutionen*. München, 1972.
Hauschild, Wolf-Dieter: *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte I*. Gütersloh, 1995.
Jedin, Hubert: *A zsinatok története*. Ecclesia. Budapest, 1998.
Palacký, František: *A huszitizmus története*. Európa Kiadó. Budapest, 1984.
Sz. Jónás Ilona: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Osiris. Budapest, 1999.

Szeberényi Lajos Zsigmond élete és műve (1859–1941)

ORDINÁCIÓS ÖNÉLETRAJZA ÉS TOVÁBBI ÉLETRAJZI ADATOK

Szeberényi Lajos Zsigmond 1882. június 30-án, lelkésszé szentelésének napján írta meg latin nyelvű életrajzát, amely a Bányai Egyházkerület ordinációs könyvében az 1801–1885-ös időszakot tartalmazó kötetben található meg 81. szám alatt.¹

Ez az ún. ordinációs életrajz a következőket tartalmazza: 1859. november 1-jén született Békéscsabán Szeberényi Gusztáv püspök és Dlhányi Maximiliana gyermekeként. Nem az ordinációs életrajzból, hanem a keresztleveletről készült másolatból tudjuk, hogy november 11-én keresztteltek² – tehát Luther Mártonnal egy napon –, és kereszttelő lelkésze Haan Lajos békéscsabai lelkész volt.

A latin nyelvű ordinációs életrajz tartalmazza mindazoknak az iskoláknak a neveit, ahol teológiai tanulmányainak kezdetéig megfordult, továbbá azoknak a tanítóknak, tanároknak és professzoroknak a neveit is, akik a későbbi pályájára jelentős hatást gyakoroltak. Békéscsabán az evangélikus elemi iskolában, ill. az ottani evangélikus gimnáziumban tanult. Ez utóbbinak akkor Horváth János volt az igazgatója. A gimnázium ötödik és hatodik osztályát viszont már Selmecbányán végezte, ezt az iskolát „igen fényes mivoltú liceumnak” nevezi önéletrajzában, és kiemeli, hogy ott egy „nagynevű férfiú”³ volt az oktatója Brezníky János személyében. Ezután került Nagyszébenbe, ahova „különösen a német nyelv megtanulása kedvéért”⁴ iratkozott be. Ebben az időben már három nyelven, magyarul, szlovákul és németül képes kommunikálni. Nagyszébenből visszakérült szűkebb pátriájába, és pedig a szarvasi evangélikus gimnáziumba, itt érettségizett, és – amint írja – hálás lélekkel emlékezett „az ottani rendkívüli direktorra, Tatay Istvánra, valamint a jóindulatú és kedves nagybátyámra, Dlhányi Zsigmond professzorra.”⁵

Az ordinációs életrajz ezt követően egy önvalomással folytatódik, amikor kimondja, hogy „Zsenge gyermekésem óta kívántam Isten ígéje evangélikus szolgálójának a

tisztségét”⁶, és ezért Pozsonyba ment, az ottani teológiára. Itt három évet tanult, és ezt követően kétszer tette le az ún. „jelölti vizsgát”, egyszer Pozsonyban, egyszer pedig Békéscsabán édesapja, a Bányai Evangélikus Egyházkerület akkori püspöke előtt. Ez után egy majdnem egy évig tartó külföldi utazás következett az életében, amikor is Németországban, Dániában, Svájcban végül Ausztriában végzett teológiai tanulmányokat, ill. gyűjtött tapasztalatokat az ottani evangélikus egyházi életet illetően. Berlinben egy egész téli szemesztert, Halléban, Jénában, Lipcsében, Hamburgban, Nürnbergben, Erlangenben, Stuttgartban rövidebb időt töltött el. Dániai útján pár napot Koppenhágában töltött el. Innentől datálható a dán nyelv, a dán egyház és a dán nép iránti rokonszenve. Svájci útja során Bazelben, Bernben, majd Zürichben fordult meg. Útja utolsó állomása Ausztria volt, ahol Salzburgba és Bécsbe is eljutott, ill. ezt megelőzően Konstanzban járt, ahol – mint írja – „Valóságos érzülettel álltam meg azon a helyen, ahol egykor az isteni férfiú, Husz mester vértanúságot szenvedett.”⁷

Hosszú utazását a következő mondatban összegezte: „Ebben az utazásban sokat tapasztaltam, micsoda szomoruság az, amennyiben Krisztus egyháza állapotára nézve, de kellemesség is, amennyiben a jövődökre nézve, talán vidámabbak ugyanis a hajó közepén – melyet az idő hullámai csapdosnak, ott van Krisztus.”⁸

Hazajövele után, 1882. június 30-án – Szentháromság ünnepe után 8. vasárnapon – édesapja szentelte papá, és azzal záródik az ordinációs életrajz, hogy „mellette leszek káplán.” Vezérmondatául az *Omnia per Christum ad Christum*⁹ mondatot választja, „mindeneket Krisztus által Krisztushoz” kíván vezetni.

Egy évig és két hónapig káplánkodott Békéscsabán, majd ezt követően 1883. október 28-tól 1891. január 25-ig a Bányai Egyházkerület Bánáti esperességéhez (Torontál vármegye) tartozó Aradác (más néven Tót-Aradác) nevű gyülekezetben szolgált.¹⁰ Az 1786/87-es keletkezésű, majd ezt követően 1788-tól anyakönyvekkel is rendelkező gyülekezetben az elődjét Abaffy Lipótnak, utódját pedig Kiss Kálmánnak hívták.¹¹ A gyülekezet szlovák hátterű volt, közel háromezer lélek gondozása volt rábízva az anyagyülekezetben és a szórványokban.

¹ Evangélikus Országos Levéltár (EOL) Ordinációs anyakönyvek, Bányai Egyházkerület, 1801–1885. 81. sz.

² Szeberényi Lajos Zsigmond keresztleveleének másolata (1941. augusztus 4.) In.: EOL, Az országos Nyugdíjintézet Levéltára, 33. doboz (Straka-Szilády)

³ 1. pont. A latin nyelvű ordinációs életrajzot Zsigmond Árpád fordította át magyarra.

⁴ 1. 3. pont.

⁵ 1. 3. pont.

⁶ 1. 3. pont.

⁷ 1. 3. pont.

⁸ 1. 3. pont.

⁹ 1. 3. pont.

¹⁰ Egyetemes Névterek, 1880, 1885, 1891. In.: EOL.

¹¹ 1. 10. pont.

A tótaradáczi idősakra esett első házassága, az ebből származó három gyermekének – Pálnak, Irénnek és Gusztávnak – a születése, valamint első felesége Sztehlo Irén megbetegedése. 1890 november 23-án a csabai gyülekezet nagy többséggel lelkésznek választotta, 1890 augusztusában elhunyt édesapja helyére. 1891 januárjában a már súlyos beteg feleségével érkezett Békéscsabára, aki 1891 január 13-án meghalt. Második házasságkötése 1892. május 4-én történt.¹² Második felesége Fürst Paula, Fürst János akkori pozsonyi evangélikus lelkész leánya lett, akivel majdnem ötven évet éltek együtt. Ebből a házasságból öt gyermek született, Lujza, János, Lajos, Andor és Ödön. Ez az öt gyermek már Békéscsabán látta meg a napvilágot, ahova 1891. január 25-én került, és ahol egészen 1941. szeptember 23-án bekövetkezett haláláig szolgált.

A Békéscsabára kerülés mögött édesapjának, Szeberényi Gusztáv Adolfnak az 1890. augusztus 19-én¹³ bekövetkezett halála húzódott meg. Szeberényi Gusztáv 1872-től – Székács József lemondása után – püspökként szolgált a Bányai Egyházkerületben.

Szeberényi Lajos Zsigmondot tehát egész pályája ehhez a vidékhez és ehhez a gyülekezethez kötötte. „...Mert én nem akartam soha nyugdíjba menni”¹⁴ – írta 1927-ben magáról, és valóban haláláig itt szolgált lelkészként. 1918–1941 között Békéscsaba az ő megválasztása révén esperesi székhellyé is lett. Ez az egyházmegye 1896-ban az ún. nagybékési esperességből kialakított három egyházmegye egyikeként Arad-Békési Egyházmegye néven lett megszervezve.¹⁵ Gyülekezeti lelkészként, majd esperesként történő munkálkodása mellett fejtett ki olyan mértékű szellemi, közéleti munkásságot, amelynek nyomán neve szűkebb pátriáján túl is ismertté vált.

AZ ÉLETMŰ

Lelkész, majd esperes-lelkész, hírlapszerkesztő, író, műfordító, közéleti ember. Ezek voltak dióhéjba foglalva Szeberényi Lajos Zsigmond életpályájának meghatározói.

Lelkészi, majd esperesi szolgálatáról utólag a gyülekezet az általa kiadott gyászjelentésen a következőket írta le: „Igazi őrzője volt egész munkás életén át nyájának, védte, óvta az ige erejével és a toll fegyverével minden időkből; dolgozott, küzdött, harcolt egyházáért, az igazságért, magának széles körben ismert nevet, egyházának megbecsülést szerezve.”¹⁶ A gyászjelentésnek ezek a mon-

datai arra utalnak, hogy az akkori politikai és egyházi légkör inkább gátolta, semmint segítette azt a törekvést, hogy az evangéliumot, és ne etnikai, felekezeti, kulturális vagy politikai szempontokat helyezzenek a középpontba.

Alig öt évvel Békéscsabára kerülése után, 1895 januárjában Evangélikus Egyházi Szemle címmel havonta megjelenő folyóiratot indított. A lapot hét évig szerkesztette, majd 1902-ben Hurtay György osztrolukai lelkész vette át a szerkesztés szolgálatát. Minden hónap huszadikán jelent meg a lap. Első számában az ún. Előfizetési felhívásban mint a lap szerkesztője megadta a leendő lap programját. Ebben hitet tett az evangélium primátusa, az evangélikus hitvallási iratok kötelező jellege, az egyházi közigazgatás terén a gyülekezetek jogainak tiszteletben tartása mellett. Ez utóbbihoz hozzáfűzte, hogy e tekintetben a hozzáállása a következő: „nem félve a hatalmasoktól, nem keresve a népszerűséget, de mindenekelőtt és felett az igazságot”¹⁷ kíván eljárni. Ezután tért rá az ún. „nyelvi kérdésre”. Itt leszögezte, tudatában van annak, hogy ez egy „nehéz kérdés”, ugyanakkor „egyedülálló kérdés”, hiszen három nyelvű egyházzal van szó, ahol az evangéliumot magyar, német és szlovák nyelven hirdetik. Ezen a háttérrel jelentette ki: „Főtörekvésünk leendő egyházunk egységét megőrizni; de e mellett az anyanyelv jogait úgy is mint a reformáció egyik elvét és vívmányát, úgy is mint országos törvényeinkben biztosítottat védjük és tiszteletben tartjuk. Ápolni óhajtjuk teljes odaadással a nyelvek különfélesége dacára a testvéries egyházi viszonyt. Az egyházat nem tekintjük az állam pusztá eszközének és így nem fogunk azokkal tartani, akik a »hazafias« ürügy alatt készek egyházunk egységét feláldozni, készek azt radikális, hazafiaskodó társulattá alakítani. Meggyőződésünk, hogy egyházunk akkor tesz igazán hazafias szolgálatot, ha sajátos egyházi hivatásának él, és az evangélium ügyét szolgálja igazán és híven.”¹⁸ A felhívás az evangélikus konfesszió iránti hűség kifejezésével, az iskolák, az egyházi aktuális kérdések iránti érdeklődés kifejezésével, a teológiai élet, valamint a külföldi protestantizmus eredményei ismertetésének az ígéretével zárult.

Áttekintve négy évfolyamot a lapból megállapítható, hogy az Előfizetési felhívásban található programtervezetnek megfelelően alakult a lap profilja. Az érveléseknél, ahol szükséges volt, egyszerre hivatkoztak világi és egyházi okokra. Így történt ez a nyelvi kérdésnél is, ahol egymás mellé került Eötvös József és az 1868-as egyetemes közgyűlés határozata. Előbbiből azt a gondolatot idézték, hogy „Minden akadály, melyet az egyes nemzetiségek kifejlődésének elébe gördítünk: azon mértékben, melyben célhoz vezet, e hazát legszebb reményeitől fossza meg”. Az 1868-as egyetemes közgyűlés pedig „elismerte az egyházgyülekezetek három nyelvét teljesen egyenrangúnak.”¹⁹

¹² 1. 2. pont. Kivonat a pozsonyi ágostai hitvallású evangélikus egyház esketési anyakönyvéből.

¹³ Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992*. Adattár, Historia, MTA Történettudományi Intézet. Budapest, 1996. 113. old.

¹⁴ 1. 2. pont. Szeberényi Lajos levele 1927. december 28-án az egyházi Nyugdíjintézetnek.

¹⁵ A Magyarországi Evangélikus Egyház névtára, 1940. In.: EOL.

¹⁶ 1. 2. pont. A békéscsabai gyülekezet által kiadott gyászjelentés szövegéből.

¹⁷ *Evangélikus Egyházi Szemle*. Békéscsaba, 1895. január. Felelős szerkesztő és kiadó: Szeberényi Lajos Zsigmond. Első évf. 1. szám. Előfizetési felhívás.

¹⁸ 1. 17. sz.

¹⁹ In.: *Evangélikus Egyházi Szemle*, 7. sz. 1895. VII. Az evangéliumi Igétudományának főoltára (név nélkül).

A lap cikkeinek legtöbbjét maga a szerkesztő írta, saját neve alatt, vagy név nélkül. A lap egyszerre volt elméleti és gyakorlati meghatározottságú, amennyiben megtörtént egyházi, gyülekezeti és világi visszásságokkal is foglalkozott minden tematikában, lett légyen szó az evangélikus és katolikus egyházak közötti vitákról (teológiai, egyháztörténeti kérdések, vagy a sok nehézséget okozó vegyes-házassági kérdések), az egyházon belül a gyülekezeti sérelmek (pl. lelkészválasztások esetében a nyelvi, politikai természetű megkülönböztetések miatti negatív diszkriminációk és azok gyakorlati következményei). A kül- és belmisszió kérdései, iskola-ügyek, iszákos-kérdés, egyházi hírek, szerkesztői üzenetek, vitát kiváltó politikai ügyek (a szocializmus és az egyházak), irodalmi kérdések mind-mind helyet kaptak a lapban.

Nagy hangsúly helyeződött az akkori evangélikus intelligencia, de minden egyes gyülekezeti tag nevelésére is, midőn az egyetemes papság és az ezzel való lehetséges visszaélés kérdései kerültek szóba. A lap egyik nagy erőssége azonban abban állt, hogy addig teljesen ismeretlen személyek, életművek, hatások megismertetését is vállalta a példaadás szándékával. Ami ezen a téren belekerült a lapba, az később tanulmányok, könyvek, fordítások formájában részletesebben is odakerült az egyházi és a világi közvélemény elé. Ezen a ponton lehet úgy fogalmazni, hogy Szeberényi Lajos Zsigmond írói pályafutása tulajdonképpen szerkesztői pályafutásából indult el, és annak megszűnte után bontakozott ki a maga teljes szélességében. A szerkesztői munkakörből történő visszavonulás mögött az is meghúzódhatott, hogy a szükséges konfrontációkat a napi ügyekből kissé kivonulva, magasabb szintre helyezve próbálta szemlélni és feldolgozni.

Ami a közírói (egyházi és világi) munkásságát, benne fordítói pályafutását illeti, ez 1888-ban indult el, hét év kihagyással 1906-ban indult újra – tehát a szerkesztői munkakör átadása után –, majd 1929-ben tetőzött, és egészen 1941-ig, tehát haláláig tartott. Két legkorábbi munkája egyike a nazarenizmusról szóló, a másik a Luther Társaság pályázatára született, Luther Márton élete címmel. Az 1906-os újraindulás egy norvég szerző, Theodor Klaveness könyvének lefordítása volt, amely „Az evangélium a jelen kornak hirdetve” címet viselte. Ezt követte egy rövid, mindössze 18 oldalas saját könyvecske, „Modern boszorkánypörök” címmel.

Fordítói munkássága 1929-ben teljessé vált ki, amikor – Magyarországon először – adta ki dán eredetiből fordította Sören Kierkegaard (1813–1855) két munkáját, amelyek az *Önvizsgálat – Ajánlva a kortársaknak*, ill. *Isten változatlan-sága* címet viselték. Az első mű elején részletesen bemutatja a dán keresztyén gondolkodót, aki egész életében azért küzdött, hogy a keresztyénséget mint az isteni ige és a hozzá tartozó élet összhangját mutassa be kortársainak. Vallási és filozófiai tárgyú művei egyaránt ezt a célt szolgálták. Az *Önvizsgálat* című könyv tulajdonképpen a „három nagy csaló” – a művészet, a filozófia és a történelem – ellen íródott, amelyek az isteni igével és a hozzátartozó étellel

szemben ígérnek teljességet. „A művészet... el akarja hitetni az emberrel, hogy meg lehet élni a szépből, az esztétikus élvezetből... a filozófia... el akarja hitetni az emberrel, hogy meg lehet élni a gondolatból és rendszerekből... a történelem... el akarja hitetni az emberrel, hogy meg lehet élni a múlt idő ereje folytán.”²⁰ A Kierkegaard-ral kapcsolatos úttörő tevékenységét úgy az evangélikus egyház, mint a világi kutatók most kezdik újra felfedezni. Egy evangélikus teológus így ír erről: „A hazai evangélikus teológiának a filozófiához való viszonyát tekintve érdemes lenne foglalkozni a Kierkegaard fordító- és népszerűsítő Szeberényi Lajos Zsigmond (1859–1941) békéscsabai lelkész, esperes, szerkesztő munkásságával.”²¹ Dániában egyébként annyira ismertté vált a neve, hogy egy vidám anekdotát is mondogattak a dánok, és pedig azt, hogy tréfásan rákérdeztek, „hol végződik Európa?”, és a válasz erre a kérdésre az volt, hogy „Békéscsabán, mert ott él Szeberényi Lajos Zsigmond, aki Kierkegaard legjobb ismerője.”

Szeberényi Lajos Zsigmond könyvírói munkásságának jelentős részét tették ki az ún. tanítói, ill. polemikus jellegű munkái. Konfirmandusok számára készített oktatási vezérfonala Jézus életéről, tanításáról, Luther élete és jelleme és az ezekhez tartozó fordítói munkák tartoznak az első csoportba. A latin önéletrajzában leírt jelszava – *Omnia per Christum ad Christum* – megvalósításának elősegítése húzódott meg a tanítást segítő erőfeszítései mögött.

A Lutherről, az evangélikus egyházzal szülő tematika mögött viszont nemcsak tanítói, hanem polemikus és apologetikus szándék is meghúzódott. Abban az időben az ökumenikus gondolat nem a mai formában hatott, és a konfesszionális villongások nagyon is érzékelhetőek voltak. Szeberényi Lajos Zsigmond Luther katolikus bírálójának azt a nemzedékét ismerte, akik a reformátor kerülhetetlen ellenfelei voltak. A domonkos rendhez tartozó Heinrich Denifle és a jezsuita Hartmann Grisar Luther-ellenes munkái John Dobenick (1479–1552) – álnévén Cochlaeus – Luther-képén alapultak, aki Luthert nemes egyszerűséggel a „Sátán teremtményének”²² nevezte. A katolikus Luther-és reformációkutatóknak az a nemzedéke, amelyet az e század 40-es éveiben fellépő Joseph Lortz – Luthert hívő papként és professzorként ábrázolta, és szelídebben bírálta – munkája indított el egy más jellegű munkálkodásra, Szeberényi Lajos Zsigmond számára ismeretlen lehetett. Az 1928 és 29-ben megjelent polemikus könyvei (Luther ultramontán ócsárlói – Reflexiók Döllinger Jansen ajánlására, ill. a Luther vagy Loyola) hangneme és érvelése a fenti háttérrel, ill. a korabeli evangélikus–római katolikus elméleti és gyakorlati polémia tükrében érthető.

²⁰ Kierkegaard, Sören: *Önvizsgálat – Ajánlva a kortársaknak*. Fordította: Szeberényi Lajos Zsigmond. Evangélikus Egyházi Könyvkereskedés kiadása. Békéscsaba, 1929. 6. old.

²¹ Reuss András: *Filozófia a 20. századi evangélikus teológiában*. In.: Lelkipásztor, 2001/4.

²² Eric W. Gritsch, Martin: *God's court jester Luther in retrospect*. Fortress Press. Philadelphia, 1983. 146. old.

A polemikus jellegű iratok második csoportját azok az iratok képezik, amelyekben a szocializmus, a kommunizmus, a munkás- és paraszt-mozgalmak mint a keresztyéniséggel szemben is új alternatívát kínáló és a világot földi megváltásban részesíteni kívánó eszmékkel akar szembe-
sülni és szembesíteni.

Egyfelől utazásai során szerzett tapasztalatai, másfelől az akkori Szovjetunióból érkező diktatórikus politikai intézkedésekről és vallásüldözésről szóló hírek, de nem utolsósorban a környezetében élő parasztok és munkások életével kapcsolatos tapasztalatai és ismeretei – és ezeknek a kérdéseknek az egyházat érintő oldalai – indították megszólalásra ezen a téren. 1929-ben svédrol lefordította egy Axel Lutteman nevű szerző munkáját *Az egyház és a munkásmozgalom Svédországban* címmel.

A másik önálló munkája 1933-ban jelent meg *Marxtól Leninig* főcímmel, ill. *A modern pogányság harca a keresztyénség ellen* alcímmel. A könyvet szociális tanulmányként jelölte meg a szerző. A könyv előszavában arról ír, hogy tapasztalatból beszél, amikor arról vall, hogy átélte a különböző „szellemi mozzanatokot”, járt a „modern pogányság” sáncai előtt, látta, miként „hódnak be sokan... a »tudománynak«” nevezett állításoknak, így-kezett az általa „modern pogányságnak” nevezett új világnézet „veszedelmes és igazi gyökereit” megtalálni.²³

Szeberényi Lajos Zsigmond úgy látta, hogy a keresztyénségnek az ő korában „sokkal nehezebb harcot kell megharcolnia a modern pogánysággal, mint amelyet keletkezésének első három századában kellett megvívnia a régi görög és római pogánysággal.”²⁴ Az orosz bolsevizmust „a modern pogányság kulminációjának” tartotta. Alapos történelmi és egyháztörténelmi ismeretek felvonultatásával igazolja, hogy ismeri az ókortól kezdve a reformáción, a francia forradalmon keresztül ezeket a kérdéseket, a németországi utalások pedig azt bizonyítják, hogy tudomására jutott, hogy az ún. kisebbségekkel szemben a fasiszta állam a legkevésbé sem toleráns. Ugyanakkor érdekes módon néhány német, köztük Hitler nézeteit közli a marxizmusról – a *Mein Kampf*-ból idézve –, ugyanakkor a nemzeti szocializmusnak csak a kisebbségekkel szembeni állásfoglalását helyteleníti, magát a nemzeti szocializmust nem részesíti ugyanolyan radikális elbírálásban, mint a marxista-leninista nézeteket és az ezekből fakadó bolsevista gyakorlatot. Megtéveszthette az, hogy abban az időben Hitler még nagyon is egyházbarát húrokat pengetett, viszont a bolsevizmus abban az időben már az egyházüldözés teljes skáláját felmutatta. Intellektuális becsületességét mutatja azonban, hogy könyvének van egy olyan fejezete, amelynek címe „Akarva akaratlanul segítő társak a rombolásban”, és ebben részletesen szól

Kierkegaard és Nietzsche negatív szerepéről is. Nagyon érdekes az, amit a nagy orosz írókról, Tolsztojról, Dosztojevskijről, Gorkijról és a többiekéről ír. Mivel az általa említett embereket aszerint elemzi, hogy az ún. hivatalos egyházhoz – tehát a látható egyházhoz, annak teológiájához, intézményeihez – hogyan viszonyul, ezért írja le Tolsztojjal kapcsolatosan, hogy „egyházi és állami tekintetben Tolsztoj anarchista”.²⁵ Az sem Tolsztoj írói nagyságáról szóló értékelés, amikor nagyon keményen azt írja, hogy „...sokkal többet tehetett volna a parasztság érdekében, ha hű marad származásához és nem majmolva a parasztokat próbálja az orosz parasztság helyzetét és művelődését emelni.”²⁶ Ezeknek a megjegyzéseknek a hátterén különösen izgalmas lehet azoknak a leveleknek az elemzése, amelyeket Szeberényi Lajos Zsigmond Tolsztojjal váltott.

Szeberényi Lajos Zsigmond nem hitt a bolsevizmus és a keresztyénség békés egymás mellett élésében abban az értelemben, hogy ez akár a bolsevizmus, akár a keresztyénség lényegének a megváltozása nélkül következne be. Ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy az egyház a maga gyarlóságaival és bűneivel alkalmas helyzetet teremthet a bolsevizmus számára. Ezért volt szívügye az egyház egységének megőrzése, és az, hogy az egyház a maga dolgát a lehető legjobban végezze. Úgy gondolta, hogy azzal, ha az egyház egyház marad, sikeresen szállhat szembe mindenfajta diktatúrával. Könyve végén a „vallási türelmesség” magasztos eszméjéhez való ragaszkodásról ír, és azt mondja erről, hogy ez nem „közöny” jelent, mert „ehhez a türelmességhez százados harcok és küzdelmek után jutottunk el”,²⁷ és ezért ragaszkodnunk kell hozzá.

Szeberényi Lajos Zsigmond legutolsó munkái közé tartozik az 1941-ben kiadott *A dán keresztyénség rövid áttekintése* című műve, amely a II. világháború kel-
lős közepén – addigra már tisztában lehetett a náciizmus igazi arcával – jelent meg. Ez a könyv kódolt üzenet is volt a tekintetben, hogy a helytállás számára mintáért ismét a skandináv egyháztörténelemhez fordult. Ebben az időben már nagyon betegnek és gyengének érezte magát.

ZÁRÓGONDOLATOK

Szeberényi Lajos Zsigmond pályája nagyívű pálya volt – mind a lelkes és az esperesi szolgálatot, mind a szerkesztői, közírói és fordítói pályafutást illetően. Érdekes módon azonban életében nem kapta meg azt a megbecsülést, amelyet meg kellett volna kapnia. Igényes teológiai nézetei és egyházát és világát kritikus szeretettel szemlélő hozzáállása miatt mind az egyházban, mind a világban bőven akadtak ellenfelei. Megvádolták pánszlávizmussal, belekeverték az Áchim-ügybe, és sok egyéb félreértéssel is

²³ Szeberényi Lajos Zsigmond: *Marxtól Leninig – A modern pogányság harca a keresztyénség ellen. Szociális tanulmány.* Evangélikus Egyházi Könyvkereskedés kiadása. Békéscsaba, 1933. Előszó.

²⁴ I. 22. pont 5. old.

²⁵ I. 22. pont 108. old.

²⁶ I. 22. pont 108–109. old.

²⁷ I. 22. pont 204. old.

szembesülnie kellett. Papi szolgálatának az ötvenéves évfordulóját gyülekezete megünnevelte, de a közegyházról nem kapott igazi megbecsülést. Erre vonatkozólag fennmaradt egy kézzel írt levél, amelyben Paulik János, a Magyarországi Evangélikus Lelkészegyesület volt elnöke utal erre a „szokatlan csendre”, de hozzáteszi: „ez úton fejezem ki Lelkészegyesületünk és a magam nevében nagyrabecsülésemet és forró hálámat azért a megbecsülhetetlen munkásságért, amelyeket félszázad alatt minden téren kifejtettél, melynek áldásos eredményei soha el nem múló koszorúként fognak ragyogni homlokod körül. Az Isten különben már megkoszorúzott a maga drága kegyelmi javaival, nem szorulsz már babérlevelekre, de én azért őszinte baráti szívvel sietek egy levélkét odahelyezni abba a koszorúba, amelyet az evangélikus közvélemény méltán font és fonogat homlokod köré.”²⁸

²⁸ Paulik János levele Szeberényi Lajos Zsigmondhoz papi szolgálata 50 éves évfordulóján. In.: EOL, MELE anyagban, 1933-ból.

Tisztában vagyok azzal, hogy a jelenlegi előadás is csak vázlatosan volt képes áttekinteni Szeberényi Lajos Zsigmond életét és munkásságát. Arra azonban mindenképpen alkalmas, hogy ösztönzésül szolgáljon további kutatómunka számára. Ennek a további kutatómunkának azonban már az Evangélikus Országos Levéltár, az Evangélikus Országos Könyvtár anyagai mellett magát a Szeberényi hagyatékot is teljes mértékben át kell fognia.

A békéscsabai evangélikus gyülekezet 1941. szeptember 24-én kiadott gyászjelentésén, az utolsó mondat így hangzik: „Tanítása, lelke élni fog egyházunkban, emlékét hálás kegyelettel őrizzuk.”²⁹ A gyülekezetnek ez az ígérete a további kutatásokat is magában foglalja.

²⁹ Szeberényi Lajos Zsigmond gyászjelentése, 1941. szeptember 24. In.: EOL, Országos Egyházi Nyugdíjintézet anyagában.

.....

Indulás az érettségre*

Uram, ki vagyok merülve.
Kár is elmennem, hiszen nem tudok semmit.
Meg fogok bukni, pedig agyontanultam magam.
Bár az elején még túl könnyen vettem az egészet.
Nagyon félek!
Meg sem fogok tudni szólalni.
Remeg a kezem, a gyomrom, a hangom.
Egész valómban reszketek.
Éppen ezért rád bízom magam, Uram,
bölcsség Istene.

Eddig is megsegítettél, ha nagy bajba kerültem.
Nem azt kérem, hogy olyan csodát tégy,
amelyet nem érdelek meg,
hanem csak azt, hogy amit tudok,
azt képes legyek higgadtan elmondani,
hogy amit megtanultam, abba ne süljek bele.
Könyörgöm, legyenek a vizsgáztatók igazságosak.
Az érettségim, Uram, ne csak énrám legyen gondod,
hanem osztálytársaimra is.
Uram, bölcsség Istene: rád bízom magam.

* Fabiny Tamás: *Ajtórénsnyi zsoltár*. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 2001.

NAGY GYULA

A bűn rontása Isten teremtett világában (hamartiológia)*

A Szentírás igéje és az egyház igehirdetése és tanítása mindig „hármass nézetben” látja az embert. Egyfelől mint Isten kezdetben jónak és igaznak alkotott teremtményét. Másfelől – tényleges mai valóságában – mint az Istentől, a Teremtő mennyei Atyától, elszakadt bűnös embert. Végül – és ez a legfontosabb, harmadik üzenet az egyház mai igehirdetésében és tanításában – mint megváltott, a bűnbocsánat által a Krisztus-hitben újjászületett embert. Már itt a földi életben és teljessége szerint Isten örök országában.

Dogmatikánk első kötetének végén, az utolsó fejezetben az emberről mint az Istennel való személyes életközösségre kiválasztott teremtményről, bibliai kifejezéssel „Isten képmásáról” szoltunk. A most következő fejezetben viszont az ember mai, tényleges állapotáról, „másik arculatáról” lesz majd szó.

Arról az ember-teremtményről, aki a teremtetést követően elszakadt Istentől, élete eredeti középpontjától, és a bűnbeesés áldozata, rabja lett a világban. Hogy Istentől való elszakadásának, bűnbeesésének milyen következményei lettek, azt még a Szentírás igéje nélkül is világosan láthatjuk, ha nyitott szemmel körülnézünk földi világunkban. Az élet Isten nélkül a kíméletlen emberi önzés szeretet nélküli, megromlott világa, mindenki harca mindenki ellen. Értelem nélküli, boldogtalan élet, tele könnyel és szenvedéssel, amelynek a végén az elkerülhetetlen halál rettenete vár reá.

Ez lett volna Isten akarata az ember, az első emberpár megalkotásával? Nem, ezerszer nem! De hogy Istentől való elszakadása következtében mi történt az emberrel és világával, erről lesz szó a most következő fejezetben.

A sok tragikus és lesújtó rossz hír között, amellyel a mai modern világ tömegkommunikációja naponként kétségbe ejt embermilliókat a harmadik évezred kezdetén, az egyház, a keresztyénség a „legjobb hírt” (eu-angelion, evangélium) hozza el és hirdeti embervilágunkban: ebből a végtelen nyomorúságból és érthetetlen zűrzavarból van szabadulás, van egy másfajta élet lehetősége is! Az igazi „jó hír”: van új élet, igazi emberi élet az ember bűnös önzése által megromlott világban. Újjászületés az Istenhez visszatérő embernek, a bűnbánatban és a Krisztus-hitben, Isten Szentlelke által! Isten igéjének és az egyház igehir-

detésének és teológiájának erről a leglényegesebb igazságáról szolunk majd a dogmatika későbbi fejezeteiben.

AZ EMBER KEZDETI ÁLLAPOTA

A Szentírás az emberről a teremtés kezdetén

Isten igéje a Szentírás legelső lapjain azt a lényeges kijelentést teszi az emberről, hogy a Teremtő – egyedül minden más földi teremtménye közül – a „saját képmására” teremtette meg. *Alkossunk embert a képmásunkra, hozzáink hasonlónak* (1Móz 1,26). Amint erről a dogmatika első kötetének befejező szakaszában már szoltunk, ez közelebbről azt jelenti, hogy az első emberpárt *a vele való, személyes közösségre, a bizalom és a szeretet közösségére alkotta meg*. Megszólítja Ádámot, segítőtársat ad melléje Évának és azt adja az embernek feladatául, hogy „művelje és őrizz” az Éden kertjét, a teremtett élettelen és élő világot körülötte (1Móz 2,15).

Ami viszont a bibliai teremtetéstörténet szerint ekkor még hiányzott kezdetben az emberből és világából, az az emberi bűn, az önzés és a szeretetlenség, a szenvedés és a halál. Ezt teszi nyilvánvalóvá a kezdetbeli teremtetéstörténetének zárómondata a Szentírásban: *És látta Isten, hogy minden, amit alkotott, igen jó* (1Móz 1,31). Ezt a kezdeti, teremtetésbeli jóságot, harmóniát és bizalmat Isten és a „képmására” alkotott teremtménye között – az ember és világa „kezdeti állapotát”¹ – teszi tönkre a Szentírás igéje szerint az első emberpár tragikus bűnesete és ennek következményei (1Móz 3–6).

* Részlet Az egyház mai tanítása. Evangélikus dogmatika készülő második kötetéből.

¹ A megfelelő latin teológiai szakkifejezésekkel: status originalis vagy status integritatis.

A hagyományos teológiai tanítás és Luther az ember kezdeti állapotáról

Augustinus, az egyházi ókor legnagyobb teológusa szerint az ember kezdeti állapota az volt, hogy képes volt nem vétkezni. A bűneset után viszont már nem volt képes nem vétkezni. Az örök élet, az üdvösség állapota ezzel elentétben a „nem képes vétkezni” állapota.²

Augustinus, a középkori hagyományos teológia, de még az újkor kezdetbeli protestáns teológiája is azt tanítja, hogy az ember „eredeti állapota” a *legtökéletesebb harmónia* volt mind lelki, mind testi vonatkozásban. Közelebről, lelki értelemben az ember teljes és igaz istenismerete, teljes bizalma Isten iránt és akaratának teljes engedelmsége is Teremtő Urával szemben. Ugyanígy határozza meg az ember kezdetbeli állapotát a mai római katolikus teológia is: „Amíg az ember megmaradt az Istennel való belső közösségben, addig nem kell szenvednie vagy meghalnia. Az »eredeti igazság« (iustitia originalis) állapotát együtt jelentették az emberi személyiség belső harmóniája, a férfi és a nő közötti harmónia, végül az első emberpár és a teremtett világ közötti harmónia.”³

Az ember teremtésbeli tökéletességének erről a részletezett leírásáról nincs szó a Szentírásban. Az „eredeti állapot” értelmezéséhez ezért talán mégis közelebb áll Luther teológiája, amely szerint az a teljes lelki-testi tökéletesség helyett még inkább a „gyermeki ártatlanság” bűnt és megkísértést nem ismerő állapotát jelentette.⁴

Mi a mai jelentősége ennek a reformátori tanításnak?

Az említett hagyományos egyházi tanítással szemben az újkori teológia 19. és 20. századbeli művelői között egyre többen akadtak olyanok, akik ezt a teológiai álláspontot az ember kezdetbeli, eredeti állapotáról ki akarták hagyni az egyház mai tanításából. Tették ezt egyfelől a „racionalista felvilágosodás” hatása alatt, újabban pedig az egzisztencialista filozófia indítására.⁵ Megerősítve látták ezt az elhajlást a bibliai teremtéstörténet „átértelmezéséről” Darwin és követői tudományos felismeréseiben az ember világ fokozatos evolúciójáról is.⁶

Valóban el kellene fogadnunk azt a nézetet, hogy em-

ber-létünk kezdetén nem Isten jó és kegyelmes teremtő akarata, az ember „eredeti állapotának” bűntelen volta áll, hanem valamilyen, közelebről meg nem magyarázható változás és egzisztenciális „átlépés” a primitív és homályos ösztönök állati létformájából az ember személyes létformájába? Valóban nincs „kezdeti állapot” az embervilág történetében, hanem csupán egy „egzisztenciális háttér”, amelynek a bibliai teremtéstörténet csupán „mítoszszerű kifejezési formája”? A bibliai üdvösségtörténetnek ilyen „modern átértelmezésére” határozottan nemet kell mondanunk. Erre a kérdésre, a bibliai teremtéstörténet igazi értelmére még visszatérünk.

Az ember eredeti, kezdeti állapotáról szóló bibliai ige húz ugyanis *világos, átléphetetlen határvonalat Isten kezdetbeli teremtő akarata és az ezt megrontó, a teremtett világot tragikusan tönkretevő emberi bűneset közé!* Ez teszi nyilvánvalóvá, hogy az ember bűnesete és annak következményei nem Isten akaratából, teremtéséből erednek! E nélkül a bibliai kinyilatkoztatás, hitigazság nélkül nagyon könnyen elhalványodnék, elmosódnék az éles, tiszta határvonal Istennek az embert teremtő jó és szent akarata és az ember bűne között. A magát bűne miatt mindig mentegetni akaró ember könnyen Isten számlájára róhatná a saját bűnét, amint ez a valóságban is számtalanszor előfordul: „Így vagyok megalkotva, miért teremtett engem ilyennek Isten?”

Isten nem vele szembeforduló teremtményének alkotott minket! Az ember „eredeti állapotáról” szóló bibliai ige ma is kikerülhetetlen és feladhatatlan hitigazság számunkra.

AZ ERKÖLCSI ROSSZ VÉGSŐ GYÖKERE: AZ ELSZAKADÁS ISTENTŐL

Az erkölcsi rossz uralma mai világunkban

Hogy az ember és az embervilág ma sem olyan, amilyennek lennie kellene, hanem telve van az erkölcsi rossz, a bűn legriasztóbb jelenségeivel mind a személyes, mind a közösségi élet területén, erre a fölismerésre nem nehéz eljutnia a vallástól még a legmesszebbre eltávolodott embernek sem. Személyes tapasztalataink, de még inkább a mai információs világhálózat szüntelen híráradata mindenki előtt nyilvánvalóvá teszik: valami érthetetlen és végzetesen súlyos romlás van ebben a mi külsőleg, felszínesen sokszor olyan lenyűgöző „modern világunkban”!

„Az égre kiált, amit az emberek egymással művelnek (1Móz 4,10): az erőszak és a vérontás kicsiben és nagyban; a fenyegetés, zsarolás, önkény és kizsákmányolás; a hatalmaskodás a pénz és egyéb gazdasági eszközök segítségével; jéghideg számítás üzletileg, vetélkedés, csalás, rágalmozás és gyalázkodás; hűtlenség és szabadoság a nemek kapcsolataiban; érvényesülni akarás, szertetlen civakodás, megvetés és hazudozás... Ezt a listát

² A latin szakkifejezésekkel a kezdeti állapot: posse non peccare; a bűnben megromlott, elesett ember állapota: non posse non peccare; végül az örökélet állapota: non posse peccare.

³ *Catechismus Ecclesiae Catholicae* (Joseph Ratzinger). New York, 1995. 376. tézis (107. old.).

⁴ Latinul: puerilis innocentia. Szemben a bennünk teremtett, keresztyén új életnek a kísértésekkel és bűnökkel megküzdési tudó „felnőttkori, érett tisztaságával” (virilis innocentia).

⁵ Elsősorban Rudolf Bultmann és követői „a Szentírás mitológiátlánításáról”. V. ö.: *Dogmatika I.* 68kk. old.

⁶ V. ö.: Keresztyén teremtéshitünk és az evolúció-elmélet. *Dogmatika I.* 330kk. és 336kk. old.

még hosszan folytathatnánk" – írja dogmatikai bevezetésében *Gottfried Voigt*.⁷

Hátha még egy kicsit távolabbra is nézünk ebben a mai világban! Mert az előbb még semmit sem szoltunk az emberiség „leghaladottabb, dicsőséges 20. századának” milliőkat, sőt százmilliókat, hozzánk hasonló embereket, családokat, gyermekeket kegyetlenül elpusztító vagy végzetes romlásba döntő véres eseményeiről: két világháború és két embertelen diktatúra rettenetes következményeiről, a legutóbbi évtizedek sokszázezer és sokmillió áldozatáról és menekültjeinek nyomoráról a Balkánon és a világ déli felében, az éhenhaltak milliőiról és Isten csodálatos, teremtet világá, az élő és élettelen világ ökológiai pusztításáról az emberi önzés következtében. Mindez folytatódik – más formában – ma is, a harmadik évezred kezdetén, a tudományok és a „haladás” önmagára olyan büszke korszakában! Amikor a modern ember tudományos és technikai képességei olyan mértékben fejlődtek, hogy az ember a világ urának gondolja magát.

Milyen választ, magyarázatot adnak az erkölcsi rossz, az emberi bűn mindeme riasztó tényeire azok, akik olyan büszkék erre a „haladásra”, az ember értelmére, képességeire és hatalmára mai „szép világunkban”? Mielőtt Isten igéje válaszát keresnénk ezekre a súlyos kérdésekre, tekintsük át előbb röviden a régi és mai tudományos és világnézeti, *emberi válaszokat* az erkölcsi rossz gyötrelmes kérdésére!

A tudomány és a világnézetek az erkölcsi rossz eredetéről

Az emberi gondolkodás – mind a tudományok, mind a világnézetek területén – az értelem segítségével régóta, megfeszített erővel próbált magyarázatot találni az előbb említett, súlyos kérdésekre. Az az ember, aki olyan óriási léptekkel haladt előre önmaga és a körülötte lévő világ megismerésében és meghódításában, miért maradt el olyan kétségbeeső módon évezredek, évszázadok óta belső világa, erkölcsi magatartása és életfolytatása még fontosabb területein? Miért folytatja személyes életében és az emberi közösségekben ma is ugyanott, ahol tette ezt Kain saját testvérével, Ábellel szemben (1Móz 4) – a kőbalta helyett ma az önzés és erőszak egyre tökéletesebb, a rombolás és gyilkolás egyre hatékonyabb eszközeivel?

A materialista-ateista válasz

Az egyik legelterjedtebb válasz ma ezekre a súlyos kérdésekre a materialista-ateista világnézet és az ezen a világnézeti alapon álló tudomány válasza. Eszerint a mai embernek és világának erkölcsi téren való tragikus lemaradása az emberi tudományok és technika bámulatos, roha-

mos fejlődése mögött valójában semmi más, mint az ember fejlődési tökéletlenségének következménye. *Mivel az ember az évmilliók során csak fokozatosan emelkedett ki az állatvilágból, amelyből származik és amelynek fejlődési csúcspontja a létéért való szüntelen küzdelemben még nem szabadult meg teljesen állati ösztöneitől, önző indulataitól. Ez a fejlődési tökéletlenség és vele együtt az erkölcsi rossz, a bűnök riasztó jelenléte mai világunkban csupán átmeneti állapot, egyelőre kikerülhetetlen valóság. Legyőzésének, fokozatos kiküszöbölésének az útja pedig az emberi lény értelmi-szellemi fejlődése a gondolkodás és a nevelés segítségével.*

Ez a naiv, optimista válasz bízik az erkölcsi rossznak, a bűnöknek pusztán az emberi értelem, az értelmi nevelés segítségével való fokozatos legyőzésében. Nem ismeri igazán az embert és az erkölcsi rossz, a bűn igazi mélységeit. Ezért jelent – amint egyre inkább fölismerjük ezt – végzetesen súlyos veszélyt az emberiség jövője, megmaradása szempontjából is.

Az idealista világnézet válasza

A másik – főleg a nyugati világban az elmúlt két és fél évezred során igen elterjedt – válasz az erkölcsi rossz tragikus valóságára az idealista világnézet válasza. *Eszerint az emberi világot átható önzés, erőszak és erkölcsi romlás tragikus ténye végeredményben az emberi lény kettős, testi és szellemi valóságára vezethető vissza. Belső, szellemi lelki valósága szerint az ember a jó, az igaz és a szép ideáinak a megismerésére és megvalósítására törekszik ebben a földi életben. Teste – lényének ez a másik, gyorsabb fele – azonban az anyagi valóságok, az érzéki örömek felé vonzza. Az erkölcsi rossznak, a bűnöknek a végső gyökere a test önző vágyainak és indulatainak az érvényesülése mind személyes, mind közösségi életünkben.*

Platón, az idealista filozófia „atyja” (Kr. e. 428/427–348/347) szerint az emberi léleknek *három fő alkotórésze* van. A legmagasabbrendű lélek-rész a gondolkodó értelem (λογιστικόν), amely „belsőleg látja”, ismeri a jó, igaz és szép örök ideáit, az igazi értékeket, az igazi valóságot. A középső lélek-rész az emberi szív, az akaratunk (θυμοειδές), amely irányítja magatartásunkat, életfolytatásunkat. Lelkünk harmadik része pedig a „vágyódó lélek” (επιθυμητικόν), amely testi érzékszerveinken keresztül a múlt, látható földi dolgok, élvezetek és örömek felé fordul, szüntelenül ezek után vágyódik.

Platón híres „fogathasonlata” szerint (Phaidros dialógus) az emberi lélek ezáltal egy kettős fogathoz hasonlítható, amelyben a féktelen és rosszindulatú ló – a „vágyódó lélek-rész” – a fogatot állandóan a rossz irányba próbálja elragadni, a múlt földi dolgok, a földi élet érzéki örömei és önző indulatai felé húzza. De a másik ló, a gondolkodó értelem, amely viszont a jó, igaz és szép örök ideáit, a valódi értékeket ismeri és szereti, a fogatot, az emberi életet a jó irányba húzza. A fogat kocsisa, az „akaró lélek-rész” az, amely a fogatot valóban irányítja. Az igazi és boldog

⁷ Gottfried Voigt: *Bevezetés az egyház tanításába*. Budapest, 1997. 41. old.

emberi élet az, amelyikben a fogatot hajtó kocsis, az akarat személyes életünket a jó, az igazi és a szép örök értékei, az ideák felé vezeti. Viszont ha az érzékszerveinkre és ösztöneinkre hallgató „vágyódó lélek-rész” lova ragadja el a fogatot, veszi át annak irányítását, akkor az ember egész földi életét a romlásba, az erkölcsi rossz és a bűnök útjára vezeti.

Az idealista filozófia szerint a legfontosabb feladatunk a földi életben az, hogy a lélek az ideák, a jó, igaz és szép örök és igazi értékei után törekvő emberi értelem irányítása alá kerüljön. Mert ha a gondolkodó értelem uralkodik ösztöneink és érzéki vágyaink fölött, akkor a jó, igaz és szép megismerésére és megvalósítására törekszünk majd minden erőnkkel ebben a földi életben.

A platóni és az ezt követő egész későbbi, középkori és újkori idealista filozófia ugyancsak arra az egyoldalú, naív optimizmusra épül, hogy ha az ember – értelme, gondolkodása segítségével – megismeri a jót, az igazat és a szépet, ezeket az örök emberi értékeket, akkor kívánni, követni és megvalósítani is fogja ezeket a személyes és a közösségi életben. Emberi életünknek pusztán az értelem, a filozófiai gondolkodás segítségével való „megszabadítása” az erkölcsi rossz, a bűn hatalmából végeredményben ugyanolyan végzetesen veszélyes úttá válhat, mint a materialista világnézet. Mert ebben a földi világban – mint a legújabb korban is megrendítően tapasztalhatjuk – egyáltalán nem a jó, az igaz és a szép örök emberi értékei érvényesülnek az egyének és a közösségek életfolytatásában, hanem egészen másfajta „értékek”, önző és gonosz indulatok. Ez az idealista világnézet „emberi tragédiája”. Nem ismeri az erkölcsi rossz, a bűn mélységes gyökereit egész emberi, testi-lelki valóságunkban!

Az egzisztencialista filozófia válaszai

A harmadik, filozófiai válasz az erkölcsi rossz, a bűn végső eredetére az emberben az egzisztencialista filozófia magyarázata. Ennek az újfajta válasznak az *előfutáraival* már ezt megelőzően is találkozunk. *Friedrich Schiller*, a nagy német költő (1759–1805) szerint Ádám és Éva esete a Kísértővel valójában nem is az ember elbukása, hanem az emberiség történetének legjelentősebb eseménye volt: az erkölcsi jó és rossz közötti különbség fölismerése. Az újkori német idealizmus legkiemelkedőbb gondolkodója, *Hegel* (1770–1831) pedig azt vallja, hogy Ádám és Éva

„bűnesete” valójában „fölfelé bukás” volt, mégpedig az emberi létforma szükségszerű velejárója. Átlépés az öntudatlan és ösztönös állati létformából az öntudatos és gondolkodó szellemi lény magasabb létformájába.⁹

Ez az új, a materialista és az idealista magyarázattól egyformán eltérő, harmadik magyarázási kísérlet azonban teljes valóságában csak a 20. század új, egzisztencialista filozófiájában bontakozik ki.

Ennek a gyökeres filozófiai fordulatnak a legelső gondolkodója a 19. század első felében élt, magányos *Søren Kierkegaard*, dán evangélikus teológus (1813–1855). Ő fedezi föl először az objektív, rajtunk kívüli létezés (Sein) és a szubjektív, személyesen és tudatosan átélt létezés, az egzisztencia (Existenz) közötti radikális különbséget. Ő volt az első, aki ez utóbbi megjelölést először használta. Szerinte a rajtunk kívül létező világot és önmagunk belső világát, de mindenkifölött Istent sohasem érzékszerveink vagy az értelmünk segítségével, hanem *egyedül a belső, személyes átélés útján* ismerhetjük meg. Kierkegaard – eltérően a materialista és az idealista filozófiától – antiracionalista gondolkodó. Isten, a világ és önmagunk értelmi, „fölvilágosult” megismerésének a lehetőségét radikálisan tagadja. Amit pedig emberi létünk konkrét megismerése során első sorban megismerünk, az az emberi létezés nyomorúsága, a *félelem*, a *szorongás* (Angst) és a rettegés a *halál* kikerülhetetlen közeledése előtt. Az emberi lét a halál felé közeledés szüntelen rettegése (Sein zum Tode). Ugyanakkor azonban Kierkegaard – eltérően az újkori egzisztencialista filozófia legismertebb képviselőitől – *mélyen Isten-hívó, Krisztus-hívó keresztyén*. Azt vallja: az értelem egyáltalán nem, csakis az egzisztenciális, személyesen átélt hit képes Isten megismerésére. Az emberi lét nyomorúságától, a félelem és a halál közeledése miatti rettegés hatalmából csak a személyes Krisztus-hit szabadíthatja meg az embert.¹⁰

A 20. században kibontakozó, új egzisztencialista filozófia Kierkegaardnak erre az igazság-megismerés egyedül személyesen átélhető, egzisztenciális útjára épült. Legismertebb képviselői (Heidegger, Sartre, Camus) azonban Isten létezése, a bűn és a halál hatalmából való szabadulás kérdéseiben egészen más úton járnak.

A 20. század legnagyobb egzisztenciálfilozófiai gondolkodójának *Martin Heidegger* számít (1889–1976). Főművében (*Sein und Zeit, Lét és idő*, 1927) a létezés (Sein) metafizikai jelentését tagadja. Az emberi létet csak mint térben és időben személyesen átélt, konkrét létezést (Dasein) ismeri el. Ez a „Dasein” azonban világunkban csak mint állandó gond és félelmek között átélt létezés (Kierkegaard)

⁹ Platón szerint az emberi lélek „megszabadításának” az útja (érdekes módon néha ő is ugyanazt a görög szót használja erre, mint az Újszövetség: σωτηρία) semmi más, mint az értelem érvényesítése az ember életében, tehát a „bölcseesség szeretete” (φιλοσοφία). A jó, igaz és szép örök értékeinek a megismertetése az emberrel a filozófia segítségével. Az idealizmus szerint tehát a filozófia a „megváltó”, szabadító hatalom az erkölcsi rossz, a bűnök uralma alól mind személyes életünkben, mind az állam és a többi emberi közösségek életében (Platón legismertebb, *Symposion* és *Politeia* dialógusai). V. ö.: részletesebben Nagy Gyula: *Der Doppelaspekt der Seele in Platons Jugend- und Reifezeitdialogen*. Berlin-Weida, 1943. 126. old.; valamint *Az egyház mai tanítása. Evangélikus Dogmatika I.* 2000, 199kk old.

⁹ „Az ártatlanság állapota – ez a paradicsomi állapot – az állati lét... Csak az ember szellemi lény, tehát önálló és önmaga. Ez az önállóság és öntudat azonban egyúttal az elszakadás is az egyetemes, isteni, szellemi valóságtól. A bűneset ezért az emberré létel örök mítosza”. G. F. W. Hegel: *Philosophie der Geschichte*. 233. old.

¹⁰ Kierkegaard legfontosabb művei: *Vagy-vagy*, 1843. *Félelem és rettegés*, 1843. *A szorongás fogalma*, 1844. *A halálos betegség*, 1849. *A keresztyén hit iskolája*, 1850.

ismerhető meg, főleg a halál közeledése miatt. Isten létezésének a kérdését Heidegger kikerüli, viszont nem is tagadja, ateista nézeteket sem képvisel.

Az egzisztencialista filozófia legismertebbé vált képviselője a 20. században kétségtelenül *Jean-Paul Sartre* (1905–1980). Ember-központú humanizmust hirdet. Tagadja Isten létezését. Ugyanakkor az emberi lét reménytelenségét, céltalanságát vallja. Az ember nagysága és nyomorúsága szabad akarata, a jó és a rossz közötti választás szüntelen kényszerűsége. A világban azonban nem a jó, hanem az erkölcsi rossz győz. Ezért a világban létezés az ember számára maga a pokol, állandó rettegés a haláltól.¹¹ Az ugyancsak francia *Albert Camus* (1913–1960) Sartre-t követve azt vallja, hogy az ember világa halálosan beteg az erkölcsi rossz „pestise” miatt. De szerinte az emberi lét pokoli, kínzókamrai szenvedéseit is legyőzheti az ember „heroikus nihilizmusa”.

Az egzisztenciálfilozófia legújabbkori képviselői közül kiemelkedik a német *Karl Jaspers* (1883–1969) gondolatrendszere. Pszichológusként indult, később azonban a filozófia területén végzett munkásságával vált ismertté.¹² Jaspers a filozófiában Platón, Plotinos, Spinoza és Kant gondolkodásának alapjain épít tovább. Szerinte a létezésről háromféle, egymástól lényegében különböző „síkban”, háromféle értelemben kell szólnunk: létezés a világban, létezés az egzisztenciális, tudatos és személyes átélésben, végül a metafizikai, transzcendens létformában, Isten létformájában. A teljes létező valóság megismerésének két ellentétes útja a filozófia és a vallás útja. Mindegyik hitre épül. Választanunk kell a kettő közül!

Meg kell említenünk végül a hívő katolikus, ugyancsak francia *Gabriel Marcel* (1889–1973) egzisztencialista filozófiáját, aki ellentétben legtöbb egzisztencialista kortársával, Isten létezését teszi gondolkodásának kiindulópontjává.

Az egzisztencialista filozófia legismertebb képviselői – a materialista és az idealista filozófiához hasonlóan – vagy nem adnak végső választ, vagy kiábrándító és pesszimista válaszokat adnak az erkölcsi rossz végső eredetére és lényegére. Ugyanakkor az olyan jelentős egzisztencialista gondolkodók, mint Sören Kierkegaard, Karl Jaspers vagy Gabriel Marcel, azt is jelzik, hogy a filozófia történetének ez a legújabb irányzata egyáltalán nem zárja ki Isten létezését, sőt egyenesen az Isten-megismerés egyedüli útjának tekinteti a hitet, Isten kinyilatkoztatásának a Krisztus-hitben való befogadását.

Ez magyarázza meg azt is, hogy az egzisztencialista filozófiai gondolkodás olyan jelentős hatással volt a 20. szá-

zad teológiájának alakulására. Jó irányban is: elég itt csupán Barth dialektikus teológiáját említenünk. De ezzel ellentétes irányban is, aminek ismert példája Rudolf Bultmannnak és követőinek nézetei a Szentírás „mitológiátlanításáról”, a megváltás történetiségének, Jézus feltámadása történeti valóságának tagadásáról. Erre a vitakérdésre a későbbiekben még visszatérünk.

A bűn, az erkölcsi rossz végső gyökereire és lényegére adott emberi, filozófiai válaszok végeredményben azt teszi nyilvánvalóvá: az emberi értelem, gondolkodásunk egymagában nem képes eljutni egyik úton sem a bűn, az erkölcsi rossz legmélyebb gyökereinek a felismerésére – sem a materializmus, sem az idealizmus, sem az egzisztenciálfilozófia segítségével. Mégpedig azért, mert az ember nem léphet ki önmagából. Az igazi választ az erkölcsi rossz, a bűn jelenlétére és végső lényegére, valamint legfőbb emberi kérdésünként a bűn hatalmából, rontásából való szabadulásra egészen másutt kell keresnünk!

A Szentírás a bűn végső lényegéről

Az embervilágot és személyes életünket átható erkölcsi romlás gyökerére és valódi lényegére – értelmünk, gondolkodásunk ellentétes válaszai és végső kudarca miatt, amint láttuk – csak a rajtunk kívülről jövő és minket megszólító kinyilatkoztatás, Isten igéje a Szentírásban adhat választ.

Ószövetség

A bibliai kinyilatkoztatás első válasza erre a kérdésre a Szentírás legelső lapjain, *Ádám és Éva bűnesetének bibliai történetében* található. „Az egész Ószövetségnek talán egyetlen olyan része sincs, amely annyira közelről és annyira Isten kinyilatkoztatásaként volna képes megragadni bennünket, mint a bűneset története (1Móz 3). Soha nem tudunk eléggé belemélyedni ebbe a csodálatos történetbe, hogy megérthessük belőle, mi is a bűn valójában” (Emil Brunner).¹³

Ennek a mélységes, többretegű bibliai történetnek az üzenete mindenekelőtt az, hogy az erkölcsi rossz – a Biblia nyelvén a bűn – a lényege szerint nem más, mint az, hogy az „Isten képmására” teremtett ember¹⁴ szembefordul Isten akaratával és megtagadja ezt az egyedülálló közösséget, elszakad Istentől. A Kísértő csábítására – „olyanok lesztek, mint az Isten: tudjátok, mi a jó és mi a rossz” (1Móz 3,5) – Éva leszakítja az egész Éden kertjében egyedül tiltott, középen álló fa gyümölcsét, együtt Ádámmal. A „kert közepére” törnek, amely egyedül Isten helye! Olyanok akarnak lenni, mint az Isten.

Ádámnak és Évának ez a „bűnesete” azóta is megszá-

¹¹ Jean Paul Sartre két filozófiai műve: *L'etre et le Néant* (A lét és a semmi, 1943) és a *L'existencialisme est un humanisme* (Az egzisztencializmus humanizmus, 1946). Igazán ismertté azonban regényei és színdarabjai tették.

¹² Karl Jaspers legjelentősebb művei: *Psychologie der Weltanschauungen* (A világnézetek pszichológiája, 1919); majd filozófiai főművei, a háromkötetes *Philosophie* (1932) és a befejezetlenül maradt *Philosophie der Logik* (1947).

¹³ Brunner, Emil: *Die christliche Lehre von Schöpfung und Erlösung. Dogmatik*. 2. kötet. 102. old.

¹⁴ V. ö.: *Az egyház mai tanítása. Evangélikus dogmatika*. 1. kötet. 297kk. 300kk old.

lálhatatlanul, szüntelenül ismétlődik az embervilágban: az Isten szeretete iránti bizalmatlanság és lázadás, a hitetlenség, az ateizmus számtalan régi és új változatában. Legújabbban már abban is, hogy az ember – a biotechnika vagy klónozás segítségével – beavatkozni próbál Isten embert teremtő cselekvésébe! „Valósítsd meg önmagadat!” Ez az olyan szépen hangzó, mai jelszó valójában a saját önző énünket akarja Isten akarata fölé állítani. Személyes életünkben is, az emberi közösségekben is! Végeredményben ez Ádám és Éva bibliai történetének az első és legmélyebb üzenete.

Hogy a bűn gyökere, végső lényege az Istentől való elszakadás, a hit feltétlen bizalmának, a szeretetnek a megtagadása a Teremtő, majd a Noéval és utódaival, választott népével, Ábrahám utódaival szövetségre lépő kegyelmes Isten iránt, erről szólnak az *Ószövetség történeti könyvei*. Isten kegyelemből kiválasztott népének a legfőbb bűne a szövetségi hűség megszegése, a kinyilatkoztatott akarata iránti engedetlenség.¹⁵

Ugyanezzel az igei üzenettel találkozunk – még elmélyültebb formában – az *Ószövetség prófétai könyveiben*. A bűn a prófétáknál sem egyszerűen a másik ember vagy az emberi közösségek ellen elkövetett bűn, hanem az Isten végtelen, ajándékozó kegyelmi szövetségének a tudatos megtagadása. „Elhagyták az Urat, megvetették Izráel Szentjét, elfordultak tőle!”¹⁶

Az Ószövetség többi iratai közül pedig különösen a Zsoltárok könyve tanúskodik arról, hogy az Isten szeretetétől való elszakadás legmélyebb gyökere nemcsak Izráel népe történetében, hanem személyes életünkben is hitetlen önzésünk. Mert tudom, hogy hűtlen voltam és vétkeim mindig előttem van. Egyedül ellened vétkeztem, azt tettem, amit rossznak tartasz.¹⁷ Bármilyen nehéz is sokszor ezt fölmernünk, a bűnbánati zsoltárok szerint minden bűn – mind az emberi közösségben, mind személyes életünkben –, a legkisebbnek gondolt vétkektől az égbekiáltó gonoszítottakig, Istennel való hitbeli, személyes közösségünk megtagadásából ered.

Újszövetség

A bűn igazi mélységét az Ószövetség tanúságtételével együtt, de elsősorban mégis az Újszövetségből – Jézus igéiből és az apostoli levelek krisztocentrikus igehirdetéséből – ismerhetjük meg.

Jézus igéi, példázatai egyfelől megerősítik azt, hogy a bűn legmélyebb gyökere az emberi önzés, az elszakadás Isten végtelen szeretetétől. Lázadás Isten, mennyei Atyánk és Urunk ellen, amint ezt a tékozló fiú vagy a gonosz szőlőmunkások példázatai mutatják.¹⁸ Másfelől Jézus igéinek új üzenete az a Jó Hír, az evangélium, hogy Isten megbocsátó szeretete nemcsak a választott, szövetségéhez visszatérő

Izráel népe, hanem kivétel nélkül minden bűnbánó bűnös felé fordul (a samaritánus asszony története).¹⁹ Másfelől az Újszövetség, az evangélium lényegéhez tartozik ennek a kegyelmes bűnbocsátnak a végtelenül nagy „ára”: Isten Fia engesztelő áldozata a golgotai kereszten.²⁰ Az Úrtól tanult imádság pedig arra tanít, hogy Isten legnagyobb ajándéka vétkeink bocsánata a hozzá forduló bűnösnek.²¹

A bűn végső gyökereinek és teljes mélységének az első, részletes teológiai kifejtésével Pál apostol leveleiben – főleg a Rómaiakhoz írott levelében – találkozhatunk. Itt szól az apostol arról, milyen mélységesek az emberi bűn gyökerei, milyen végzetes hatalom a bűn az embervilágban és a saját szívünkben. És arról, hogy milyen végtelen ajándék a kegyelemből, a Golgota keresztfáján történt megváltás az elveszett, bűnös ember számára!²²

Súlyos teológiai tévedésekhez vezethet – amint ez az egyház történetében sokszor megtörtént –, ha a bűn végső lényegét egyedül az Ószövetségből, Ádám és Éva bibliai történetéből próbáljuk megérteni. „Csak Krisztusban, tehát mint hívők ismerhetjük meg magunkat... Visszafelé tekintve Krisztusban ismerjük meg magunkat, mint összetartozó, bűnös emberiséget a halál végzetes hatalma alatt. Előre tekintve pedig mint megváltott emberiséget, amely részesül Krisztus életében” (Emil Brunner).²³

A bűn lényege az egyház kétezeréves tanítása szerint

Az egyházi ókor

Történelmének első három évszázadában az egyház a Szentháromság- és Krisztus-hit elleni külső támadásokkal és belső tévtanításokkal volt elfoglalva. A bűn kérdése még ezután is inkább csak a nyugati egyházrészben került előtérbe, elsőként Tertullianus egyházatyánál (+220 körül). A nagy vitát ebben a kérdésben Pelagius brit szerzetes és követői (4. század) indították el. Szerintük az ember a saját erkölcsi erőfeszítéseivel is képes a bűn legyőzésére és a jó cselekvésre. Ezzel kiérdemelheti Isten kegyelmét. Mert másként Isten nem követelné tőlünk a Tízparancsolat betöltését. „Ha a bűn szükségszerűség rajtunk, akkor nem bűn; ha pedig akarunk dolga, akkor elkerülhető. Fel kell hát vetnünk a kérdést: bűn nélkül kell-e élnie az embernek? Kétségtelenül kell! Ha kell, akkor képes is erre; ha pedig nem képes erre, akkor nem is kell.”²⁴

Bár a pelagianizmust az egyház egyetemes efezusi zsi-

¹⁹ Jn 4,4-26. V. ö. Mk 2,1-12; Lk 7,36-50

²⁰ Mk 10,45; 14,24; Jn 1,29 stb.

²¹ Mt 6,9-15 és a parallel igehelyek

²² Róm 1,16-8,39; 1Kor 1,18-2,2; Gal 2,15kk stb.

²³ Brunner, Emil: *Die christliche Lehre von Schöpfung und Erlösung, Dogmatik*. 2. kötet. 115. old.

²⁴ Si (peccatum) necessitatis est, peccatum non est; si voluntatis, vitari potest. Iterum quaerendum est, utrinque debeat homo sine peccato esse. Procul dubio debet. Sie debet, potest; si non potest, ergo non debet. Idézi: Brunner, Emil: *Der Mensch im Widerspruch*. 1937. 278. old.

¹⁵ 2Móz 20,2kk; 31,1kk; 34,10kk; Józ 24,14kk stb.

¹⁶ Ézs 1,2-4; Jer 2,1-13; Hós 4,6 stb.

¹⁷ Zsolt 51,5-6; 58,4; 130,1-3 stb.

¹⁸ Lk 15,11kk; 20,9-19 stb.

nata (431) nyilvánvaló eretnek tévtanításként elítélte, ennek legyengített változata (az ún. semipelagianizmus) a közép- és újkorban is elterjedt tévtanítás maradt.

A pelagianizmussal az ókor legnagyobb teológusa, Augustinus hippói püspök (354–430) vette föl a legelszántabban a harcot, és vált a bűnről szóló egyházi tanítás első, a reformációban is újra döntő szerephez jutott nagy teológusává. Tanításának lényege a következő: 1. A bűn az ember teljes és minden emberre kiterjedő, végzetes megromlása. 2. A megneváltott ember állapota: nem képes nem vétkezni (non posse non peccare). 3. Az ember ezért képtelen arra, hogy Isten bűnbocsátó kegyelmét kiérdemelje. 4. A bűn hatalmából egyedül Isten kegyelméből, Jézus Krisztus váltságáhalála árán szabadulhatunk meg. Augustinus szerint az ember legfontosabb kapcsolata Istenhez való viszonya, a bűnbánat és a hit személyes lelki kapcsolata Istennel. Nem véletlen, hogy legmélyebb teológiai tanítása az Isten színe előtti *Vallomások* (Confessiones) csodálatos írásában tárul föl előttünk!

Az egyházi középkor

A középkorban elsősorban két nagy nyugati teológus foglalkozott kiemelkedő módon a bűn kérdésével. Elsőként Anselmus, Canterbury érseke. *Miért lett Isten emberré?* (Cur Deus homo?) című művében hatalmas erővel szól az emberi bűn végtelen nagy súlyáról és Krisztus váltságserző kereszthalála értelméről.²⁵ Sokat idézett, híres mondása: „Még nem gondoltad végig a bűnnek teljes súlyát!” (Non dum considerasti, quanti ponderis sit peccatum). Ennek a mondatnak ott kellene állnia a bűnről szóló minden igehirdetésünk és tanításunk fölött!

A bűn lényegéről a középkorban Aquinói Tamás (1225/26–1274) tanít a legrészletesebben. Augustinust követve vallja, hogy a bűn lényege az ember önző akaratából származó lázadás Isten, Ura és Teremtője ellen. Gyökere pedig az érzéki kívánság bennünk (concupiscentia). A bűnesetben az ember elveszíti Istennek a teremtésben adott külön ajándékát (donum superadditum), amely valóban képessé tenné Isten akarata betöltésére, a jó cselekvésre. Ez utóbbi tanítása adott alkalmat arra a későbbi teológiai kritikára, hogy ezzel a semipelagianizmus újra utat talált legyengített formában az egyház tanításába.

A reformáció

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a reformáció visszatérése a Szentírás „szívéhez” – az egyedül Isten kegyelméből, Krisztus golgotai kereszttáldozatáért, hit által való megigazuláshoz – döntő módon kapcsolódik Luther személyesen átélt bűn-megismeréséhez, a „halál és kárho-

zat” gyötrelmeihez az erfurti szerzetes-kolostorban („torony-élmény”). Tanítása a „szolga-akaratról” és a hitelenségről mint a bűn lényegéről ezért vált reformátori teológiájának egyik meghatározó alapjává.

Luther szerint a bűn végső gyökere bennünk a hitelenség, az ember önzése és elbizakodottsága (superbia), az „önmagába visszahajló szív” (cor incurvatum in se).²⁶ A bűn nem egyszerűen pusztá hiány, az Isten iránti szeretet és engedelmesség hiánya, hanem aktív magatartás, lázadás Isten akarata ellen. „Ahogyan egyedül a hit igazít meg és hozza a Lelket és a kedvet a külső jócselekedetekre, ugyanígy egyedül a hitelenség vétkezik és hozza magával a »bűn testét«, a kedvet a külső gonosz cselekedetekre. Így történt ez Ádámmal és Évával is a Paradicsomban. Ezért nevezi Krisztus a hitelenséget az egyedüli bűnnek”.²⁷ A hitelenség a fő bűn minden emberben: ez volt a kezdet a Paradicsomban és ez marad minden bűn közül a legutolsó is”.²⁸

Ezért tartja Luther az 1. parancsolatot, a „hit parancsolatát” a legfőbb parancsolatnak. Ezért kezdődik minden egyes parancsolat magyarázata a Kis Kátében ezzel: „Istent félnünk és szeretnünk kell.” Mert az Isten iránti bizalom, a hit valamennyi parancsolat betöltésének a forrása.²⁹ Ezért tanítja a Nagy Kátében olyan szemléletes módon, hogy a „hit parancsolata” a Tízparancsolat egészének koszorúját összetartó abroncs, amely nélkül a többi parancsolat megtartása is lehetetlenné válnék.³⁰

Ugyanezt a reformátori tanítást hirdetik egyházunk többi *hitvallási iratai* is.³¹ Kálvin reformátori tanítása szerint, Lutherhez hasonlóan, a hitelenség a bűn igazi gyökere, amely önzésben és engedetlenségben nyilvánul meg és átjárja egész értelmünket és akaratunkat.³²

Az újkor teológiája

Az újkor egész gondolkodásának döntő fordulata volt a 18. század végén a „felvilágosodás” vélt nagy diadala, amely az „Ész istennőjét” – tehát az embert magát – próbálta Isten helyére állítani. Ez az Istentől való elszakadás és az emberi értelemben vetett határtalan hit jelentkezett mind a régi idealista és materialista, mind az új egzisztencialista világnézetek területén.

Az újkori teológusok egy része – a racionalista gondolkodás diadalmenetét látva – megpróbálta a lehetetlent: az Isten-hit és az emberi értelem kibékítését a 19. század racionalista te-

²⁵ Anselmusnak erről a híressé vált, a reformációra is nagy hatást gyakorolt könyvéről szól újabb hazai teológiai irodalmunk egyik gyöngyszeme, a második világháborúban hősi halált halt Urbán Ernő: *Krisztus Keresztje* című teológiai doktori értekezése (1941), amelyre Krisztus kereszthalálával kapcsolatban részletesen visszatérünk.

²⁶ Martin Luther: *RömerbriefVorlesung*. J. Ficker II. 184., 337. old.

²⁷ Luther, WA 63,113

²⁸ Luther, WA 50,56

²⁹ *Konkordia Könyv* (KK). Az evangélikus egyház hitvallási iratai. II. 1957. 56–58. old.

³⁰ „Így kell tehát az első parancsolatnak világtánnia és fényével valamennyi többire hatolnia. Ezért bele is kell fennod valamennyi parancsolatba ezt a részt, mint a koszorúba a zárócsokrot és a tartó abroncsot, hogy az elejét és végét összefogja s az egészet összetartsa, úgyhogy mindig ismétéljük és el ne felejtjük”. Uo.: *Nagy Káté*. II. 326. old.

³¹ V. ö.: CA II. Az eredendő bűn. KK I. 22. AS III. A bűn. KK II. 25–26. old.

³² Kálvin, *Institutio religionis christianae*. II. 1–2.

ológiájában. Végeredménnyel azonban sikertelenül. Sem Schleiermacher, sem Ritschl közvetítő kísérletei nem jártak eredménnyel a reformáció egyházaiban. De ugyanígy téves útnak bizonyultak a teológia és az egzisztenciálfilozófia összeegyeztetésére irányuló kísérletek is a 20. században.

A reformáció egyházai döntés elé kerültek: megmaradnak-e a hit kérdéseiben egyedül Isten ígéje és a Krisztus-hit mellett, vagy kiegészíteni próbálnak az újkor régi és új világnézeti irányzataival? A 20. század teológiájának legkiválóbb képviselői végül is fölismerték: sem a racionalizmus, sem az idealista vagy egzisztenciálfilozófiai gondolkodás nem jelentheti a járható utat az egyház, a teológia számára. Különösen a 20. század története bizonyította tragikus erővel, hová vezet az Istentől elszakadt, ember- és én-központú gondolkodás. Nemcsak az Isten-hit elvesztéséhez, hanem az embertárs iránti szeretetnek, a Tízparancsolat második kőtableájának, az összetöréséhez is! Végeredményben pedig minden erkölcsi érték és etikai norma teljes összeomlásához (*Nietzsche, Schopenhauer,*

Sartre – hogy csak néhány ismert nevet említsünk). Mert Istentől elszakadva, a modern ember egyúttal elszakad a szeretet, a jóság, az igazság és az élet teljessége végső Forrásától is. Az önzés, az egyén korlátlan szabadsága szétrombolja az emberi élet alapjait mind személyes, mind közösségi életünkben.

Találón állapítja meg Bonhoeffer: az ember szakított a kert közepén álló egyetlen fáról is, amely egyedül Istené volt, hogy Istenhez lehessen hasonlónak. „A középére lépett, átlépte a határt. Most a középén áll, de most már határok nélkül”.³³ Ez a modern ember igazi nagy tragédiája. Istentől elszakadva nem csak Istent, a szeretet, az igazság és az élet teljességét veszíti el, hanem szembekerül önmagával, embertársával, az emberi közösségekkel és a teremtett világgal. A 20. század véres időszakaiban sokszor átélhettük ezt. De napjainkban, az új keresztyén évezred kezdetén, még megrendítőbb módon kell ezt megtapasztalnunk.

³³ Bonhoeffer, Dietrich: *Schöpfung und Fall*. 1958. 91. old.

MICHAEL NÜCHTERN

Bioetikai konfliktusok I.

Ha valaki végiggondolja az orvostudomány új felismeréseit és lehetőségeit, aligha tudja csodálkozását visszafojtani. Olyan életfolyamatok, amelyek eddig *in vivo* elrejtve zajlottak, most *in vitro* egyre inkább láthatóvá válnak. Amikor egy emberi lény létrejöttét az első kezdeményektől fogva búra alatt meg lehet figyelni, az addig elrejtett feletti rendelkezés is lehetségessé válik. Lehet tiszteletteljesen szemlélni, de szándékosan manipulálni is. A tudomány előrehaladásával az emberi hatalom, az emberi beavatkozás lehetőségei és egyben az emberi szabadság határai is kitolódtak. A szabadság növekedése, a határok átlépése, és az, hogy az eddig természetes módon alakuló folyamatokba is lehetővé vált a beavatkozás, alapvetően támogatandó, és nem elvetendő.

Az orvostudomány előrelépése az egész modern kort meghatározó fejlődés része, amelynek alapszabályát így lehetne megfogalmazni: a véletlen és elfogadandó helyét a növekvő tervezés és céltudatos cselekvés veszi át. A sors helyére az események megvalósítása lép. Most ott is dönteni és cselekedni kell, ahol eddig nem a miénk volt a döntés. Új döntési kötelezettségek jönnek létre. A lehetőségek széles skálája lelkesít, de el is bizonytalanít. Ahol növekszik a hatalom, ott a potenciális áldozatok száma is nő. A tudatos emberi cselekvés és a szándékos emberi mulasztás áldozatai. Így egyre növekvő mértékben aktív és passzív, cselekvő és kezelt személyek, tettesek és áldozatok állnak szemben egymással. Ezért nem meglepő, hogy

az orvostudomány előrelépéseit etikai kihívásként tárgyalják televíziós vitaműsorokban, újságcikkekben, rádióadásokban, püspöki nyilatkozatokban, etikai bizottságokban, az államfő beszédeiben és a felnőttoktatás alkalmain.

A preimplantációs (beültetés előtti) diagnosztika (PID) és az ún. terápiás klónozás jelenleg a legtöbbet vitatott kérdéskörök. Az alábbi példa hadd szemléltesse ezt, és vezessen be a konfliktus tárgyába: „Senki sem akar többé gonosz lenni. Mindenki jó szeretne lenni. Ezért bizonyos, hogy manapság a gonosz, a nagyon veszélyes és a végzetes is felebaráti szeretetként jelentkezik, és eleinte akár szeretet is lehet. Vegyünk például egy hatéves kislányt, aki ritka, életveszélyes betegségben szenved. Ennek a lányának születik egy öccse, és – az Egyesült Államokban – kivesznek a köldökzsinórjából néhány sejtet. Ezeket tudnak segíteni a kislánynak, és a túlélési esélyeit akár 90%-ra is tudják növelni. Mi rossz lenne ebben? Megindító történet a vérrokonok közti segítségéről és egyúttal az orvostudomány haladásának áldásairól. Azt is aligha nevezhetnénk bűnbeesésnek, hogy a kisöcs lombikban fogant. A probléma nem is Adammal, a kisöccsel, főként pedig nem Mollyval, a beteg kislánnyal van, hanem a 14 névtelen testvérükkel, a be nem ültetett embriókkal, akiket egyszer majd eldobnak, vagy másként hasznosítanak. Ennek a 14-nek az a szerencsétlensége, hogy ugyanazt a betegséget hordozzák magukban, mint a nővérük, vagy más okok miatt nem lehetnek sejtadonrok. Így ők csak

nyersanyagok voltak Molly számára. És Adam is csak azért jöhetett a világra, mert ő a megfelelő donor. Ezt az eljárást preimplantációs diagnosztikának (PID) hívják, amely Németországban tiltva van. Így döntöttek hazánkban, amikor még egyáltalán semmiről sem kellett dönteni, mert a tudomány még nem volt olyan előrehaladott stádiumban. Vajon ma is így döntenének? A szemébe lehetne nézni így a német *mollyknak*? És a másik 14, az alkmalatlanok, a meg sem születettek? Nekik még szemük sincsen. Ez már a gonosz, a veszélyes és végzetes lenne? Talán még nem, de mérlegelni kell. Nem csak a megszületett és a meg nem született élet, hanem Molly élete és Adamé között, aki nem élne, ha a nővérenek nem lenne szüksége rá.¹

AZ ETIKAI ÉRVEK PLURALIZMUSA

A bioetikai vitában etikáról legalább három szempontból beszélhetünk:

1. Annak korlátozása, amit meg lehet tenni.
2. Annak elfogadása, amit meg lehet tenni.
3. Döntés a korlátozás és az elfogadás között.

„Határ nélkül nincsen mérték” – fejtette ki Johannes Rau szövetségi elnök egyik, az emberi mértékkel felelős fejlődésért mondott beszédében.² „Nehéz ott határokat kijelölni és tiszteletben tartani őket, ahol az ember átléphetne rajtuk, és még akkor is elfogadni őket, ha ezzel bizonyos előnyökről kénytelenek vagyunk lemondani. Mégis azt hiszem, hogy pontosan ezt kellene tennünk.”

Az államfő a PID ellen lép fel, mert ezáltal emberi életet szelektálnak és pusztítanak el. Az a mondat, hogy ami lehetséges, az megengedett, nem lehet a cselekvés maximuma. Rau álláspontja messzemenően egyezik a Németországi Protestáns Egyház (EKD) utóbbi hónapokban képviselt álláspontjával. Az EKD Tanácsának elnöke (Manfred Kock hannoveri püspök) hálásan üdvözölte (2001. május 18.). A vadul, tetszés szerint fejlődő tudomány előrelépésének „házasításánál” és alkalmazásánál etikai reflexiókra és a határok kijelölésére kell figyelmeztetni.

A német katolikus püspöki konferencia éppoly szigorúan elutasítja a PID-et, mint a gyógyászati célú klónozást. A gyógyászati klónozáson értjük a pluripotens (többfélévé alakulni képes) embrionális őssejtek tenyésztését, ezek a test kb. 200 különböző emberi szövettípusának kialakulásáért felelősek. „A katolikus püspökök hangoztatják: a gyógyászati kifejezés itt mindenestre félrevezető. Ehhez ugyanis emberi embriókat kell klónozással létrehozni. Ezeket csak nyersanyagként használják az embrionális őssejtek nyeréséhez. Közben nem nézhetünk el afelett, hogy a gyógyászati klónozásban az emberi élet, amely minden esetben személyesen is Isten által üdvözölt élet, pótalkatrész-raktárrá degradálódik. Még az orvosi hasz-

nosság sem igazolhat olyan eljárást egy emberi élőlényre, amely ennek az életnek elidegeníthetetlen méltóságát megkérdőjelezi.” (A Német Püspöki Konferencia nyilatkozata, 2001. március 8.) A Németországi Egyesült Evangélikus Egyház (VELKD) püspöki konferenciája 2001. március 13-án így nyilatkozott: „A születendő élet már a legkorábbi életkorban méltósággal rendelkezik, mert már adott a teljes ember. Ezért elutasítjuk az olyan módszereket, amelyek esetében az embrió tetszés szerint manipulálható tárgynak tekintik. Ide tartozik a felhasználási célú embriókutatás, a klónozás és az összejt-terápia. Ugyanezen a vonalon érvel az EKD Tanácsának 2001. május 22-i nyilatkozata: »Az emberi embriók védelmének szabad korlátozása.«”

Nem csak az ijedtség kap hangot a bioorvoslás lehetőségeivel kapcsolatban, hanem az új technika legitimációs és elfogadási stratégiáiban is erkölcsileg érvelnek: Felelőtlenség megtartóztatnunk magunkat tegnapi tabutémák miatt az ember jólétét szolgáló felfedezésektől. A Német Kutatók Társaságának (Deutsche Forschungsgesellschaft) állásfoglalása (1999. március 18.) az új fejlemények széleskörű alkalmazhatóságát mutatta be. Ezzel közvetve nem csak a tudomány szabadságára utaltak, hanem mindarra a jóra is, amit nem szabad elmulasztani. A pluripotens őssejtek kultúrában tartásának lehetősége az orvosi kutatás teljesen új dimenzióit nyitja meg. Először van arra lehetőség az ember esetében, hogy a szövetdifferenciálódás és szervképződés messzemenően érthetetlen, összetett folyamatát in vitro tanulmányozzák. Ennek célja összefoglalva: olyan újfajta gyógyszerek kifejlesztése az anyagműködési mechanizmusainak ismeretében, amelyek szerepet játszanak a sejt-differenciálódásban... Sejtátültetési terápia kifejlesztése olyan betegségekre, amely betegségekre jelenleg még nincs rendelkezésünkre álló terápiás eljárás mint az Alzheimer-kórra és olyan megbetegedésekre, amelyek kezelését, gyógyítását sürgősen meg kellene oldani mint a rák, a cukorbetegség vagy az idegrendszer megbetegedései, mint például a Parkinson-kór. Távolati cél a komplex szövetcsoportok vagy teljes szervek létrehozása, amelyek a mostani szűkös lehetőségeket és immunológiai problémákat éppúgy, mint a szervátültetésnél fellépő betegségátvitel kockázatait kiküszöbölnék. Etikailag érvelnek mind a fejlődés mérséklése, mind pedig az új technológiák gyors elfogadása és elismerése mellett.

Az etika közben bizonyos funkciókat láthat el. Az etikai érvekkel vissza lehet élni vagy a haladás visszautasításának, vagy a megideologizált haladás eufóriájának alapállásából. A Dpa hírigyűnktség az elmúlt év novemberében ezt jelentette: Crickery Spock amerikai kutató véleménye szerint legkésőbb öt év múlva fogják az első embert klónozni. „Kétségtelen, hogy nagy piaca lesz az ilyen dolgoknak” – mondta az Öko-Test magazinnak. Az amerikai biofizikus minapi mondatával: „a gyerekek túl fontosak ahhoz, hogy egy sperma és egy petesejt véletlen találkozására bizzuk őket”, nagy megütközést keltett. Spock

¹ Der Tagesspiegel, 2000. október 5.

² Berlini beszéd, 2001. május 18.

feltételezése szerint a gyermeknemzés is alapjaiban meg fog változni: „El tudom képzelni, hogy a természetes szaporodás valamikor felelőtlenségnek fog minősülni” (BNN, 2000. november 23.) Egy új technológia érvényesül itt – habár lehet, hogy egy kicsit egyszerű és plakatív – az etikai felelősség kifejezésekképpen a vak véletlennel és természeti folyamatokkal szemben.

Sem a PID és az úgynevezett gyógyászati klónozás mellett érvelőktől, sem pedig az emberi élet célszerűségi kérdésé tételére és a megengedhetetlen szelekcióra figyelmeztetőktől nem kellene elvitatni a tiszteletre méltó indítékokat és célokat. De kinek van igaza? Az álláspontok között etikai megfontolásnak kell döntenie. Ez az a harmadik mód, amikor az etika a bioorvoslással kapcsolatba kerül. A nyílt párbeszéd követelését, egy vizsgálóbizottság és egy országos etikai tanács felállítását az a meggyőződés ösztönözte, hogy az etikai vita nemcsak felelős többségi döntéshez, hanem az etikai kérdések megoldásához is vezet.

Ennél mindig megmutatkozik, hogy a biogógyászatban eddig ismeretlen területre léptünk. A mindenkori ellenoldal érveit okkal el lehet utasítani, de nem lehet egyszerűen mint rosszat félresöpörni. A hannoveri orvosi főiskola humánetikai intézetének igazgatója írja (FAZ 2001.május 2.): „Már a használati célú embriókutatás (vagy a gyógyászati klónozás) megengedhetőségének kérdését is az etikai konfliktus szemszögéből kellene tárgyalni. Minden konfliktust az embrió élethez való joga és annak az élethez való joga között, aki nyerhetne az eljárásból származó kezelésből. Itt is minden döntés elkerülhetetlenül etikai parancsba ütközik. Ezt a konfliktust nem lehet annak a biológiai stádiumnak definíciójával megoldani, amivel az emberi élet elkezdődne, vagy védelemre érdemes lenne, hanem csak annak mérlegelésével, hogy melyik jónak mekkora értéket kellene tulajdonítani. Az ilyen mérlegelés nem könnyű, és nem kell azt képzelünk, hogy valaha is egyértelmű, helyes döntésre juthatunk. Ez tipikusan jellemző a tulajdonképpen megoldhatatlan konfliktusokra.”

Az 1990-es német magzatvédelmi törvény megvédi a női testen kívüli, in vitro, tehát mesterséges megtermékenyítési technikával létrehozott embriókat. Az embriónak már a keletkezésétől számított legkorábbi időponttól kezdve joga van a védelemre. A 8.§ első bekezdése normatívan leszögezi: a törvény értelmében embriónak számít az éppen megtermékenyített emberi petesejt, a sejtmagok egyesülésének pillanatától, továbbá minden, az embrióból kivett totipotens sejt, amely a rendelkezésre álló további szükséges feltételek mellett osztható, és individuummá alakulhat. A bioorvoslás előrelépése magával hozta, hogy bizonytalan lett az embrió korábbi definíciója, miszerint az embrió az, ami az egyesülés után a petesejtből és a spermiumból létrejött. A klónozás lehetősége azt mutatja, hogy a megtermékenyítés mint az emberi élet egyedüli kezdete elveszítette kizárólagos jellegét. Ebből a nehéz jogi helyzetből adódóan a Szövetségi Tanács (felsőház) a

magzatvédelmi törvény felülvizsgálatát javasolta a szövetségi igazságügyi miniszternek. Ez 1998 júniusában egy szakvéleménnyel zárult le: a testi sejt sejtmagjának a petesejt burkába való bevitele még nem tekinthető megtermékenyítésnek. De mivel ez a „termék” mint megtermékenyített petesejt magában hordozza az emberré fejlődés lehetőségét, a magzatvédelmi törvény szerint tilos létrehozni ilyen kiindulási sejtet. Az EKD hivatalának információs kiadványa (2001. július 14.), amely a szövetségi alkotmánybírósággal való találkozásra készült, rámutat: számolni kell azzal, hogy megfelelő módszerrel a test minden sejtje új emberi élet kiindulópontja lehet. A magzatvédelmi törvény szerint a korai embriók sejteinek leválasztása is tilos, amíg mindenre alkalmasak, tehát egyénné fejlődhetnek. A törvényhozó annakidején abból indult ki, hogy ez a fázis három sejtosztódás után befejeződik. Új fejlődésbiológiai ismeretek azonban azt mutatják, hogy az átmenet egy sejt totipotenciájából arra, hogy pluripotenssé váljon, folyamatos.

Annak a pontnak a megállapítása, hogy hol kezdődik az individuális emberi élet, kivált laboratóriumi körülmények között, bizonytalan vagy önkényes. Fogalmak, mint az emberi méltóság, személy, életkezdet, amelyekkel erkölcsileg érvelünk, nem állíthatók szembe az in vitro fejlődő, osztható sejtekkel. Persze nincsenek külön fogalmaink ezekre, és nem szokatlan, hogy jelentéstartalmuk kibővül. Mindazonáltal fel kell tenni a kérdést, hogy az új lehetőségek nem támasztanak-e túlzott etikai követelményeket.

IRÁNYT MUTATNI VAGY KÖZVETÍTENI?

A bioetika problémája keresztülvonul az evangélikus etikán. Ez mutatja, hogy milyen nehéz etikai véleményt formálni, hogy ha valóban komolyan vesszük az álláspontokat és a feleket, és nem karikírozzuk őket középkori sötétségeként, vagy az embertenyésztés elvakult, örült ötleteként.

Véleményem szerint egy lépéssel tovább vezet, ha ezt a konfliktust nemcsak az egyik álláspont variánsainak egy másikkal való szembenállásaként ábrázoljuk, hanem arra is figyelni kell, hogy milyen, valószínűleg különféle feladatok lesznek a mindenkori etikának. Minden etikai vitában van egy közvetítő és egy iránymutató. Egyikük (nevezetesen a közvetítő) kötelezve érzi magát egy konfliktus-szabályozó parancs betartására: ami reális és világszerte lehetséges vagy lehetséges lesz, azzal Németországban is építően kell foglalkozni. Ez a „lehetséges” felelősségteljes szabályozását jelenti és nem abszolút tiltást. Elfogadja a reális feltételeket, mérlegel, és annak a normatív hatását erősíti, ami lehetőséget nyújt a jóra és a segítségre. A többiek a pragmatikus alakítás parancsával szemben a korlátozás parancsát hangsúlyozzák. A „lenni-hagyni” felszólítását erősítik. Itt nem szabályokról van szó, hanem alapvető iránymutatásról, ami nélkül egyáltalán semmilyen felelősségteljes döntés nincs. Ha ez a szemlélet azt mondja: nem;

a másik azt mondja: így nem, de bizonyos feltételekkel, az összes körülmény mérlegelése után talán elfogadható.

Érdekes, hogy a jelenlegi, bioetikáról folytatott vitában az egyházi képviselők inkább az első feladatot teljesítik, az evangélikus etika egyetemi képviselői pedig inkább a másodikat. Hartmut Kreß (Bonn) megfontolt védőbeszédét a PID korlátozott engedélyezésének érdekében egy jellemző megjegyzéssel zárja: „Véleményem szerint bölcs lenne ha az egyházi állásfoglalások nemcsak tiltanának, vagy gátszakadásra figyelmeztetnének, hanem ehelyett alkalmazható eljárásokat és kritériumokat javasolnának, amelyek az új humán-technológiákkal kapcsolatban, mint a PID is, etikailag képviselhető hozzáállás felé mutatnának.” Ulrich Körtner nem akarja engedélyezni az orvosi klónozást, de úgy gondolja: „Mindenesetre lehet arról gondolkodni, hogy összeetek nyérése számfeletti embriókból, amelyek az in vitro-megtermékenyítésnél megmaradnak, etikailag megengedhető. Véleményem szerint az egyházaknak nem szabadna ez elől a vita elől elzárkózniuk. Ebben az esetben ugyanis lehet azzal érvelni, hogy a felhasznált embriókat nem kutatási célokra hozták létre. Lehetséges ezért minőségi mérlegelés a be nem ültetett embriók megsemmisítése és az orvostudomány fontos kutatási céljai között.” (Zeitzeichen 3/2001, 17. old.)

Méginkább pragmatikus az az álláspont, amelyet Trutz Rendtroff (München) képvisel (Jahrbuch für Wissenschaft und Ethik, 5/2000). Nyitott arra a vitára, hogy az emberi méltóság fogalma az embrió minden fejlődési szakaszára érvényes-e. Egyes filozófiai etikusok kétségbe vonják, hogy ennek a fogalomnak az emberi fejlődés minden stádiumára van-e értelme. A magzatvédelmi törvény és a büntető törvénykönyv emberölési paragrafusainak mintájára ezek a lépcsőzetes alapjogvédelem mellett érvelnek. Érdekes, hogy a médiumok Rendtroff véleményét rendkívül pontosan értelmezik. „A vizsgálóbizottság SPD-munkacsoportjának rendezvényén nemrég T. Rendtroff evangélikus teológus óvott az emberi méltóság fogalmának leegyszerűsítésétől, attól, hogy a körülményektől függetlenül alkalmazzák a korai stá-

diumban lévő embriókra. Az élet több annál az anyagnál, amiből áll. Az ember jóval több annál, mint amennyit a gyógyászat felismerhet vagy manipulálhat rajta, aki a tudományos tárgyasításnál mindig amiatt remeg, hogy veszélybe kerül a humanitás, az a valódi *biológista*. Ő figyelmen kívül hagyja a lelkit, szellemi, társadalmi, ami emberi tesz, és amit a laborban senki sem képes megragadni.” (Die Zeit, 2001. február 22.)

Ahol Kreß és mások bizonyos mértékig a genetikai tanácsadó orvosok álláspontját képviselik és a cselekvés konkrét lehetőségeire kérdeznak, majd következésképpen elvileg készek az előnyök mérlegelésére és a kompromisszumkeresésre, az egyházi képviselők más, véleményem szerint fontosabb szerepet vállaltak. Iránymutató álláspontot képviselnek a nyilvánosság előtt. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a vitát joggal használják a keresztény etika álláspontjainak bemutatására. Ők a lelkiismeretet finomítják, és nem az egyes konkrét esetekre néznek, hanem az alapvetően fontosra és parancsoltra. „Itt az ideje, hogy az emberi élet szentségéről és a személy méltóságáról beszéljünk, nem csupán a gyógyászati klónozásról... Egyszer egy magas rangú bíró málnaszínű csomónak nevezte a fejlődés korai stádiumában lévő emberi magzatot. Ez megvetően azt jelentette, hogy nem kell fontosnak tartani, mert nem személy, hanem valami, és nem valaki. Ma megint csomóról és sejtalmazról beszélnek, hogy morális ellenállóképességünket aláássák... Ha engedünk ennek a gondolkodásnak, akkor az anyaméhben lévő magzat még megmaradt védelme kártyavárként omlik össze.” (Wolfgang Huber berlin-brandenburgi püspök, *Der Tagespiegel*, 2000. aug. 28.)

Fordították: Szentpétery Péter vezetésével az Evangélikus Hittudományi Egyetem német teológiai fordító szemináriumának résztvevői: Domokos Jenő, Gáncs Tamás, Kiss Katalin, Klenovics Katalin, Kopf András, Ments Orsolya, Potzner Barbara, Ságthy Balázs, Sándor Jenő, Simon Attila, Szücs Eszter

Honterus – Emlékkönyv

Szerkesztette: Karsay Orsolya és Monok István. Országos Széchényi Könyvtár és Osiris Kiadó. Bp. 2001.

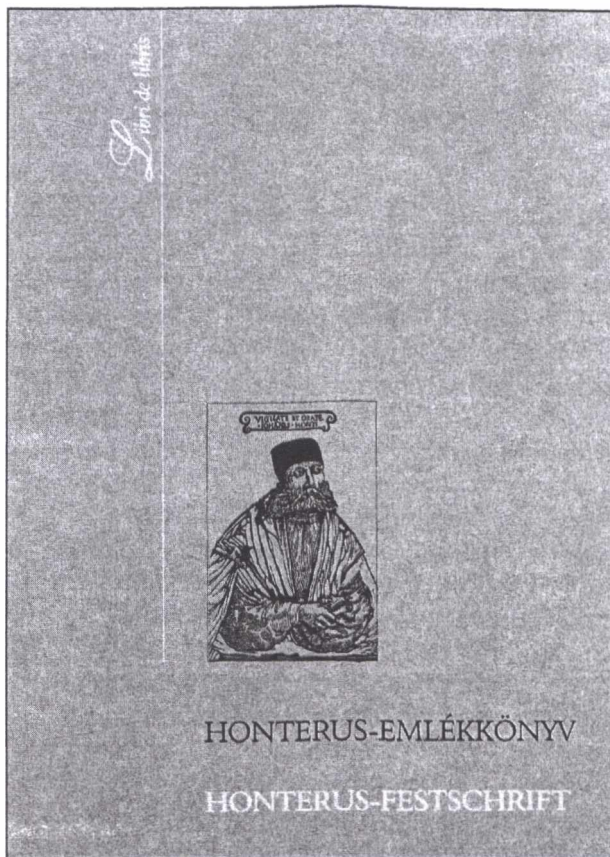
„1999-ben emlékeztünk meg Johannes Honterus halálának 450. évfordulójáról. Az erdélyi szász humanista mindössze 51 évet élt, de életműve több ember számára is elegendő teljesítményről tanúskodik. Sokoldalú munkásságának bemutatására 1999. május 10-én tudományos ülést szerveztünk az Országos Széchényi Könyvtárban, ehhez kapcsolódóan gyűjteményeinek anyagából kiállítást rendeztünk, valamint emlékkötetet jelentetünk meg” – olvashatjuk a *Honterus – Emlékkönyv* előszavában. Íme, a tervezett emlékkönyv elkészült, és ma már e szép kivitelezésű könyvből kaphatunk egy átfogó képet a brassói Johannes Honterusról és munkásságáról, aki egy személyben volt híres nyomdász, fetszű, kozmográfus, pedagógus, jogtudós és az erdélyi szászok reformátora.

A könyv 244 oldalán hét tanulmányt olvashatunk, valamint Honterus külföldön kiadott nyomtatványainak részletes bibliográfiáját, amelyet Gernot Nussbächer állított össze. A könyv végén pedig W. Salgó Ágnes és Velencei Katalin összeállításában kaphatunk ízelítőt a Honterus kiállítás anyagából. A könyvet sok kép és térkép teszi szemléletesebbé. A magyarul nem értő Honterus-kutató vagy olvasó a tanulmányok végén egy német és angol nyelven megfogalmazott rövid összefoglalást olvashat, ezzel is próbálva kielégíteni a külföldiek széles érdeklődő táborát.

Az első tanulmány Mészáros István tollából származik, címe: *Honterus és a brassói iskola* (9–16 old.). A ma már Honterus nevet viselő brassói iskola egykori rektora nagy hangsúlyt fektetett diákjai minél jobb felkészítésére és az iskolázottság fontosságára. Erre hívja fel ma is minden diák és járókelő figyelmét az iskola előtt álló Honterus-szobor iskolára mutató ujjja. A Honterus által módosított és átfogalmazott iskolaszabályzatból tudhatjuk meg, hogy a kor más iskoláiban is szokásos tantárgyak mellett (latin nyelv-tan, retorika, logika) a görög nyelvtan és görög szerzők műveinek tanulmányozása, valamint a földrajz és a kétszólamú éneklésmód a kötelező tárgyak közé tartozott. Az oktatás színvonalát sokban emelte az a számos nyomtatvány, amelyet Honterus írt vagy szerkesztett és nyomtatott.

A második tanulmány – Csepregi Zoltán: *A reformáció szűz értelme Honterus 1543-as művének címében* (19–26 old.) – leleményesen tudósít a brassói reformációról. A szerző a címben megjelölt témát tárgyalja, de az olvasó a tanulmány elolvasása után azon veszi észre magát, hogy nemcsak magának a reformáció szónak korabeli értelmével és értelmezésével van tisztában, hanem magával a Brassóban végbement reformáció történetével is.

A harmadik tanulmányt P. Szabó Béla írta *A jogtudós Honterus – az európai „Ius commune” közvetítője* címmel

(28–54 old.). Hat alcíme van a tanulmánynak a következők szerint: Tanulmányai (28–33. old.), Otthon (33. old.), A nyomdász (34. old.), A tanár és iskolavezető (34–38. old.), A jogtudós (38–47. old.), Miért fordultak az erdélyi szászok a római jog felé? (47–54. old.). A szerző Honterus életrajzát fogalmazza meg ebben a tanulmányban. Részletesen olvashatunk arról, hogy hol végezte tanulmányait, mit tanult, milyen tanulmányi fokozatokat ért el, milyen hatást gyakorolhattak rá a különböző iskolák. Tanulmányai befejeztével hazatért Brassóba, ahol lassan nagy megbecsülést nyert el a város részéről. Részt vesz a város politikai életében, tanít az iskolában és irányítja azt, nyomdát alapít, reformálja az egyházat. Nyomdászsága különösen is jelentős, mert ebben az időben az oszmánok terjeszkedése miatt Erdély meglehetősen el volt vágva a nyugati könyvkiadástól. Sokréttű munkássága mellett jogtudós is volt, és megpróbálta az akkor még csak szokásjog szintű törvényeket az írásba foglalás útjára terelni. Két munkájáról – *Sententiae* és *Compendium iuris civilis* –, amelyekkel beírta nevét a magyarországi római jogászok aranykönyvébe, részletesebben is olvashatunk.

A negyedik tanulmánynak Török Zsolt a *Honerus: Rudimenta Cosmographica (1542) – kozmográfia és/vagy geográfia?* címet adta. Johannes Honerus a 16. századi térképészet jelentős alakja. E kijelentés mellett híven tanúskodik az 1962-ig egészében vagy részleteiben legalább 126 kiadást megért műve, a *Rudimenta Cosmographica*. Ez az Európa-szerte elterjedt mű ismertté tette alkotóját. Geográfia, korográfia, kozmográfia, asztrológia, matematika... mit is jelentenek ezek a szavak, mennyire jelentették mai értelmüket, mennyire voltak elkülönülve egymástól? Ezekre a kérdésekre kapunk választ, miközben Honerus „szakmai munkatársainak” sorával ismerkedhetünk meg.

Az ötödik tanulmány Plihál Katalin: *Erdély térképi forrásai a 16. században (73–98. old.)*. Erdély számos korabeli térképét tartalmazza a tanulmány, ugyanakkor pontosan körülhatárolt földrajzi leírást ad a Honerus számára is szívügyként kezelt területről, Erdélyről. A szerző a különböző hegységek román megnevezését egy 1993-ban kiadott iratból hozza. Mivel '93 körül megváltoztak a román helyesírási szabályok, egyes helységek megnevezését ma már másképp írjuk, és az új helyesírással találjuk meg az újabb térképeken. Arra is fény derül a tanulmányban, hogyan készült el egy térkép és milyen módszerek állottak a térképkészítő rendelkezésére a különböző mérések elvégzésére.

A hatodik tanulmánynak Bartha Lajos a *Johannes Honerus égboltképe (101–116. old.)* címet adta. Mondanivalóját hat alcím alá sorolta be: Éggömbök és csillagtérképek (101–103. old.), A Dürer–Stabius-planiszféra (104–105.

old.), Honerus csillagtérképe (105–108. old.), A csillagtérképek és a Kozmográfiai alapismeretek (108–111. old.), A csillagtérképek további sorsa (111–116. old.). Honerus csillagtérképeinek nem szenteltek nagy figyelmet, mert Albrecht Dürer korábbi munkái másolatainak tekintették. De „alaposabban megvizsgálva a Honerus-féle planiszférát, kiderül, hogy bár művészileg nem éri el Dürer munkáját, tartalmilag és oktatási, illetve tudományos szempontból túlszárnyalja elődjét” – olvashatjuk. Ebben a tanulmányban is szép képek segítenek az olvasót az írottak könnyebb megértésben.

A hetedik és egyben az utolsó tanulmány V. Ecsedy Judit tollából származik: *Kísérlet a Honerus-nyomda rekonstrukciójára (119–147. old.)*. A szerző négy alpontra rendezi írását: A nyomdaalapítás körülményei – a különféle állásfoglalások tükrében (119–123. old.), A nyomdaalapítás körülményei – a források tükrében (123–129. old.), Honerus betűkészletének rekonstrukciója (129–134. old.), Honerus betűfelszerelése – és a kortársaké (134–147. old.). Megtudjuk a már említett jelentőségű, az oktatásban fontos szerepet játszó nyomda alapításának a történetét, valamint meg is tekinthetjük azt a betűkészletet, amelynek soraival az akkori könyvek megteltek.

Összefoglalásként nem tudom másként, csak kissé elfogultan zárni soraimat, hisz én is brassói vagyok, és édesanyám is valamikor a Honerus iskola padjait koptatta. De azt hiszem, hogy nagyhírű erdélyi tudósunk megérdemelte ezt az emlékkönyvet, amely életművének néhány főbb mozzanatával arra serkenti az olvasót, hogy többet foglalkozzon és jobban elmélyedjen a Honerus-anyagban.

• • • • •

Vasárnap reggel*

Vasárnap reggel
Csöndes a város.
Kinézek a nyitott ablakon.
Csak egy kutyát sétáltató asszonyt,
egy sportújságot böngésző tinédzsert
meg egy összebújó szerelmespárt látok.
Az asszonyt a kutyájával jól ismerem.
A sráctól szívesen megkérdezném
a tegnapi eredményeket.
A szerelmesek boldogságát cinkos örömmel szemlélem.
Minden olyan nyugodtnak látszik.

Érzem, ez a nap más, mint a többi.
Van időm.
Van mit mondanom.
Van kinek.
Nézem, ahogy a reggeli nap végigsimogatja a háztetőket.
Béke van bennem.
Csak állok, és figyelek.
Letűdözöm a friss tavaszi levegőt.
Aztán megszólal a harang.
Indulok, Uram.

* Fabiny Tamás: *Ajtórénszyi zsoltár*. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 2001.

HAFENSCHER KÁROLY (ID.)

Reformáció vagy inkvizíció

Teológiai segítségnyújtás egyházunk belső párbeszédéhez

Ez az írás tíz nappal az április 12-i országos teológiai konferencia előtt készült. Nem került felolvasásra. Célja, hogy személyeskedés nélkül teológiai párbeszéd kezdődjék az egyház megújulása érdekében. Testvéri beszélgetés keretében az EBBE szellemi vezetője előtt (íj. Fabiny Tibor) felolvastam. Rajta kívül csak Harmati Béla püspök úrnak mutattam meg, majd a Teológiai és Etikai Bizottság április 29-i ülésén felolvastam és nyolc példányban kiosztottam. Azóta többen kérték. A Fraterneten történő megjelenéséhez nem járultam hozzá. A Lelkipásztor szerkesztője kérésére ezzel a bevezetéssel lelkési szakfolyóiratunk rendelkezésére bocsátom. Teológiai diszkusszió anyagnak szánom, reménységgem szerint konstruktív jelleggel segítheti teológiai tisztázásunkat. A teljesség igénye nélkül csak kezdetet jelenthet őszinte, komoly megbeszélésünkhöz. Anyagi, strukturális, hatalmi kérdésekkel nem foglalkoztam. A reformáció mindig lehetséges, az inkvizíciós jelleg szintén. Olvasóim megértését kérem.

H. K.

Megkockáztatom – alaposan végiggondolva és felelősen –, hogy a két fogalom és jelenség nem esik távol egymástól egyháztörténeti vonatkozásban, sőt azonos gyökerű. Az egyház megújítását, megtisztítását célozta mindkettő, tanításban és életvitelben egyaránt, mert az egyház újra meg újra megromlott, és ezért mindig reformanda et purificanda. A reformáció minden korban szükséges, nemcsak a 16. században volt így. Az inkvizíció a 10–11. századtól kiindulva szerencsétlen, abortált próbálkozás, Jézus Krisztus nevében gyomirtás, száraz ágak letörése. A szándék végeredményben, bármilyen merész e kettő párhuzamba állítása, ugyanaz volt: a tiszta tanítás és az ebből fakadó megszentelt élet. Amíg azonban a reformáció építő jellegű, az inkvizíció erőszakosan likvidáló karakterű volt. Az előbbi pozitívan előre mutató, az utóbbi csak konzerváló, az előbbi befogadó, az utóbbi kirekesztő jellegű.

Számomra izgalmas teológiai kérdés, hogy a mai megújulási törekvésekből mi lesz: reformáció vagy inkvizíció. Reformáció, amely teológiai alapú és gyülekezeteket építő mozgalom, vagy juridista, óhatatlanul is bírói székeket felállító, elítélő, kivégző, irgalmatlan, istentelen, embertelen

ítélkezési sorozat, ami botránkozás kívülállóak számára és keserűség forrása a keresztyén gyülekezetek népének.

Konkrétan a veszélyt ma ott látom az EBBE alakításával kapcsolatosan, hogy nem lehet tudni mi lesz belőle: reformáció vagy inkvizíció? Ebben a képzetben gondolkodva és most már nem egyháztörténeti, francia, spanyol, olasz inkvizíciós példákra hivatkozva a mai Hittani Kongregációig, 12 pontomat is ebben a keretben szabad érteni és a veszélyzónákat együtt feltérképezni. Ez, úgy vélem, egészen más szempont, mint az eddigiek, akár a szóbeli hozzászólások, akár a Fraternet pengevéltásai. Amit leírok, dialógus-alap lehet, trambulín, amiről ugorva a különböző részlettemákat elérhetjük.

1. A nisi per externa régi teológiai igazság fenntartásával sem evidens az, hogy XY-ból a Szentlélek szól, VZ-ből pedig a Belzebúb. Gyakori hivatkozás a Szentlélekre a 16. századi reformáció idejében rajongásnak minősült. Luther mind az anabaptistákat, a mennonitákat, mind a Müntzer-féle szociális rajongókat ugyanígy minősítette. Reformátorunk kétfrontos küzdelmet vívott, egyfelől féltette századának egyházát a tanításban és életében korrupt Rómától, másfelől az egyéni kinyilatkoztatásokra hivatkozó, Szentleket emlegető Schwärmerei-től is. Ez ma sem sematikus, lutheránus, középutas pozíció, ez a keskeny út ekkleziológiája.

2. Az egyházfogalom tisztázása döntő kérdés. A communio sanctorum egyben communio peccatorum is, és éppen ezért mindig reformanda et purificanda. Ha és amennyiben következetesek vagyunk a simul iustus et peccator felfedezéséhez, úgy az egyéni életről az egész egyház életére kiterjesztve ezt az egy időben kettős jelleget szintén komolyan kell vennünk. A „tiszta szentek gyülekezete” képzet mindig rajongásnak bizonyult az egyháztörténelem folyamán, a konkoly kitépése a búzatáblából az utolsó ítélet angyalaira vár Jézus példázata szerint. A conventiculumok és az ecclesiolák sem kivételek ez alól, amikre a pietizmusban, a metodizmusban, a Sréter-féle igazi evangélikusokban számos példát találunk. Ez a fajta keresztyén elit csak illúzió szülte. Az idős Gáncs Aladár, Súlyom Jenő, Scholz László Baráti Mozgalmának tagjai jól tudták ezt. A tisztaság különben sem meritum, hanem a Lélek

gyümölcse, nem feltétel, hanem konzekvencia. (Vajta Vilmos foglalkozott ezzel a témával, s szerinte a meritum a középkor második felének problematikája, Pál teológiájának jogi értelmezése.)

3. Az egyháznak nem ideológiája van, hanem krisztológiája. Veszély lehet Budapesten, Győrben és Sikátoron, hogy a theologia crucis-ból ideológia lesz vagy lehet. Ami ugyan fontos aspektus a lutherinek mondott teológiában, de csak egy a többi között. Egy bizonyos közelítés – approachment – a nagy titokhoz, de nem abszolutizálható. A skandinávok egy „motif”-nak mondanák, de van más lutheri teológiai közelítés is, pl. Christus victor (Aulén) – új Ádám (Nygren) – agapé (lundiak) vagy éppen mások: Let God be God (Watson), Parresia (Sasse és Bainton) – Szent csere (Thunberg) – Iustificatio impii (Pesch), Solus Christus Dominus Christus (C. A. Augsburg, 1999) stb. Éppen az a nagyszerű az Újszövetség krisztológiájában és ekkológiájában, hogy többféle megközelítés is lehetséges, így másfelől közelítenek a szinoptikusok és János, a Zsidó levél és a páli iratok, Péter vallomása az élő reménységről és a Jelenések könyve diadalmas Krisztus-ábrázolása. A theologia crucis húsvéti diadal nélkül nem lutheri, hanem középkori, szerzetesi képlet (memento mori a memento vivere helyett), inkább janzenista pesszimizmus, mint a Pascal-féle „égő tűz élmény” repriszcinációja.

4. Luther szerepének értékelése kapcsolatos az előzőkkel: útmutató volt ő és Keresztelő János-féle mutató ujj, de sohasem Krisztus-pótlék. Luther maga nem volt lutheránus, ő krisztianus volt. A Krisztocentrikus és sztaurocentrikus vallomása lehetetlenné teszi, hogy őt bálványozzák (Luther idolatria). Ide tartozik, hogy Luther teológiai megállapításait kell komolyan venni és megérteni, nem földrajzi, történelmi, természettudományos kérdésekben szakértő ő, és nem szabad mai morális és szociális ügyekben aduként kijátszani. Luther szerint nemcsak a zsinatok és az egyházatyák tévedtek, hanem ő maga is. Az infallibilitás a 16. században még a pápát sem illette meg, hiszen ez a római tanítás csak az I. Vatikáni Zsinaton került elő. Ha a pápai csatlakozhatatlanságot elítéljük, mint ahogy joggal ítélnék el, micsoda igény részünkről Luther csatlakozhatatlansága? Mai etikai, társadalmi, nemzetközi kérdésekben nemcsak merészség, de balgaság Lutherhez fordulni. Ilyenkor legjobb esetben is néma marad ő.

5. A teológus Luther csak saját harci helyzetében érthető és fogadható el. Vagyis saját szituációját kell komolyan venni, és nem szabd őt új summa theologiae írójaként kezelni. Ezt nevezem Luther dinamikus értelmezésének a statikus, szoborszerű értelmezés helyett. Szavait nem időtlen aranymondásként kell idézni, hanem mindig csupán a kontextusra utalva. Éles hangsúlyai így értendők, nem az összefüggésből kiragadottan, hanem környezetében indexelve. Amit Erasmusnak írt vagy Mantua előtt a pápának, azok nem örökérvényű tételek, hanem a szituációnak megfelelő vallomások.

6. Az egyháztörténet nem állt meg a Concordia könyv le-

zárásakor (1580), vagy a 17. század orthodox-lutheránus álláspont értelmezésében (ekkor lett Lutherból divinus vagy divus, és vált a Szentírás inspiráltsága és hitvallási irataink inspiráltsága szinte egyenértékűvé). Istennek azonban volt fantáziája, a 18–19–20. században is, és van a 21. században is ahhoz, hogy népét tanítsa, inspirálja, vezesse. Így érvényes hitvallási iratunk megfogalmazása: „az egyház mindvégig megmarad”. A reformáció korát egyenlővé tenni az idők teljességével az én olvasatomban már egyenesen blaszfémia, és ugyanez a cselekvő Isten le-bénítása a 16. század végétől a mai napig.

7. Egy-egy egyesület mint az igaz hívők egyháza, keresztény elit felfogása óhatatlanul farizeizmushoz vezet (a פֶּרִישׁ héber ige elkülönítést jelent vallásos, morális, jogi elit értelmében Jézus korában, amint a haszíd mozgalom a zsidóságon belül az utolsó évszázadokban). Ez a tendencia óhatatlanul exkluzivitásra vezet. Lehet, hogy a társadalomban tere lesz a jövőben nálunk az elit képzésnek, de az egyházban legfeljebb megállapításként igaz, hogy az értelmiséget pl. mint „elit réteget” fokozott mértékben kell misszionálni, de ez semmiképpen sem jogosít fel morális vagy szakrális elkülönítésre, nem jelenthet felsőbbrendűséget, vallási gögőt. Akinek több adatott, attól többet is lehet elvárni, a keresztény értelmiség mint elit, több funkcióra kötelezett, a több találat nem hybris-re, büszkeségre, hanem szolgálatra kötelez. Emlékezem az LVSZ 1957-es minneapolis nagygyűlésének mottójára: Krisztus megszabadít és egyesít. Megszabadít a bűntől is (az alap bűntől, a gögőtől) és egyesít másokkal, mert egyesület helyett egységre bátorít.

8. A juridizmus ma már nemcsak római katolikus kísértés, hanem protestáns is. A történelmi egyházak állandóan strukturálisan akarják rendezni, tisztítani soraikat és biztosítani helyüket a társadalomban, sőt tanításbeli és morális kérdéseket is jogi, bírói procedúrával kívánnak megoldani. Ez az eredetileg római, illetve keleti orthodox mentalitás ma átszivárgott a protestantizmusba is, még ha nincs is Codex Iuris Canonici-nk. Egyesületi struktúra, alapszabályok, tisztségviselők, bizottságok, ülésézek túlhangsúlyozása nem tipikusan protestáns egyházi magatartás. A bírói igazságosság hangsúlyozása akár a likvidálás irányában ősi római jogi felfogás: „fiat iustitia pereat mundus”. Az egyesület mint jogi képlet a 19. századi individualista, ekkológia nélküli kereszténységre volt jellemző, kár visszahozni a 21. század elején.

9. A Szentírás kezelésében inkább kell figyelniük Lutherre, mint mai fundamentalistákra, evangelikálokra. A „Was Christum treibt” lutheri elv szabaddá tesz a Krisztus feltétlen uraságára az írás felett (a Christus dominus scripturae) gyakorlatára. Reformátorunk mert a Hegyi beszédben Krisztusra figyelni Mózes ellenében is, és követői ma is bátrak Jézusra figyelni és Tamás hitvallását vallani: „én Uram és én Istenem” és Krisztus személyében hinni mindennek felett. Az EBBE alaptételeit és véleményeit ebből a szempontból valójában még nem ismerem.

10. A laikusok (nem ordináltak) megbecsülése, szolgál-

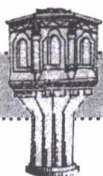
latba bevonása fontos, de veszélyes, ha a laicizmus olyan ideológiává válik, ami azt érezteti, hogy egy-egy ún. laikus szava már eleve igaz, hiszen a laikus ért a teológiához is, sőt jobban ért hozzá, mint a szakemberek. Kíváncos lenne, hogy nálunk is legyenek „laikus teológusok”, nem egyháziatlan luxus-teológusokra gondolok, hanem egyháztörténelmet, tanítást ismerő, gyakorló gyülekezeti tagokra, akik jól tájékozottak a teológiában és a mai gondolkodásmódban a 21. század elején.

11. Gondosan különbséget kell tenni a szekularizáció és szekularizmus között. Az előbbi jelenség egyházon kívül is, belül is hat, az utóbbi ideológia, ami egyúttal hamis vallás vagy vallás-pótlék lehet (az „et si deus non daretur” abszolútizálása). Ez különös formája a poszt-krisztianus világunk transzcendens igényének kielégítésére. A fogalmak összekeverése oda vezethet, hogy a 19–20. század római katolikus antimodernista görcsébe esünk bele mi is, és ördög- meg boszorkányüldözésbe kezdünk, esetleg protestáns inkvizícióba, szükséges reformáció helyett.

12. A történelem értékelésének tévútjai. Nem vallom, hogy a történelem a mi tanítómesterünk. Sohasem tanultunk tőle. Egy a mi mesterünk: Krisztus, aki doctor et magister historiae. Fiatal teológus nemzedékünk a histo-

rizmus és a történetietlen egzisztencializmus között hányódik (egyfelől Stauffer, másfelől Bultmann és Tillich). A megújulási mozgalmakban, úgy tűnik, ma egyrészt a 16–17. század számít az idők teljességének, másrészt az elmúlt 10–20–30–50 év szinte kiesik az egyháztörténetből, mintha megszakadt volna a kontinuitás, és az Úr hangja elnémult volna. A nép elvesztette Istenét, Isten szent exodusba kezdett. Pedig 1948 és 1989 között is velünk volt az Úr, ő hű maradt, ha népe hűtlenkedett is. A vörös-tengeri átkelésen és a pusztai vándorlás idején is az volt, aki (ich bin da), majd az egyház továbbra is maradt ecclesia viatorum, és az ígért földje még nem érkezett el a rendszerváltozással. Addig sem maradunk azonban Útitárs nélkül.

Tudom, még szót kellene ejtenem a napi megtérésről (metanoia – sub), az antropocentrikus általánosításról, az ószövetségi őrálló szolgálat újraértelmezéséről, a Tanítói Hivatal szükségességéről, szélről és mederről, a főpásztor kifejezés egyházi jogi használatáról, részleges egyezményről (Túróczy kényszerhelyzetéről), evangélizálás és hitoktatás kérdésében feszültségről Ordass és Túróczy között, névtelen papok hősiesszolgálatáról, Ordass Lajos mai jobboldali támogatóiról stb., de a fővonal most nem ez volt. A kérdés éget: reformáció vagy inkvizíció?

SZENTHÁROMSÁG ÜNNEPE UTÁN 3. VASÁRNAP • Ézs 64,3–8

Könyörgés szabadulásért. Izrael fiai várják Isten szabadító megjelenését, a megvilágosodást. Ki az, aki ne vágya erre? Különösen, ha évtizedek, évszázadok óta él fogság és elnyomás alatt, úgy mint Izrael népe!

Istenhez kiáltanak, imádkoznak, fohászkodnak, dacolnak, újra térdre kényszerülnek, és ciklikusan ismétlődnek a lelki megnyilvánulás formái. Minden ember kívánja az Isten-közei állapot megtapasztalását. Nevezheti ezt megtisztulásnak, megtérésnek, megvilágosodásnak, Isten-élménynek.

Háttér információ bevezetésből

Több szempontot is figyelembe kell vennünk, mielőtt elkezdjük elemezni az Ézsaiás könyvének 64. fejezetében kijelölt szakaszt.

Ézsaiás könyvének vizsgálata során ma már nem kérdéses, hogy a teológusok legalább három egymástól elkülönülő egységet állapítanak meg: Proto-Ézsaiás (1–39), Deutero-Ézsaiás (40–55) és Trito-Ézsaiás (56–66). A kijelölt rész az ún. trito-ézsaiási szakaszból való (56–66), bár e rész egységes volta sem egyértelmű. A szerző időben a babiloni fogság után állíthatta össze mondanivalóját, bátorítását a fogságból hazatérő zsidóságnak (ez azt jelenti, hogy a legkorábbi időpont Kr. e. 538 és Kr. e. 444 közöttre datálódik, de vannak, akik ennél későbbre helyezik a keletkezés idejét). Mivel a 60–62. fejezetek hasonlóságot mutatnak a 40–55. fejezetekkel, amit Deutero-Ézsaiásnak neveznek, ezért e hasonlóság alapján gondolják egyes teológusok, hogy Trito-Ézsaiás Deutero-Ézsaiás tanítványa lehetett. A teljes ézsaiási mű a Kr. e. 5. sz. körül készült el.

Trito-Ézsaiás gondolatai folytatják Deutero-Ézsaiás tanítását, de új, megváltozott helyzetre alkalmazva: a próféta az üdvösség jó hírével vigasztalja a hazatérőket. Miután a korábbi ígéretek, melyeket a fogság ideje alatt hallott a nép, nem váltak valóra, így csak a jövőbe vetett

hit határozhatta meg a hazatért közösség magatartását és életét. Újra és újra Istenhez kiált a nép felismerve bűnüket s realizálva, hogy Isten segítsége nem azért késik, mert meghaladná képességeit, hanem a nép bűne és hitelensége okozza azt. A próféta megmutatta, hogy választott népe mellett idegen népek – pogányok – is részesülhetnek Isten áldásaiban. Ennek csupán egy feltétele van: amit magának Isten népének is meg kellene tartani, mégpedig a megtérés és a Törvény szerint való élés. A szakasz végkicsengése szerint Isten összegyűjti a népeket és megmutatja nekik dicsőségét (66,18kk). Isten egyetemes voltáról tanúskodik a próféta. Ugyanakkor fenyegetőleg hat ez a hazatért zsidóság számára, hiszen interpretálható is ezt úgy is, hogy kiestek Isten kegyelméből, ezzel is tanítva őket az Úr, hogy térjenek hozzá vissza. A hazatért közösségben ugyanúgy problémát jelentett a bűn, az erkölcsi tisztaság megtartása, a bálványimádás és a formális kegyesség, mint a fogság előtt (59,14–15). A nagy kérdés: hogy tanult-e, tanul-e a nép eddigi sorsából?

Isten vigasztalása és kegyelme nem marad néptől távol, csak térjen meg Teremtő Atyjához (64,7).

Ézs 63,7–64,12

A kiragadott részlet egy nagyobb szakasznak a része, mégpedig a 63,7 verssel kezdődően panaszáneket (lamentation) olvasunk a 64,12 verssel bezáróan. A próféta imádságban kéri Istent, hogy hozzon megváltást a népnek, ahogy azt megígérte korábban. A nép nevében szól a próféta, ezért közösségi siraloménekeknek is tekinthetjük. Különlegessége ennek a szakasznak, hogy kétszer is hivatkozik a próféta Isten szent lelkére: *megszomorították szent lelkét* (63,10), és *hol van, aki belé öntötte szent lelkét?* (63,11) Isten szent lelkére az Ószövetség elég kevés helyen utal, ezért van fontos szerepe az itt kétszer is megjelenő „segítőnek”. A próféta felidézi a zsidóság szabadulását az egyiptomi fogságból, mint ékes bizonyítékát az Úr szabadító erejének. Mégis elfordult tőle választott nép, elhagyta törvényeit, kevély maradt és szívét megkemény-

tette (63,17). S szinte értetlenül teszi fel a kérdést a próféta: *Miért engeded, Uram, hogy letévedjünk utaidról?* (63,17a) A „bűnbakot” az idegen népekben találják meg, „ismertesd meg nevedet ellenségeiddel”.

Ézs 64,3–8

Az igehirdetés alapja, a 64,3–8 Isten dicsőítését és magasztalását tartalmazza a nép bűneinek megbánásával együtt.

A próféta reálisan látja az ok-okozati összefüggést: *bűneink hatalmába adtál bennünket* (64,6b). Az Úr tettei magukért beszélnek: senki sem látott, hallott olyan Istentől, aki a benne bízókért cselekedne. Nincs más Isten rajta kívül. Akik az igazak útján járnak, azok nem nélkülözik Isten társaságát, de Isten megharagudott a nép bűne miatt, s ez a harag régóta tart már.

A nép egésze vétkes. Mindenki egyenként. Kialakult a kollektív bűntudat. A közösségben mindenki egyformán lett tisztátalan, mindenki igazsága beszennyeződött. Az igazságot, mint egy személyt vagy tárgyat szennyezték be. A zsidó tisztasági törvények súlyát ismerve, mintha valamilyen súlyos fertőző betegségtől váltak volna tisztátalanná. Az „igazság” úgy szennyeződött be, mint az a ruha, amit a nő a periódusa alatt használ (akkor a nő tisztátalan). Az „igazság”, amelyet belepett a szenny, jelentheti a cselekedeteket, de jelentheti Isten igazságát, törvényeit is.

Még mindig a közösségi érzésből táplálkozva, mindenki büntetése is ugyanaz lesz: *elhervadunk mindnyájan, mint a falevél*. A természetből vett kép az elmúlással kapcsolatban kedvelt költői formája a prófétáknak és a zsoltáráróknak (pl.: Zsolt 90,4–5; Ézs 57,13). A bűnt cselekvő tulajdonsággal ruhazza fel a próféta: a bűn elsodor és hatalomba ejt, csakúgy, mint egy felbőszült vadállat. Mindez következménye a bűnnek, annak, hogy senki sem fohászodott Istenhez, senki sem szólította meg, nem kérte segítségét, nem maradt hűséges hozzá.

De mindezek ellenére, kiált fel a próféta – mintegy emlékeztetve Istent, hogy ő a teremtető –, nem hagyhatja cserben népét, kezének munkáját! A ciklusban (lamentatio) harmadszor hangzik el a hivatkozás Isten atyai voltára (63,16 versben kétszer és 64,7a). Nem teheti meg az alkotó, hogy nem nézi sorsát az alkotásnak. Egy szintén kedvelt képet használ a próféta: az agyagműves és az agyag hasonlatát (Ézs 45,9; Ézs 63,16; Jer 18,6). Ahogyan az agyagot formálja pusztá kézzel a fazekas, ugyanúgy, ugyanolyan gondossággal formálta Isten is népét. Nem viselkedhet Isten feleltetlenül alkotásával szemben, nem hagyhatja magára, nem tehet úgy, mintha nem érdekelné a sorsa. Ezek alapján érthető, hogy a vasárnap evangéliuma Lukács evangéliumából a tékozló fiú története (Lk 15,11–32). Ahogy a választott nép vétkezett teremtetője, alkotója ellen, úgy vétkezett a tékozló fiú is nemző apja ellen. Ahogy a próféta kiált Istenhez a nép nevében, úgy kiált majd a tékozló fiú is apja segítő kezéért: *ne emlékezzél örökké bűneinkre*.

Az igeszakasz utolsó versében az alázatos tudomásulvétel szólal meg: nem a nép a tulajdonos, Isten tulajdonát képezi – „mindnyájan” – a nép. A közösségi tudat végigvonul a kijelölt verseken: mindannyian vétkeztek, mindannyian Isten alkotásai és mindannyian Istené, nem másé!

Az igehirdetési textusban csak közvetve érezzük a nép bűnbánatának, megtérésének szándékát. Nem így a tékozló fiú esetében, aki kimondja, hogy *Atyám, vétkeztem az ég ellen és teellened*. Ennek kimondására nemcsak bátorságra, de nagyfokú megalázkodásra is szükség van. Beismerni a hibát, a tévedést megtöri az embert, bárki legyen is az. De van egy csodálatos érzés, ami ezt követi (követheti), ti. a teljes újrakezdés lehetősége, öröme, a bizonyítás vágya.

Miután mi magunk is mindennap vétkezünk (hiszen nem vagyunk képesek nem vétkezni), így mindennap meg is kell alázni magunkat Isten előtt, s kérni kegyelmét, hogy tekintsen atyai szemmel ránk, ahogy kérték Izrael fiai.

Istenünk tekints ránk, mint fiaidra, akik csak akkor kérik segítségedet, ha elesnek. Adj nekünk bölcs szívet és szemet, hogy a te útjaidon járjunk. Ne vond meg tőlünk Szent Lelkedet, így kérünk, hallgass meg minket.

Molnár Erzsébet

SZENTHÁROMSÁG ÜNNEPE UTÁN 4. VASÁRNAP

• 1Móz 39,1–5

Ó, micsoda textus?!

József történetének egy részlete alkotja alapigénket ezen a vasárnapon. A történetmesélő beszámolóját arról, hogy Józsefet Potifár vásárolja meg az izmaeliectől, és hogy ezek után Józsefre tekintettel Isten megáldja Potifár házát is. Joggal vetődhet fel bennünk, Ószövetségről nem sűrűn prédikáló igehirdetőkben, hogy lett ebből a textusból az évszázadok során igehirdetési alapige. Annak idején ennek az ószövetségi részletnek a perikópába emelése nyilván az allegorikus magyarázat talaján állva volt indokolható.

Már Ambrosius úgy látta, hogy József a tisztaság és szűziesség mintája, mely Krisztust reprezentálja. József történetében Jézus feltámadása lett előre kijelentve. Ambrosius úgy látta, hogy József életének minden eseménye összefüggésbe hozható Krisztus földi életének epizódjaival. Például amikor Jákób elküldte Józsefet Sikembe a testvérei után, az annak az előképe, hogy az Atya elküldte a világba Krisztust, Izrael házának elveszett bárányaiért. Józsefet eladják hús ezüstért. Jézust is harminc ezüstért árulta el Júdas. Józsefről letépték a ruhát és egy kútba dobták, ehhez hasonlóan Krisztust is lemeztelenítették és sírba tették.

Tehát a régi egyházi gyakorlat számára ez az allegorikus értelmezés legitimálta József történetének igehirdetési használatát.

Mit kezdjünk vele mi, ha nincs ínyünkre az allegorizálás? Győzzük meg magunkat arról, hogy egyszer-kétszer, hébe-hóba mi is allegorizálgathatunk? Bevallom, hogy

Hans Weder hermeneutikai tárgyú előadásai óta ez nekem nem nagyon megy. Ő ugyanis azt vallja, számomra meggyőzően, hogy Jézusnál a képek, a példázatok nem az absztrakt tartalom illusztrációi, hanem önálló valóságteremtő eszközök, metaforák, melyek a maguk sajátos –, valóságteremtő képességükből adódóan kapcsolnak minket össze Isten országával.

Választhatnánk más textust. De ha ragaszkodni akarunk ehhez az alapigéhez, esetleg megnézhetjük a primér héber szöveget, hátha adódik valami plusz tartalom az eredeti szöveg elolvasása után.

Nézem a héber szöveget...

Potifár társadalmi státuszát tekintve nem igazít el a Biblia, hiszen a "שר המבחים" kifejezés, melyet testőrök parancsnokaként szokás fordítani, csak a József történetben található, a Biblia más könyveiben egyáltalán elő sem fordul. Legfeljebb azt a tanulságot vonhatjuk le belőle, hogy a József-történet írója ismerte Egyiptom viszonyait, vagy olyan hagyományt dolgozott fel a redaktor, melyben ezt a kifejezést készen kapta. A testőrség vélhetően olyan terület volt a katonai pályának, mely nem tartozott a legrangsabbak közé. Az a tény, hogy Ehnaton idején már bármilyen nemzetiségű bekerülhetett a testőri testületbe, ezt támasztja alá. Míg például a harci kocsisok osztagába, mely a legelőkelőbbnek számított, kizárólag egyiptomiaknak volt módjuk belépni.

A 39. fejezet második versében a "מצליח" kifejezés áll, mely ha nem is hapax legomenon, de csak József történetében fordul elő kétszer és Rebekka felkutatásának történetében egyszer. Így eredeti jelentése bizonytalan. A fordítók nyilván a Septuaginta példáját követték, az επιτυχων igével fordítják, melynek jelentése: célba találni. A Martin Buber – Franz Rosenzweig féle fordításban is: "...ein Mann des Gelinges wurde."

A héber szöveg remekbe szabott tömörsége persze lenyűgöző, például abban a kifejezésben, hogy: "יהוה את-יוסף", azaz Isten (az Úr) Józseffel volt. Az a sajátos, a magyar színésztársadalom között ismert kifejezés jut eszembe, amikor egy sok hiányérzetet maga után hagyó, nem igazán jól sikerült előadás után azt mondják egymásnak: „Ma nem volt ott az Isten.”

A lehetőségek országában...

Kentucky államban, Hodgenville-ben van egy történeti emlékhely. Hosszú, ötvenhat fokból álló lépcsősor vezet fel egy márványból és gránitból készült, impozáns épületbe, ahová ha belép az ember, egy kicsi, kb. 5 méter széles, 6 méter hosszú, egyetlen helyiségből álló faviskót talál. Egy kicsi ablakkal, alacsony ajtóval, kőből készült tűzhellyel, kormos piszkos mennyezettel. Ez a történeti emlékhely

Abraham Lincoln szülőházát rejt. A felfelé vezető lépcsőfokok száma annyi, ahány évet Lincoln élt.

A lehetőségek országa: Lincoln idejétől kezdve mindig így jellemezték Amerikát, és éppen Lincoln élete az egyik legdöbbenetesebb bizonyosság arra, hogy a legmélyebb nyomorból is el lehet jutni a legmagasabb társadalmi státuszba. Ez a történeti emlékmű ezt az üzenetet hivatott szimbolikusan megjeleníteni.

A lehetőségek országa: talán nem túlzás ugyanígy jelmezni Egyiptomot is, ahová – a történet szerint – József került, eladott rabszolgaként.

Egyiptomban a rabszolgaság nem jelentett egy megváltoztathatatlan jogi státuszt. Gyakori eset, hogy a tulajdonos tanúk előtt felszabadítja a szolgáját, és akár még be is házasíthatja a családjába. De ha életében nem sikerült valakinek a szabad társadalmi státuszt elérni, akkor a második generációnak már bizonyosan. Tehát a felemelkedés útja még akár egy rabszolga előtt is nyitva volt. Ráadásul olyan lehetőségek elé nézhetett valaki Egyiptomban, mint rabszolgaként is, melyekről Izrael félnomád állattenyésztői álmodni sem mertek.

Annak a tanúi vagyunk tehát, hogy Potifár, aki rabszolgaként megvásárolta Józsefet, viszonylag hamar felismerte tehetségét, megkedvelte, és üzleti ügyeinek háztartásának felvigyázójává tette.

Karrier ez a szó legnemesebb értelmében. Olyan helyre, melyre valamennyien úgy gondolunk, hogy ugye csak felér a világban azt, aki tehetséges, rátermett és megbízható. József története egy eredendő optimizmust sugall az kapcsolatban, hogy az igazi tehetség és karizma elnyer méltó jutalmát. Még akkor is, ha viszontagságos utat jár be. Hiszen sok megaláztatáson, gáncsoskodáson és szenvedésen kellett Józsefnek végigmennie addig, míg el nem érte a lehető legmagasabb társadalmi státuszt, melyet abban az időben egy mélyről – nem csupán az ismeretlenből, hanem úgymond legalulról – induló fiatalember elérhetett.

A Koránban is szerepel József története, és az iszlám tradíció úgy tartja, hogy ez az elbeszélés tulajdonképpen dráma eszközt használó *érvéles* a mellett a teológiai tétele mellett, hogy Isten uralkodik, vagyis hogy övé a hatalom.

A történet szerint József az emberileg elképzelhető legreménytelenebb helyzetbe kerül. Elszakították a szüleitől, a családjától, eladták rabszolgának egy ismeretlen országba, ahol a helyiek nem túl barátságosak a héberekké szemben, és ráadásul börtönbe zárják.

És ebben a kilátástalan helyzetben alapozódik meg a *ten dominanciája*.

„Isten ravasz (sophisticated), de nem rosszindulatú.” mondta Albert Einstein. A keresztyén hagyomány ilyen rekt módon nem fogalmazta meg azt a tapasztalatot, mely éppen a József-történet tár elének és próbál szembesíteni vele, habár nem tételeken, hanem a drámai szerkesztésen keresztül. Az iszlám tradíció meri alkalmazni Istenre a kömfonság („latif”) fogalmát. De hozzáteszi, hogy minokontextusában szabad csak használni ezt a kifejezést

tennel kapcsolatban. Mert ha Isten uralkodik (domináns), akkor a szándékai úgy tűnnek fel, mint önkényes döntés eredményei, de ha Isten ravasz, körmönfont is egyúttal, akkor egyáltalán lehet-e a szándékait, döntéseit önkényeseknek minősíteni?

Hokmá teológia

Nem kétséges, hogy ez a textus a bölcsesség-teológia egyik központi téziséét hivatott alátámasztani, mely szerint: akit Isten támogat kegyes élete, törvénytisztelete miatt, annak élete, sőt környezete is áldott lesz. A בָּרַךְ mintegy jótékonyan kiterjed azokra is, akik az áldott személlyel kapcsolatba kerülnek. Ám ezt a tételt – a történet egészét figyelembe véve – igen összetetten, rafináltan tárja eléink. A bölcsesség teológia ma abban a hitben él tovább, hogy a kellően tehetséges, megfelelő karizmákkal megáldott ember előbb utóbb megkapja azt a jól megérdemelt státuszt, vagy állást, melyre hivatott, és melyet megérdemel.

Érdekesen oldja meg a kérdést John Wesley Genézis kommentárjában: „Abban mutatkozik meg Isten velünk léte, hogy minden, amit teszünk, prosperál, sikeres lesz. Ezért mindazoknak, akik előtt vélhetően sikeres pálya áll, Istent a barátjuknak kell tekinteniük; és mindazoknak, akik valóban sikeresek, azoknak Istent kell dicsérniük.” Wesley megfordítja a dolgot: nemcsak azt mondja, hogy aki sikeres, amellett Isten kell hogy álljon, hanem azt is, hogy aki sikeres, annak egyenesen muszáj Istenhez fordulnia, őt dicsőítenie.

A kérdés az, hogy valós emberi tapasztalat áll-e a hokmá teológia mögött, vagy csak egy olyan vágykép, mely a valóságból kínál menekülési lehetőséget. Hasonlóan a lottó lélektanához: elvileg bárkinek lehet főnyereménye. Bár az esély elég csekély, de a kis esély is arra sarkallja az embereket, hogy beszálljanak, támogassák azt a struktúrát, amely lehetővé tesz ilyen „szerencsét”, mert hinniük kell abban, hogy velük is megtörténhet a csoda, hogy „Isten melléjük áll”.

Az az elképzelés, hogy Isten még idejében jóra fordít mindent és kimenti kegyeltjét a veszedelemből: éppen ez alkotta a rabbinikus kritika alapját Jézus Messiás-voltával kapcsolatban. Eszter könyvére hivatkoztak, ahol Isten valóban megtette ezt, szemben Jézussal, aki Isten látható segítségének hiányában halt meg.

Biblikus ellenpont

Hans Walter Wolff szerint más ókori, közel-keleti népekkel ellentétben Izrael népe saját történetét nem egy mitikusan ünnepelt és politikailag kipróbált királyságból vezette le, hanem egy rabszolgacsoportból. Ez megmutatkozott a királysággal szembeni polémiában is. A legesztétikusabb, legfelkavaróbb polemikus él Jótám példázatában fedezhető fel, amely a fák királyválasztását mondja el. (Bír 9,8–15)

Ebben a parabolában éppen az a megrázó, hogy azért lesz végül a túskebokor a királyuk, mert az értékeesebb, rátermettebb jelöltek sorra elutasítják a magas pozíciót. Éppen az lesz a vezető közöttük, aki nem tud semmit felkínálni a többiek számára. „Talán elvesztettem olajomat, amelyért tisztelnék istenek és emberek, hogy menjek hajladozni a fák között?” A vezető státusz ilyen jellegű megvetése ma is megfigyelhető, de ennek eredménye az lesz, hogy a legkevésbé alkalmas ember kerül pozícióba. Erre akart Jótám figyelmeztetni. Egyházunkban is – esperes-választások, püspökválasztások kapcsán – aktuális ez a figyelmeztetés. A József-történet alapján azonban állíthatjuk, hogy az egészséges, reális ambíciókat Isten támogatja. Még ha nem is teljesíti be, vagy nem mindig teljesíti be.

Nagy Zoltán

SZENTHÁROMSÁG ÜNNEPE UTÁN 5. VASÁRNAP • Ézs 6,1–8

Elhívás bizonyágtételre

A Szentháromság ünnepe utáni vasárnapok megszakítás nélkül sorjáznak a maguk egyszerűségében. Évszázadok óta átívelnek a legnagyobb mezőgazdasági munka és a nyaralás, a kikapcsolódás időszakán. Üzenetük azonban nem kevesebb, mint ünnepekkel sűrűn teletűzdelt társaiké. A Szentháromság ünnepe után Isten népének figyelmét az ige arra az egy igaz Istenre szeretné irányítani, akiről a történelem is bizonyóságot tett, s ezen a történetesorozaton – időrendi sorrendben – az egyházi esztendőben mi is végig haladhatunk évről-évre. Urunk elvégezte azt, amit eltervezett, kijelentette magát és megbékélt az emberrel, mert neki úgy tetszett. (Ef 1,5–10. 2Kor 5,19–20)

Ez az Isten, a menny és föld Ura, a világ Megváltója megszólal, beszéde van az emberrel, ahogy az előző vasárnapokon átélhettük, hívja az embert, a bűnös embert. Akárhogy is próbálja a csavaros eszű teremtmény ezt a helyzetet áthidalni, nem tudja megspórolni, hogy ki ne mondja önmaga felett az ítéletet „...én ugyan jogosan...”. Sokan sokféle megoldással próbálkoztak odasomfordálni a megbékélt Istenhez, de nem segíthetett sem tudás, sem erény, mert úgy tetszett az Istennek, hogy az ő Fia vére által kegyelmet találtakal osztja meg akaratának titkait. Azokkal, akik megbékültek a békesség kiművelőjével. A hívás mindig küldéssel jár együtt, valahonnan kihív, de azért, hogy követségben elküldhessen.

Nem volt ez így mindig, bár könnyen megfedkedzik az ember róla. Ézsaiás korában nem hallhatták annyian Isten szavát, nem láthatták, nem ismerhették meg bölcsességét. A vezetők, próféták, bírák, királyok lehetősége és felelőssége volt az eligazodás és eligazítás, mert csak ők kaptak kijelentést, a nép pedig vagy utánuk ment, vagy nem.

Vasárnapunk üzenete: *hívás bizonyágtételre*. Az igazság hat lépcsőfokot ad a bizonyágtétevé szolgálata indulásához:

Találkozik Istennel (1)
 Megismeri őt (2–4)
 Megismeri önmagát is (5)
 Tudatában van, hová megy, mi lesz a szolgálata (5b)
 Maga az Isten teszi alkalmassá erre (6–7)
 Válaszolnia kell a hívásra (8)

Nem a képzelet szüleménye Ézsaiás és Isten találkozója, dátumozza a visszaemlékezését, Uzzijjá király halálának évében történt mindez. Később úgy ír, hogy ez nem kivételes esemény. (Ézs 33,16–17) A Szentírás többször is elének állít embereket, akik akarva akaratlanul is meglátják azt, ami az emberi szem elől elrejtett (Jób 42,5; 2Kor 6,17); mint Bálám az akadályt, Hágár a forrást. Ézsaiás találkozása Istennel azonban nem egy rövid időre szóló segítség vagy világosság, hanem az életútjának megfordítása. Isten hívása ma is ugyanúgy hangzik, az ő Szentlelke ma is keresi az embereket, ma is szól a hívó szó. De nem elég, ha csak leírt szöveget lát az ember – mégha tökéletes magyarázattal is, vagy magasröptű gondolatmenetet – mégha érdekes is az, vagy hálás vitaalapot – mégha oly kellemesen telik is el az idő.

Ha nem látja a trónon ülőt, természetesen nem a megdicsőült morált vagy a tökéletes erkölcsöt, hanem az élő Úr Istent, aki magasra emelt trónon ül és palástja betölti a templomot. Egy ilyen Úrhoz nem lehet odamenni „haverkodni”, de még okoskodni sem. Ott eláll az ember szava, s csak a szeráfok hangját hallja, ahogy a tökéletes dicsőítést mondják. Hozzáfűznivaló nem lehet, ez túl van az ember kifejezési eszköztárán. Ahol megremegnek a küszöbök eresztékei a dicsőítéstől, nem is tud az ember megszólalni. Aki az Isten ígését olvassa, számolhat azzal, hogy hasonlót tapasztal, mert az ige élő és ható, megítéli az embert, és Istent kijelenti.

A következő lépcsőfokra nem tud fellépni, aki az előző kettőt nem járta meg. Istenismeret nélkül nincs önismeret, az istenismeret homályosodásával eltűnik az önismeret is, vele együtt a lehetőségek és korlátok ismerete is. Uzzijjá királyról úgy beszél a Szentírás, mint aki az Úr útját követő ember. *Amikor azonban megerősödött, vesztére felfuvalkodott, és vétkezett Istene, az Úr ellen. Bement ugyanis az Úr templomába, hogy illatáldozatot mutasson be az illatáldozati oltáron.* (2Kor 26,16)

Amikor szeme elől tévesztette az Urat, mikor meghalványodott előtte a találkozás emléke, vakon, vakmerően cselekedett. Gedeon történetében az a csodálatos, hogy ő nem mondta, most már a többi tudom, majd elvégzem, hanem a győzelemig figyelt Urára, és így dicsőített meg az Isten. Manapság többször hallottam szolgálatban álló testvérektől: egykor szólt hozzám az Isten, a lelkeszi elhívásomat is komolyan vettem tőle, de az a gyermeki hit már mögöttem van, nem szégyellem, de nem is hiányzik, jó, hogy túl vagyok rajta. Vajon sikerül-e úgy Isten elé vezetni másokat, mint ők maguk ott voltak, vagy az már nem fontos?

Igénkben a találkozás emberfeletti voltát jelzi az is, hogy Ézsaiásból feltör a lelki szemei előtt megvilágosodó valóság:

„Elvesztem, mert tisztátalan ajkú vagyok...” Meg sem próbál magyarázkodni, nem keres, mert nem találhat kiutat.

Egyszer valaki valahol tartott egy előadást, a bűn és bűnösítés témában, sokáig taglalta az emberi erőlködés nyomorúságát, hiábavalóságát, amikor az ember áll az Isten helyébe, de nem jutott el a célhoz, amely most előttről Ézsaiás életén keresztül is világosan megmutatkozik: az ember nem rakhatja félre, de nem is préselheti ki a másik emberből a bűnvallást, azonban az felszakad hirtelen az ő előtt (pl.: *Simon Péter ezt látva leborult Jézus lába elé, és így szólt: „Menj el tőlem, mert bűnös ember vagyok, Uram!”* Lk 5,8). Nincs szükség felemelt göcsörtös mutatójára, hanem, megszeppentő beszédre, csak egyedül az Isten jelenlétének felismerésére. Melyiket nehezebb tenni és melyik a járható út egy szolgálnak, azt hiszem, nem kérdéses.

A világosság azonban nem csak belül gyullad, a helyzet, a közeg is egyértelművé válik: „...tisztátalan ajkú nép között lakom...”. A derék munkatárs már tenné is a dolgát. Amikor maga rendbe jött, kész rendbe tenni a környezetét is. Tudta ezt az Úr is.

Még be sem fejezte Ézsaiás a bűnvallását és helyzetértékelését, a szeráf már meg is érkezett a megoldással. Ha bátoratlanabb, akkor el sem mert volna indulni, ha bátrabb, akkor pedig sok felesleges fájdalmat okozott volna másoknak és magának is. A megtisztított ajkú szolgálat azonban tökéletesen és gyümölcsöt termően végzi a munkáját. Az oltárról vett szén, az elfogadott áldozat tisztíthatta meg őt. A bűn, a bűnlátás, a bűnbánat keserves érzés, de ahol a bűn felszínre jön, beazonosul, közel van a megoldás. A 2000 évvel ezelőtti áldozat közel van azokhoz, akik befogadták őt (Jn 1,12), de mindenki számára lehetőség, aki szeretné tisztába tenni életét.

Ézsaiás így érkezett el ahhoz a felemelő pillanathoz, amelybe beleremeg az ember szíve, mint a küszöb eresztéke: Isten a hívó szónak engedőt kiküldi. „...Kit küldjek el?” Bizonyosságtevőket hív el az Úr, és azokat akarja kiküldeni ma is. Bizonyosságtevőket, és nem emberi fülhöz illeszkedő mesélőket. A bizonyosságtevő nem más megélt élményét adja tovább, mert akkor pletykaforrás, a neve pedig sejtéseiről beszélő. A bizonyosságtevő megélt szituációkat fordít le az emberi kapcsolatok szintjére, és üzeneteket szállít. Függelenedni nem tud, de nem is akar, mert tudja, hogy erején felüli, amit végez, önmagában mit sem érne, hamar kiégne, de a szolgál az Úr mellett erőt kap és tekintélyt.

Vázlat

Istennek beszéde van az emberrel. Személyes üzenetet kíván átadni.

Az ember alkalmatlan a feladatra önmagában.

Az Istennel való találkozás alapfeltétel.

Az Úr pedig felkészít, és mindent megad a szolgálathoz. Indulsz-e, mi a válasz?

Györfi Mihály

Egzegetikai megjegyzések

Ézsaiás kora és személye

A Krisztus előtti 8. század mozgalmas és veszélyes időszak volt Izrael életében. A „nagy hatalmak satujában” hol az egyik (Asszíria), hol a másik (Egyiptom) és szövetségesei oldalára állt, sodródott Izrael állama a hatalmi játszmákban keresve a fennmaradás és túlélés lehetőségét. Ebben az összefüggésben hirdette határozottan Ézsaiás, hogy semmi szüksége nincs Júdának hiábavaló szövetségi politikára, hanem ki kell tartania Isten ígéretébe vetett bizodalmaiban. Szolgálatával, igehirdetésével az aktuálpolitika fogságából akarta kiszabadítani népét, és a hit útjára elvezetni. Ezért hirdeti az ostromlott Jeruzsálemben: Isten megszabadítja népét.

„Ézsaiás Kr. e. 740-ben (más számítás szerint 746-ban) lett az Úr prófétája. Apja neve Ámóc, aki nem azonos Ámósz prófétával. Feleségét prófétanőnek nevezi (8,3). Könyvében két gyermekéről olvasunk, akiknek a neve: Seár-jásub: »a maradék megtér« és Mahét-salal-hás-báz: »hamarzsákmány, gyorspréda« (7,3; 8,3). A prófeta működését Kr. e. 701-ig, Jeruzsálem ostroma idejéig tudjuk követni. Későbbi legenda szerint Manassé király uralkodása alatt vértanúhalált halt: menekülés közben egy odvas fába bújta el, és a fával együtt elfűrészték. Talán erre céloz Zsid 11,37 is. Ézsaiás a maga korának legműveltebb, legtágabb látókörű emberei közé tartozott. Stílusa emelkedett, változatos, fordulatos. Az őt ért benyomásokat nem csak feldolgozta, hanem az Úrtól kapott kijelentés alapján bírálta is.” (Karasszon Dezső: *Ézsaiás prófeta könyvének magyarázata*. Jubileumi Kommentár. Kálvin Kiadó. Budapest, 1998. 691. old.) Természetesen tudnunk kell arról, hogy a bibliakutatás arra a megállapításra jutott, hogy a könyv több szerző műve, így beszélhetünk Deutero- és Trito-Ézsaiásról. Textusunk Deutero-Ézsaiástól, már a fogság idejéből származik.

Ézsaiás igehirdetése

A prófeta igehirdetésének több fontos témája van: a hit, a szentség, a megkeményedés, a maradék megtérése. Ezek közül most csak az utóbbit vizsgáljuk meg.

Isten megígéri Ábrahámnak, hogy olyan sok ivadéka lesz, „mint az ég csillagai”. (Gen 15,5) Ámósz százával azonban így figyelmezteti Izraelt: „Ahogyan a pásztor az oroszslán szájából két lábszárat vagy egy fülhegyet ment meg, csak úgy menekülnek meg Izrael fiai.” (Ám 3,12) Ez a maradék, amelyet megkímél az ítélet, alkotja a bibliai reménység lényeges elemét. A gondolat a háborúk, a történelmi kataklizmák megtapasztalásához kapcsolódik: a fennmaradáson és megsemmisülésen túl az isteni ígéretek érvényessége került előtérbe. A kifejezést megtaláljuk Ámósz, Ézsaiás, Mikeás, Jeremiás és Ezékiel prófétáinál. Így alakult ki fokozatosan a maradék három típusa: a tör-

ténelmi maradék, amely túlél egy meghatározott szerencsétlenséget; az *eszkatologikus* maradék, amely az utolsó időben elnyeri az üdvösséget; a *hívő* maradék, amely csak az Újszövetségben kapja ezt az elnevezést mint az ígéretek letéteményesének örököse, akik Isten színe előtt élnek és Jézus köré gyűlnek, elfogadva az ő megváltását.

A szöveg értelmezése

A 42. fejezet második felében azt olvashatjuk, hogy „Izrael nem értette Istenét”, ezért következik be az ítélet, a fogság. Ebben a helyzetben hangzik a vigasztalás: Isten Izrael megváltója!

Ezekben a versekben igen sok „bibliai kulcsszó” található. Ilyenek: *berék*, teremt; *יצר*, formál; *נאל*, megvált; *בשם קרא*, néven szólít.

Formai szempontból az ún. egyéni panaszénekek egyik részével, a papi üdvjövendöléssel van dolgunk, melyben Isten a könyörgőt biztatja, sorsa fordulását ígéri.

Az egész szakaszra Isten cselekvésének bemutatása jellemző. A világmindenséget teremtő Isten a választott nép létezésének is „oka”, ő hozta ki Egyiptom földjéről, és most is második exodussal vezeti ki a fogságból az új élet lehetőségébe. A megváltás az eladósodott ember visszaváltását jelenti, ezt a „vásárt” teszi meg Isten az ő népéért, mert mindennél értékesebb a számára. Az úton ugyan veszélyek is leselkednek rá, de mindezekben megőrzi őt Isten. Összegyűjti a maradékot minden égtájról, s ez egyszerre történelmi túlélés, eszkatologikus valóság s a hit reménysége.

Elmélkedés – idézetekkel

Ne félj!

„A félelem, a szorongás teológiai az ember alapvető létállapota egyéni üdv történetében. Az Ószövetségben fokozza a szorongást, hogy az Isten és népe közötti üdv történeti dialógusnak még nyitott a kimenetele: itt abban a félelemben és rettegésben mutatkozik meg, amely Jahve, az ő megjelenései és napja előtt fogja el az embert. További szorongás kiváltója a bűn, mint Isten elháríthatatlan és az ember képességeit mindig meghaladó követeléseinek elutasítása. A teológiai reflexió a szorongás gyökerét az eredendő bűnben jelöli meg. Helyesebben abban, hogy az eredendő bűnnek nem kellene lennie, illetve Jézus Krisztusban az eredendő bűn átváltozott az üdvösség eseményévé.” (Karl Rahner: *Teológiai küsszótár*. Szent István Társulat. Budapest, 1980. 686. old.)

Az emberi lét végsőkéig feszített félelmét, kiszolgáltatottságát Orwell így írja le 1984 című regényében: „A vallás folyamán, ámbár sohasem látta, mindig az volt az érzése, hogy O'Brien ott áll mellette. O'Brien irányított mindent. Ő szabadította az öröket Winstonra, s ő akadályozta meg, hogy megöljék. Ő döntötte el, mikor kell a fájdalomtól üvöltönie, mikor kell pihenéshez jutnia, mikor kell ennie, mikor kell aludnia, mikor kell a gyógyszereket a karjába

fecskendezni. Ő tette fel a kérdéseket és sugalmazta a feleleteket. Ő volt a kínozó, ő volt a védelmező, ő volt az inkvizítor, ő volt a barát."

*Most dobtak el: zuhantott fáklya
Alvadó vén fejem,
most már elhagyott az Isten is,
Mert elhagyott a félelem.
Rettegő szemeim ragyogtak,
mint téli csillagok,
Most elhagyott engem már minden,
mert a félelem elhagyott.
(Ady Endre: Elhagyott a félelem)*

Neveden szólítottalak!

„Az ember csak akkor fog fel, különböztet meg és sorol be valamit tudatos létezésének egészébe, ha nevet ad neki, vagy jobban mondva: hagyja, hogy a megmutatkozó valóság (a szó minden fonetikai esetlegességén túl) maga adjon nevet magának, és ugyanakkor a névadással alá is veti ezt a valóságot a saját törvényének (Gen 2,19k). Nem csoda, ha a primitív emberben az a benyomás támadt, hogy az igazi név felfedésével hatalomra tesz szert a megnevezett dolog felett; ennél fogva hajlamos volt a mágikus szóvarázslatokra, ünnepélyes és célzatos névadásokat és névváltoztatásokat csinált. Ennek megfelelően a név az Ószövetségben is sajátos módon megegyezik a megnevezett dologgal (személlyel), és különbözik tőle: egyrészt

azonos vele, másrészt helyettesíti. innen Isten tulajdonnévének, a »Jahve«-névnek a tisztelete az Ószövetségben: ezt a nevet a tízparancsolat szerint (2Móz 20,7) nem volt szabad »hiába« és könnyelműen, hamis eskü céljából ki mondani (5Móz 5,11; 3Móz 19,12). A »Jézus nevében« ki fejezés tehát a következőt jelentheti: Jézustól származó küldetésben, Jézus megbízásából, az ő tekintélyével, erejével és az ő segítségül-hívásával. Ez utóbbi Jézus nevének kimondásával történik azok részéről, akik ezzel tanúsítják, hogy az ő nevét (lényegét) valóban »ismerik« (Mt 7,22; Mt 18,20; ApCsel 2,38; ApCsel 4,30; Mk 9,37k; Jn 14,13k; Jn 16,2k). (Karl Rahner: *Teológiai kissszótár*. Szent István Társulat. Budapest, 1980. 519. old.)

„Nevezz meg valódi nevünkön, mivel valamennyien szenvedünk attól, hogy álnéven élünk, telve álnoksággal, amit magunk fabrikáltunk, mivel jobbnak, különbnek, állhatatosabbnak és áldozatkészebbnek kívánunk látszani másoknál. Valójában csak keveseknek van itt a földön. Kivétel alig...” (Pílinsky János: *Szög és olaj*. Vigília. Budapest. 431. old.).

„Keresztelés napján. Úristen, jó Atyánk! Szemedben életek vagyunk, nevünkön hívtál, tenyeredbe metszted fél nevünket. Kérünk téged, mi is hadd ismerhessük meg igazán nevedet, hadd lássuk Jézus Krisztusban életet munkáló szeretetedet, ma és minden napon.” (*Ma így imádkozzunk*. Evangélikus Sajtóosztály. Budapest, 1974. 131. old.). „Ím, a testté lett Igében Mennyei Atyánk hív néven. Zengjen a hála dicséret! értünk az Ige testté lett.” (399/4.)

Sztankó Gyöngyi

Két készülő könyvből olvashat részletet júniusi számunkban: Cserhádi Sándor a *2 Korinthusi levél* egy szakaszáról szóló tanulmányának befejező részét, valamint Nagy Gyula készülő dogmatikájának a *bűnről* szóló fejezetét. Ez utóbbi a közelmúltban elkezdődött egyházi párbeszéd egyik aktuális témáját érinti. A tanulmányok sorát két egyháztörténeti téma zárja, *Husz János* halálának körülményeiről szól az egyik, *Szeberényi Lajos Zsigmond* életét és művét mutatja be a másik. Ez utóbbi a Békéscsabán a Szeberényiek tiszteletére rendezett ünnepi emlékülés egyik előadása. Az ugyanott elhangzott másik két előadást következő számunkban közöljük.

A tavalyi év két kiemelkedő érdeklődéssel kísért *LMK témájával* foglalkozunk. Az *igehirdető Luthert* egy tanulmány állítja elénk, míg a *bioetikai konfliktusok* témával az Evangélikus Hittudományi Egyetem német teológiai fordító szemináriuma foglalkozott. Munkájuk első részét olvashatják júniusi, másodikat a következő számunkban. Ajánlást olvashatnak a Karsay Orsolya és Monok István által szerkesztett *Honterus Emlékkönyvről*.

Márciusi számunkban közzeltük a „fogságlevél” néven ismertté vált iratot. Részben erre, részben a nyomában megalakult *Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület* létrejöttére és a kialakult egyházi párbeszédre reagál *teológiai megközelítéssel* dr. Hafenschner Károly.

Az *igehirdetési előkészítőket* ebben a hónapban a Hajdú-Szabolcsi Egyházmegye lelkészi munkaközössége készítette.

Örömteli olvasást kíván

a szerkesztő

Júniusi számunk szerzői

Böröcz Enikő lelkész, PhD ösztöndíjas – Budapest

Cserhádi Sándor teológia professzor – Budapest

Domokos Jenő teológushallgató – Budapest

Győrfi Mihály lelkész – Nyírszőlős

Hafenschner Károly (id.) ny. lelkész,

c. teol. professzor – Budapest

Hafenschner Károly (ifj.) lelkész,

az Országos Egyházi Iroda igazgatója – Budapest

Korányi András lelkész, PhD ösztöndíjas – Budapest

Molnár Erzsébet lelkész – Nyíregyháza

Nagy Gyula ny. püspök – Budapest

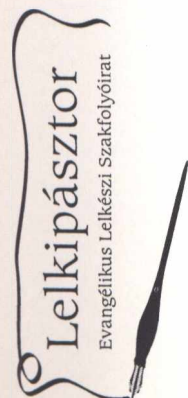
Nagy Zoltán lelkész – Debrecen

Nüchtern, Michael a Badeni Egyház

egyházfőtanácsosa

Percze Sándor lelkész – Nemescső

Sztankó Gyöngyi lelkész – Nyíregyháza

Megjelenik havonta

Felelős szerkesztő: Szabóné Mátrai Marianna, 1141 Budapest, Rózsavölgyi köz 3. Tel.: 469-1050

e-mail: mariann.matrai@lutheran.hu

A szerkesztés munkájában a szerkesztőbizottság vesz részt.

Olvasószerkesztő: Laczi Roland. Műszaki szerkesztés és borítóterv: Galgóczi Andrea.

Tördelés: Rezessy Szabolcs.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1085 Budapest, Üllői út 24. Tel./Fax: 317-5478

e-mail: sajto.osztaly@lutheran.hu

Felelős kiadó: Kende K. Péter mb.

Egy szám ára: 480 Ft. Előfizetési díj 1 évre: 5760 Ft

Külföldi előfizetések: szomszédos országokba (postaköltséggel együtt) évi 9900 Ft, egyéb külföldi országokba 10 900 Ft.

A borítón: A *Jó Pásztor* című kép látható Kővágóórsról. A fotót Molnár Géza készítette.

Nyomdai kivitelezés: ETO-PRINT Kft. Felelős vezető: Balogh Mihály

ISSN 0133-2821